

ХИЗБУТ-ТАХРИДИН САЯСИЙ ТҮШҮНҮКТӨРҮ

**ХИЗБУТ-ТАХРИР
БАСЫЛМАЛАРЫНАН
1425-х. – 2004-м.**

МАЗМУНУ

Кириш сөз	3
Саясат – бул идеология жана тарыйкат	5
Саясий пландар жана ыкмалар	10
Эл аралык абал	16
Эл аралык норма жана эл аралык мыйзам	26
Мамлекеттер ортосундагы күрөштүн себептери	46
Дүйнөнүн эң чоң проблемалары	51
1. Европа маселеси	75
2. Жакынкы Чыгыш маселеси	80
3. Ыраакы Чыгыш маселеси	96
4. Орто Азия маселеси	103
5. Индия жарым аралы маселеси	108
6. Африка маселеси	110
Дүйнө бактысыздыгынын себептери	124
Дүйнө саясатына таасир өткөрүү жолу	136
Саясий аң-сезим	138

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

КИРИШ СӨЗ

Саясат – бул үмөттү ички жана тышкы жактан башкаруу. Ал мамлекет жана үмөт тарабынан ишке ашырылат. Башкаруу түздөн-түз мамлекеттин колунда болот. Үмөт болсо, андан отчёт алып турат.

Үмөттүн мамлекет тарабынан ички жана тышкы жактан башкарылышы ичкериде мабданы аткаруу менен болот. Бул ички саясат деп аталат.

Үмөттүн мамлекет тарабынан тышкы жактан башкарылышы башка мамлекеттер, калктар жана үмөттөр менен боло турган мамилелер о.э. мабданы дүйнөгө жаюу болот. Бул тышкы саясат деп аталат.

Тышкы саясатты түшүнүү мамлекет жана үмөт вужудун асырап калуунун маани-маңызы, даъватты дүйнөгө жаюу мүмкүнчүлүгүн табуунун негизи о.э. үмөттүн башкалар менен боло турган мамилесин эң туура түстө тартипке салуунун зарылчылыгы болуп саналат.

Ырас, Ислам үмөтү исламий даъватты бардык адамдарга жеткирүү милдетин өз мойнуна алган соң, дүйнө менен үзгүлтүксүз байланышып, анын абалынан кабардар болуп, проблемаларын идирек кылып, мамлекеттер жана калктардын умтулууларын түшүнүп, жер жүзүндө жүз берип жаткан саясий иштерди күзөтүп, мамлекеттердин өз саясий пландарын аткаруу ыкмалары туурасында, өз ара мамилелери туурасында, саясий сүйлөшүүлөрү туурасында талдоо жүргүзүп баруу мусулмандар мойнундагы милдет болуп эсептелет. Ушуга ылайык, алар исламий дүйнө позициясынын маани-маңызын эл аралык позицияны түшүнгөн абалда идирек кылуулары керек. Анткени, алар мунун менен өз мамлекеттин тикелөө жана даъватты дүйнөгө алып чыгуу үчүн иш ыкмасын аныктап алууга жетишишсин.

Ушуну да унутпоо керек, эл аралык позиция ар дайым эле бир кылка тура бербейт, ал эл аралык абалдарга карай өзгөрүп турат.

Ар бир мамлекеттин позициясы эл аралык жактан бирдей абалда тура бербейт. Күчтүү же күчсүздүгүнө, таасир күчүнө ээ же ээ эместигине, башка мамлекеттер менен өз ара мамилелерине жана бул мамилелердин ар түрдүүлүгүнө карай өзгөрүп турат. Ошондуктан, эл аралык позиция туурасында батафсил (бүтүндөй, биротоло) токтолуу да, белгилүү бир мамлекеттин позициясы туурасында анык бир пикир айтуу да мүмкүн эмес. Белгилүү бир доордогу эл аралык позиция туурасында гана батафсил токтолууга болот. Ошондо да анын өзгөрүү мүмкүндүгү эсепке алынат. Белгилүү бир шарттардагы белгилүү бир мамлекеттин позициясы туурасында анык бир пикир айтуу мүмкүн. Ошондо да анын өзгөрүү жөндөмү назардан четте калтырылбайт.

Ушуга караганда, саясатчы дүйнөдө жүз берип жаткан саясий иштерди күзөтүп барышы, аларды өзүндөгү мурунку маалыматтар менен байлашы шарт. Ошондо гана ал саясатты туура түшүнүүгө, эл аралык позициянын өзгөрүшү же өзгөрбөшүн түшүнүүгө, ар бир мамлекеттин позициясын идирек кылууга, анын ушул абалында калышы же калбашын билүүгө жетишет.

Эл аралык позициянын өзгөрүшү айрым мамлекеттердин позициясынын өзгөрүшүнө карай болот. Маалым бир мамлекет күчтүү же күчсүздүгү себептүү, башкалар менен болгон мамилесинин тыкан же начарлыгы себептүү өз позициясын өзгөртсө, анда эл аралык тең салмактуулукта өзгөрүү жүз берет. Анткени, дүйнөдөгү мавжуд күчтөр таразасында өзгөрүү болуп жатат. Демек, эл аралык позицияга таасир көрсөтө ала турган мамлекеттин позициясын түшүнүү эл аралык позицияны түшүнүүнүн негизи болуп саналат. Ошондуктан, негизги этибарды ар бир мамлекет туурасындагы маалыматтарды колго киргизүүгө каратуу керек. Анткени, ушундай кылуу саясий аң-сезимдин алгачкы очогу болот. Ар бир мамлекеттин позициясы эл аралык майданда туткан ордуна эмес, балким, өзүнүн ички жана тышкы саясатына алакадар иштерине байланыштуу. Ушундан көрүнүп тургандай, дүйнөдөгү мавжуд мамлекеттер саясатынын негизин т.а. идеологиясын үйрөнүү керек. Ислам үммөтү да аларга карата өзүнүн кандай жандашышын аныктап алуусу لازым. Ушуну менен бирге, алар колдонуп жаткан ыкма жана тактикаларды да билүү керек о.э. аларды үзгүлтүксүз күзөтүү менен, өзгөрүү өлчөмүн аныктоо менен, өзгөрүүгө мажбурлоочу факторлор же себептерди түшүнүү менен байлоо керек. Ошол эле учурда, бул мамлекеттерге таасир көрсөтө турган, же аларды ыкма жана тактикаларын өзгөртүүгө мажбурлай турган нерселерди да билип алуу шарт.

САЯСАТ – БУЛ ИДЕОЛОГИЯ ЖАНА ТАРЫЙКАТ

Мамлекеттин башка калктар жана үммөттөр менен боло турган мамилеси анын саясатынын негизин түзүүчү идеология негизине курулат. Мабдасыз мамлекеттерде пикирлер түрдүүчө болуп, тез-тез өзгөрүп турат. Алар туурасында саясий тактика жана ыкмалар жагынан жандашып гана сүйлөө мүмкүн. Саясий идеология жагынан болсо, жандашып болбойт.

Мабдалуу мамлекеттердин идеологиясы туруктуу болот т.а. ыкмалар канчалык түрдүү болбосун, алар өз мабдасын туруктуу тарыйкат аркылуу дүйнөгө жайышат. Аларга саясий идеология жагынан да жандашылат.

Ушундан келип чыгып, дүйнөдөгү мавжуд мамлекеттерге башка калк жана улуттар менен боло турган мамилесинин негизин түзүүчү идеологиясынын туруктуу же туруктуу эместигине, ушул идеологияны аткаруу тарыйкатынын өзгөрбөс же өзгөрүүчөндүгүнө, идеологиясы жана тарыйкаты негизинде түзүп жаткан план жана ыкмаларына карап баа берүү керек. Бирок, ушуну да айта кетүү керек, бүгүнкү күндөгү дүйнө мамлекеттери ыкмалар менен гана чектелип, тизгиндерин коё берип жатышат. Тарыйкатка тескери ыкмаларды колдонуудан да тайбай жатышат. «Максат ыкманы актайт» эрежеси негизинде жүрүп жатышат.

Эмнеси болгондо да, бардык мамлекеттер муктаждыкка карай өзгөрүп тура турган саясий пландар түзөт, абалга карай түрлөнүп тура турган ыкмаларды колдонот.

Мамлекеттер өз саясий иштеринде өз калктарынын кызыкчылыктарын коргошот. Башкалар менен мамилелерин ушул кызыкчылыктарга карай белгилешет. Кызыкчылыктар бири-биринен өтө чоң айырмаланып турат. Мабдасыз мамлекетте анын эл аралык мамилесине таасир көрсөтүүчү фактор жалгыз кызыкчылыктын өзү болот.

Мабдалуу мамлекетте мындай фактор мабданын өзү болот. Пайда болсо, жардамчы фактор гана болот. Ушуга ылайык, мамлекетке пикирлерине, мабдалуу же мабдасыздыгына карап баа берүү керек. Мына ошондо анын эл аралык мамилелериндеги таасир көрсөтүүчү факторлору айкын болот. Ырас, мамлекетке, анын эл аралык мамилелерине, эл аралык майданда ээлеген ордуна таасир көрсөтүүчү фактор мабда болгон соң, демек, бүгүнкү күндөгү дүйнөнү башкарып жаткан мабдалар менен таанышып чыгуу о.э. алардын ар биринин эл аралык саясаттагы келечегин, бүгүнкү жана эртеңки таасир күчүн аныктоо лазым .

Бүгүнкү күн дүйнөсүнө назар таштасак, аны үч мабда башкарып жатканын билебиз. Алар: Ислам, коммунизм жана капитализм. Ар бир мабданын жүз миллиондогон адамдары бар. Бирок, ушул күндө Исламдын өз мамлекети жок. Ошондуктан, аны эл аралык мамилелерде да, дүйнөнү башкарып жаткан эл аралык майданда да учурата албай жатабыз. Дүйнө мамлекеттеринин Ислам үммөтү ойгоно баштаганын көрүп, Ислам мамлекетин кайра турмушка келтирбөө үчүн кылып жаткан урунуулары эл аралык майданга байланыштуу эмес, эл аралык мамилелерге таасир да көрсөтпөйт. Анткени, бул иш Исламды мабда катары көтөрүп чыга турган, өзүнүн ички жана тышкы саясатын анын негизине кура турган мамлекетти талап кылат.

Ал эми, эл аралык саясаттын, айрыкча, Америка саясатынын Ислам регионун 2003-жылдагы «Чоң Жакынкы Чыгыш долбоору» сыяктуу ушул регион үстүнөн өкүмдарлык орнотуу максаты көздөлгөн долбоорлор аркылуу кайра калыптандырууга урунушуна келсек, бул нерсе Исламдын ошол өз мамлекети болуп турган доорлордогу сыяктуу эл аралык саясаттагы таасир күчүнүн эмес, балким, Ислам мамлекети тикеленишинин жакындашып келе жатканынан ушул мамлекеттердин жүрөгү дүкүлдөп жаткандыгынын түшүндүрмөсү гана.

Эми кийинки эки мабда туурасында токтоло турган болсок, алардын ар биринин өз мамлекети, туурарагы, өз мамлекеттери бар. Ошондуктан, эл аралык мамилелерде да, эл аралык майданда да, эл аралык саясатта да алар себептүү дүйнө эки лагерге – Чыгыш жана Батыш лагерлерине ажыраган эле. Чыгыш лагеринин кулашы менен Варшава келишими бекер кылынып, дүйнөдөгү эки уюл саясаты акырына жетти. Коммунизм Кытай менен Түндүк Кореядан башка бир да мамлекетте, ал тургай, кара күчкө болсо да колдонулбай калды. Ушуну менен эл аралык күрөш бүтүп, ордун региондук күрөшкө бошотуп берди. Анткени, Советтер союзу кулашы менен анын идеологиясы эл аралык саясаттагы өз таасир күчүн жоготту. Башында анын тышкы саясатын түзгөн идеология т.а. коммунизмди дүйнөгө жаюу эми колдонулбай калды. Али да коммунизм мабдасын кармагып келе жаткан мамлекеттердин тышкы саясаты болсо, бул идеология негизине курулбады. Мисалы, Кытай саясаты коммунизмди дүйнөгө жаюу идеологиясына негизделген эмес. Кытай калкынын вокыйлыгына назар таштай турган болсок, анын бүткүл тарыхында коңшу Азияга таасирин өткөзүү менен гана чектелгенин, бүткүл дүйнөдө өз таасирине ээ болууга умтулбаганын көрөбүз. Кытай калкынын ушундай вокыйсы себептүү, Кытай мамлекети өзүн бир да күн эл аралык саясатта өз таасир күчүнө ээ болгон позиция

үчүн даярдаган эмес. Анын бардык аракеттери азыр деле региондук таасир менен чектелүүгө гана каратылган.

Капиталисттик лагер саясатынын негизин түзүүчү идеология – капиталисттик мабданы дүйнөгө жаюу. Бул мабда динди турмуштан ажыратуудан турат. Капиталисттик мабданы кабыл алган мамлекеттер түрдүү болушуна карабастан, баарысынын максаты капиталисттик пикирий жетекчиликти дүйнөгө жаюу, дүйнөнү өз көз карашы менен башкаруу.

Капиталисттик лагердин өз идеологиясын аткаруу тарыйкаты – колонизаторлук. Т.а. жеңилген калктар үстүнөн саясий, аскердик, сакофий жана экономикалык зордукчулук орнотуу. Өкмөт жана алардын мыйзамдары канчалык түрдүү болбосун, тарыйкат т.а. колонизаторлук туруктуу, өзгөрбөс. Колонизаторлук, Ленин айткандай, «Капитализмдин эң жогорку баскычы» эмес, балким, ал андагы көз караштын тутумдук бөлүгү. Капитализмди башка калктар-үмөттөр арасында таратуу – анын тарыйкаты. Ушуга ылайык, капиталисттик лагердин тышкы саясаты идеология жагынан да, тарыйкат жагынан да туруктуу, өзгөрбөс. Мамлекеттер ортосундагы айырма жана атаандаштык аны өзгөртө албайт. Британия же Америка болобу, Франция же Италия болобу, баарынын саясий негизи өз мабдасын жана көз карашын калктар жана үмөттөрдү колония кылуу аркылуу дүйнөгө жаюу.

Батыш лагердин тарыйкаты туурасында пикир жүргүзгөндө ушуну да назардан качырбоо керек, мейли, бул тарыйкат колонизаторлук жагынан өзгөрбөс болсо да, бирок, аны ишке ашыруу ыкмалары жаатында тарыйкат катарындагы колонизаторлукту идеология катарындагы капитализм менен байлоо же байлабоо о.э. колонизаторлукка түрдүүчө караштар этибары менен айрым жылыштар болду. Оболу ыкмалардын өзгөрүшүнө токтололу. Эски колонизаторлук деп аталган тарыйкат аскердик зордукчулукка негизделер эле. Жаңы колонизаторлук аттуу тарыйкат болсо, башка иштерге таянды. Мисалы, Америка экономикалык жакка сүйөнөт. Карыздар берүү, өнүгүү пландары наамы астындагы иштер, адистер алмашуусу ж.б.у.с. Ошол эле учурда, ал саясий кысымдарды өнүктүрүү долбоорун жана басымдарды да бошоштурбады. Кийинчерээк болсо, бул ыкмалардын жанына аскердик зордукчулук ыкмасын да кошуп, күч менен башка улут жана калктарга өз таасирин өткөзүүгө урунду. Таасирин сактап калуу үчүн колония кылып алган жерлерде аскердик базалар курууга урунду. Англия болсо, малайлар даярдоого, англичан разведкасына жалданган адамдарга, малай акимдерге жана шектүү соода келишимдерине таянды. Финансылык

абалы алсыраганы себептүү, анын карыздарга таянышы суз тартты. Кипр сыяктуу колонияларында же аларга жакын жайларда дагы деле коргонуучу аскердик базалар курууга урунуп жаткан болсо да, эл аралык таасири алсыраганы себептүү аскердик базаларга таянышы да алсырады. Ушулардан тыянак кылып айтсак, ыкмалардын өзгөрүп турушу – бул колонизаторлуктун бир белгиси.

Эми колонизаторлук туурасындагы аны тарыйкат катарында идеология катарындагы капитализмге байлоо же байлабоо этибары менен жүз берип жаткан түрдүүчө караштарга токтолобуз. Караштар ушул байлоонун күчтүү же күчсүздүгүнө карай түрлөнүп турат. Байлоо күчтүү болсо, негизги этибар капитализмди жаюуга каратылып, колонизаторлук ушуга кызмат кылуучу бир тарыйкат болуп калып жатат. Байлоо күчсүз болуп калганда болсо, негизги этибар колонизаторлукка каратылып, капитализмди жаюу экинчи даражалуу иш болуп калып жатат. Колонизаторлуктун өзү дээрлик максатка айланып калып жатат. Байлоонун күчтүү же күчсүз болушу колония кылынышы көздөлгөн мамлекеттердин хазараты (дүйнө карашы) бар же жоктугуна карап болот. Хазараты болсо, ага зордук кылуу, байлыктарын тартып алуу оңой болушу үчүн, ага бузук капиталисттик хазаратты алып кирүү керек болот. Эгер, хазараты болбосо, бул иштин кажети жок т.а. колонизаторлукту жөн эле ишке ашырууга болот. Бул абал Батыш мамлекеттеринин Африканы колония кылуудагы күрөштөрүндө жаркын көзгө ташталат. Мындай абал Батыш мамлекеттеринин Африканы колония кылуудагы күрөштөрүндө даана көзгө көрүнөт. Ал жерде капитализм идеологиясын жаюу бирөөнүн да оюна келбеди. Анткени, Уганда жана Руандадагы ички согуш жылдап улантылды. Жүз миңдеген адамдар курман болду. О.э. Заир (демократиялык Конго) окуяларынан да Европа менен Американын таасир талашууларынан, ач көздүгүнөн башка нерсени көрбөйбүз. Британия жана анын Европадагы союздаштары о.э. Америка Африкадагы материалдык кызыкчылыктарга көз артуудан башка нерсени билишпеди. Ушуну менен ал жердеги колонизаторлук тарыйкаттан көрө көбүрөөк максатка окшоп калды. Ислам дүйнөсү, Жакынкы Чыгыш, Түндүк Африка, Орто Азия жана анын түштүк-чыгышындагы окуялар болсо, мунун тескерисин көрсөтөт. Колонизатор мамлекеттер жана анын башындагы Америка бул жерлерге саясий, аскердик жана экономикалык зулум өткөзүү о.э. материалдык байлыктарын тартып алуу үчүн, көп жактан капитализмди жаюуга аракет кылды. «Аял эркиндиги», «Аялга мүмкүнчүлүк берүү» сыяктуу конференциялар, Американын Жакынкы Чыгыш үчүн түзгөн долбоору, «Сакофаттарды кайра тикелөө» наамы астында сакофий көзөмөлдү жолго коюу,

диндер аралык диалогдор, өз ара хазарат алмашуулар, мусулмандарды исламий хазарат жана сакофат менен байлоочу жипти үзүү үчүн таалим түзүмүн өзгөртүүлөр ушулардын катарына кирет. Ошентип, убакыттын өтүшү менен капитализм тарыйкаты өсүп барды. Бирок, баары бир колонизаторлук – тарыйкат болуп калышы же максатка айланышына карабастан – капитализмдин негизги түркүгү болуп эсептелет.

САЯСИЙ ПЛАНДАР ЖАНА ЫКМАЛАР

Саясий пландар жана аларды ишке ашыруучу ыкмалар пайда талабына ылайык өзгөрүп турат. Пландардын өзгөрүүсү ыкмалардыкынан бир аз азыраак болот. Эл аралык саясатты күзөтүп барган адам план менен ыкманы бири-биринен айырмалайт. План жалпы саясат болуп, мабданы жаюу же тарыйкат талап кылуучу бирер максатты ишке ашыруу үчүн иштелип чыгат. Ыкма болсо ошол планды ишке ашырууга же бекемдөөгө жардам берүүчү бирер хусусий маселлеге тиешелүү хос саясат болот.

Мисалы, Американын планы эл аралык токтомдун болуш-болбошуна карабастан Иракты басып алуу, кийин болсо, баскынчылыкка БУУ аркылуу эл аралык мыйзамдуулук түсүн берүүчү өкмөттү тикелөө болгон. Ирак шайлоолору аркылуу башка бир жергиликтүү мыйзамчылыкты да көздөгөн. Мына көрүп алыңыз, бул өкмөт Ирак калкынан өкүл катары баскынчылык күчтөрүнүн калышына ыраазычылык билдирүүчү документке кол коюп олтурат. Ушуну менен мамлекет калкынын ыраазылы жана талабы о.э. эл аралык токтом аркылуу баскынчылык мыйзамдаштырылгандай болуп жатат. Натыйжада, башка мамлекеттер да, Коопсуздук кеңеши да Ирактын ички иштерине аралашуудан четтетилип жатат. Бир сөз менен айтканда, Ирак толугу менен Америка колуна өтүп жатат. Ирактын шайланган мыйзамдуу өкмөтү «кала берсин» деп тургандан кийин баскынчылыктын мыйзамдуулук түсүн алышы табигый. Мына эми баскынчынын көзөмөлү астында Ирактын жаңы конституциясы түзүлөт. Федерация шылтоосу менен мамлекет майдаланат, фиркачылыкка негиз салынат. Тайпачылык оту жалындайт, мусулмандар бири-бири менен убара болуп, баскынчыларды кууп чыгарууга ашыгышпайт. Ошондуктан, Америка Иракты басып алуу планын ишке ашыруу үчүн мүмкүнчүлүгүндөгү бардык жол жана ыкмаларды колдонду. Кийин болсо баскынчылыкка эл аралык жана жергиликтүү мыйзамдуулук түсүн берди.

Бул пландын каршысында Франция планы ири мамлекеттерден Америка планына каршы туруучу бир ок орнотулушун талап кылар эле. Ага Франция жетекчилик кылышы керек эле. Бул план Коопсуздук кеңешинин Иракты басып алууга алакадар Америкача пландарды чүмбөттөшүнө тоскоолдук кылды. Натыйжада, Америка Коопсуздук кеңеши картасы менен ойноодон бүтүндөй кол жууду, эл аралык майданда мыйзамсыз иш тутуп жаткан мамлекет катары таанылды. Ооба, бир кездерде эл аралык мыйзамдын коргоочусу катары көрүнгөн Америка эми мыйзам бузар, зордукчул түсүн алган эле. Франция Германияны ушунчалык даражада тукурду деп кой, ал тургай, Америка коркунучка түшүп калды. Россия да Францияга жан тартып,

Американын Коопсуздук кеңешинен пайдаланышына каршы чыкты. Ушинтип, Франция планы ийгиликке жетишти. Бирок, ал муну менен Америка баскынын токтотуп койгон жок. Бар болгону бул баскындан көздөлгөн америкача арамза ниеттердин шермендесин гана чыгарды.

Британия планы – өтө чие жана ыплас план. Сыртынан олжого шерик болуу үчүн Американы колдоп жаткандай болуп көрүнсө да, Американын колу бийик келип жаткан убакта ага жан тартса да, мүмкүнчүлүк туулушу менен анын аркасына найза саят. Ал эл аралык майданда Америка ташы оор келип жаткан убакта ошол тарапка өтүп алды. Башка жактан болсо, Иракка каршы чабуул кылуу жаатында Коопсуздук кеңешинен токтоп чыгарууну сурап, ага кайрылууга мажбурлады. Негизи, мындай токтоп чыгаруунун мүмкүн эместиги ага алдын ала аян эле. Анткени, ал Франция, Россия жана Германия позицияларын жакшы билер эле. Ушуну менен Американын шермендеси чыкты. Токтомдун болуш-болбошуна карабастан Иракка чабуул кыла бериши ачылып калды. Муну Британия 2003-жылы 20-сентябрда, Блэр менен Ширак жана Шрёдер ортосунда болуп өткөн жогору даражадагы учурашууда белгилеп өткөн эле. Британияча саясий айлакерлик! Эки мамлекеттин позициясын Америка позициясына каршы тукурат, колдоп-кубаттайт, өзүн болсо аралаштырбайт, Американын алдында аппак болуп тура берет. Британия Ирак басып алынганынан кийин да, Америка баскынчылыкты мыйзамдаштыруу үчүн БУУга долбоорлор сунуш кылганынан кийин да, ушул саясатын уланта берди.

Дагы бир мисал: Американын Европа союзу ага коркунуч салуучу бир бүтүн күчкө айланбашы үчүн түзгөн планы үч негизге негизделген. Алар төмөнкүлөр:

1. Европа союзун Чыгыш Европа мамлекеттери менен кеңейтүү. Бул мамлекеттер Американын союзга таасир өткөзүүсүнө кызмат кылар эле. Анткени, аларды Американын өзү жасаган. Бул нерсе алардын Американын Иракка каршы кол салуусун колдоп-кубаттоолорунда даана көрүндү. Рамфельд Европага эски, жаңы деген наамдар тагып, аны шылдыңдоого чейин барды. Франция президенти Ширак бул мамлекеттердин кылыктарына катуу кыжырланды. Алардын Америка менен бир сапта туруулары союзга кабыл алынуу жолдорун бүтүндөй тосуп коюшун уктурмакчы да болду. Бирок, баары бир Европа союзунун жаңы мүчөлөр кабыл алышына каршылык билдире албады.

2. Варшава келишими бекер кылынганына карабастан, Түндүк Атлантикалык альянс (НАТО) али да жашап турат. Мунун үстүнө, мурункудай Европаны коргоонун ордуна, андагы коопсуздукка тиешелүү проблемаларга аралашуу үчүн бул альянстын стратегиясын кеңейтет. Европа Америка башчылыгындагы бул альянстын өзү үчүн

коркунучтуу экендигин сезип, Франция, Германия, Бельгия жана Люксембург атайын Европа күчтөрүн түзүүгө келишип алышты. Кошмо штаттар буга каршылык билдирди. Качан бул күч бүүчүр байламайынча, Америка Европага каршы проблемалар туудура берет.

3. Американын Британия позициясынан пайдаланышы. Британия адаттагы аярлыгы себептүү, Европа союзунун бир күчкө айланып, өзү болсо анын ичине сиңип кетип, Люксембург сыяктуу бир чекедеги мамлекет болуп калууну каалабайт. Ал дагы өз империясынын улуулугу менен кекиреет. Ошондуктан да, анын союздун түзүлүшүнө тоскоолдук кылып жатканын, качан такыя тар келип, башка арга калбагандан кийин гана ага кирип жатканын көрөбүз. Ал тургай, ал азырга чейин Европа акча бирдигине – еврого шерик болгону жок. Андагы империя түшүнүгү аны кандай болбосун эл аралык майданда ойной турган рол издөөгө мажбур кылат.

Мунун тескерисинче, Франция планы Европа союзун күчөтүү жана аны Америкача башбаанага тең келе ала турган башбаанага айландыруу, Түндүк Атлантикалык альянска көз карандысыз Европа кошуунун түзүү болду. Бул иште Германияны да өзүнө кошуп алууга күчү жетти. Франциянын Германия менен союз түзүшү ушунчалык акылдуу иш болуп, ал тургай, Британия да олжодон куру калбоо үчүн аларга кошулууга мажбур болду. Ушинтип, кийинчерээк Франция Британия жана Германия менен биргеликте, Американын катуу басым өткөзүшүнө карабастан, ушул кошуундун көчөтүн эгүүгө жетишти. О.э. бул үч мамлекеттин планы Европа союзу үчүн узакты көздөөчү саясаттарды иштеп чыгуу жаатында да ийгиликке жетишти. Союздагы майда мамлекеттердин да, Италия жана Испания сыяктуу өз таасир күчүнө болууга талапкер мамлекеттердин да аралашуулары четте калып кете берди.

Ошентип, Франция башталышында Европа союзун күчөтүү үчүн бир өзү аракет кылган болсо да, Германия жана Британия менен келишип, Европанын эгемендүү аскердик яросун жаратууга карай жол табууга жетишти. Эгер бул мамлекеттер капитализмди кабыл алып, жалаң өз пайдаларын көздөөчү мамлекеттерге айланбаганда барбы, алар Кошмо штаттарга каршы тура алуучу күчтүү Европа союзун жарата алышар эле. Ушуга карабастан, Франциянын Германия жана Британия сыяктуу күчтүү мамлекеттерге өз планын өткөзө алгандыгынын өзү эле Америка эсепке алууга мажбур боло турган таасирдүү иш эсептелет.

Мисалы, Россияны регионалдык таасирге да ээ болбогон кичи көлөмдөгү мамлекетке айландыруу үчүн Америка түзгөн планга келсек, бул план негизинен Россияны Балкан, Чыгыш Европа жана Орто Азиядагы таасиринен кол жуудурууга, Россия кудуретинин маанилүү фактору болгон ядролук арсеналдарынын таасир күчүн жоготууга о.э.

Американын Россия үстүнөн «Космостук согушта» жеңишке жетишишин камсыздоого таянат. Бул иш үчүн ал бир нече ыкмаларды колдонду: Косово проблемасынан пайдаланып, Югославия кошуунун (орустар менен тектеш Сербия жана Черногорияны) бомбалады; Чыгыш Европа мамлекеттери менен экономикалык жана аскердик мамилелер орнотту; алардын көпчүлүгүн Түндүк Атлантикалык блокко кошту; терроризмге каршы күрөштөн пайдаланып, Орто Азия мамлекеттеринде аскердик базалар курду; бул үчүн ошол мамлекеттердин айрым акимдерин экономикалык жардамдар аркылуу өзүнө каратып да алды; Афганистанды басып алды; ракеталарга каршы коргонуу түзүмүн өнүктүрүүгө таянып, Россиянын ядролук калпакчалуу баллистикалык ракеталарынын таасир күчүн жок кылмакчы болду; Грузияда жакырчылыктан пайдаланып, ал жердеги бийлик башына өз малайларын алып келди. Муну менен Россия жана НАТО мүчөсү Түркиянын ортосун ажыратып турган бул регоин Америка чеңгелине түштү. Россияны «Мир» аттуу космостук станциясынан баш тартып, «Эл аралык космостук станция» аттуу эл аралык космостук станция менен кызматташтык кылууга көндүрдү; муну менен космосту багындыруудагы үстөмдүгүн көрсөттү. Кыскасы, Америка Советтер союзун кулатып, Россиянын эл аралык таасирин жоготкондон кийин, аны регионалдык таасирден да кол жуудуруу үчүн түрдүү пландар түзүүнү улантат.

Кытай менен да абал ушундай. Америка аны моюн сундуруу жана жөнөкөй мамлекетке айландыруу керек деп билет. Айрыкча, анын улуу мамлекет болууга негиздеринин жоктугу Америкага ыңгайлуу келет. Бирок, ал 90-жылдардын ортолоруна келип, кубатка ээ болду. Өз регионундагы улуу мамлекетке айланды. Коопсуздук кеңешинде veto (токтомду бекер кылуу) укугуна ээ болду. Анын өз регионунда тиешелүү умтулуулары, көз артуулары бар. Ал эми, Кошмо штаттар буга ыраазы болбойт. Себеби, Кытай Американын назарында пайдаланылышы керек болгон үлкөн соода базары, колго үйрөтүү керек болгон калкы көп гигант. Ал Американын Чыгыш Азия регионундагы кызыкчылыктарына кооп сала албашы керек. Ошондуктан, Америка Кытайдын тирүүлүгүн бүтүндөй өчүрө албаса да, эң кур дегенде, аны тар майданга камап коюу планын түздү. Ошондуктан, Америка Вьетнамды Кытай каршысында бир түймөккө айлантуу үчүн Вьетнам менен мамилелерин жакшыртууга өзгөчө көңүл буруп жатат. Америка-Вьетнам мамилелери жакшырган күндө, Вьетнам мына ушундай түймөккө айланат. О.э. Америка Корея жарым аралын Кытайга кооп салуучу алдыңкы коркунуч борборуна айлантууга урунууда. Ушул максатта «жамандык очогу» деген шылтоо менен Түндүк Кореяга басым өткөзүүнү дагы да көбөйттү. Ошол эле учурда, Кытай

чегараларына жакынкы жерлердеги аскердик базаларын сактап калууга да аракет кылууда. Ушуну менен бирге, Индияны Кытай менен тең келе турган мамлекетке айлантууга о.э. Борбордук Азия жана Жакынкы Чыгышта стратегиялык союздаштарды, регионалдык аскердик союздарды пайда кылууга аракет кылууда. Азия борборунда, Гималайдын аркы тарабындагы Кытайдын батыш чегаралары каршысында да аскердик базаларды курду.

Ушинтип, саясий пландар жана ыкмалар түздөн-түз ишке ашыруу үчүн түзүлөт. Бирок, алардан көздөлгөн максат ишке ашпай турган болсо, өзгөртүлүшү да ыктымалдан узак эмес о.э. кайсыл бир пландан пайда болбосо, мамлекет кызыкчылыктарына дал келбей турган кыйынчылыктар туудурса, ал өзгөртүлөт, туурарагы, башка бир план менен алмаштырылат. Бир ыкма өзгөртүлдүбү, бүттү, аны ордуна башка бир ыкма коюлат. Япония, Италия, Голландия, Бельгия, Испания, Португалия сыяктуу кыйладан бери саясий активдүүлүгүн жоготкон, эл аралык майданда туткан макамынан түшүп кеткен, алсыз тартып кеткен мамлекеттер гана план жана ыкма түзүүдөн токтолушат.

Пландардын өзгөрүшүнө Американын Германия үстүнөн түзгөн планын мисал келтирүүгө болот. Оболу Германияны аскерлештирүүнү козгоп, Батыш Германия республикасын тикелөөнү пландаштырган болсо, кийинчерээк аны алсыратып, Чыгыш Германия менен бириктирүү жана куралданышын чектөө планын түздү. 1990-жылга келип болсо, Германияны Франция жана Британия менен атаандашуучу, бул экөөсү менен Европа союзунун жетекчилигин талашуучу күчтүү Европа мамлекетине айлантуу үчүн, эки Германияны бириктирүү туурасында ойлоп калды. Муну менен Америка Европанын бир күч катары биригүү мүмкүнчүлүгүн кыйла алсыраткан болор эле.

Американын Кытай үчүн түзгөн планы да ушундай болду. Башында аны колдоп-кубаттамакчы, эл аралык уюлга айландырмакчы, аны менен мамилелерин жакшыртмакчы жана эл аралык түзүм борборлорунун бирине айлантуу, Советтер союзунун ошол кездеги эл аралык позициясын төмөндөтүү, эки душман коммунист союздаштардын ортосундагы жарлыкты дагы да үлкөндөштүрүү үчүн Кытай-Япония алакаларын оңдомокчу болгон болсо, суук согуш бүткөндөн кийин, Кытайды тизгиндөө, аны өзүнүн улуу дубалынын артына кайтарып жиберүү планын түзүүгө өттү. Анткени, муну менен ал Американын Чыгыш Азиядагы кызыкчылыктарына кооп туудурбасын. Айрыкча, Кытай мындай мүмкүнчүлүккө ээ болуп турган убакта, ушундан башка ылажы жок эле.

Американын Исламий аалам мамлекеттеринде кылган иштери ыкмалардын өзгөрүүсүнүн мисалы. Алгач ал өз малайларын бийлик башына алып келүү үчүн аскердик кризистерге о.э. карыздарга, өнүгүү

долбоорлоруна, адистерге, үгүттөөлөргө, зордукчулукка таянган болсо, азырга келип, аскердик жол менен чечүүгө, ар кыл келишимдерге жана аскердик базаларга таяна баштады. Муну менен аскердик колонизаторлук жана Батыш империализми замандарын эске салды.

Британия да өз ыкмаларын өзгөрттү. Келишимдер жана аскердик базалардан баш тартып, жалданган акимдерге, экономикалык жана куралдануу келишимдерине таянды. Эми болсо, Американын артынан барып, эски ыкмаларды жаңыдан колдонууга т.а. аскердик базаларына кайтмакчы окшоп калды.

Саясий пландар жана ыкмалар баяны мына ушул. Мусулмандар ушуну анык билип алышсын, Батыш лагер өзүнүн саясий идеологиясын да, тарыйкатын да өзгөртпөйт. Бирок, өз мабдасын жаюу үчүн эски пландары жана ыкмаларынан баш тартып, жаңы-жаңыларын иштеп чыгат. Анын ыкма жана пландарына сокку берилсе, алардын артындагы долбоорлор да ийгиликсиздикке учурайт. Ушуга ылайык, саясий идеология жана тарыйкатка каршы күрөшкө карай жүздөнүп жаткан бир убакта, саясий күрөштү план жана ыкмаларга каратып, алардын бетин ачып таштоо керек. Эми, ушундай болгон соң, мусулмандар ар бир мамлекет саясатынын план жана ыкмаларынан кабардар болуулары керек.

ЭЛ АРАЛЫК АБАЛ

Эл аралык абалды түшүнүү ар бир мамлекеттин саясатын түшүнүүдөн айырмаланат. Айтып өткөнүбүздөй, таасир күчүнө ээ болгон мамлекеттердин саясатын түшүнүү анын негизин түзүүчү идеология жана тарыйкатты түшүнүүгө байланыштуу. Эл аралык таасир көрсөтүүчү мамилелердин структурасы, башкача айтканда, биринчи мамлекеттин жана ага атаандаш мамлекеттердин абалын түзүүчү эл аралык абал болсо, идеология жана тарыйкатка эмес, эл аралык мамилелерге жана мамлекеттер арасында болуп жаткан биринчиликти ээлөө, таасир күчүнө ээ болуу байгесине байланыштуу. Ушуга караганда, эл аралык абал ар дайым бир абалда тура бербейт. Дүйнөдөгү кырдаалдар жана окуяларга карай өзгөрүп турат. Ушундай болсо да, анын анык бир формасын ифада кылууга (көрсөтүүгө), ал жөнүндө батафсил сүйлөөгө болот. Бирок, бул ифада жана сөз маалым бир вокыйдын тавсифи (сыпаты) болуп, эл аралык абал өзгөргөндөн кийин туура эмеске айланып калбайт, балким, мурун бар болуп, кийин жоголгон, тарыхка айланган нерсенин тавсифи болуп кала берет. Ушул себептен улам, болуп жаткан вокыйлыкка т.а. жаңы эл аралык абалга тавсиф берүү керек болот. Ушуга ылайык, биздин эл аралык абалдын формасын ифада кылышыбыз, ал жөнүндө батафсил сүйлөшүбүз – бул болуп өткөн же болуп жаткан, же болушу күтүлүп жаткан вокыйдын тавсифи. Бирок, ушуну менен бирге, ал өзгөрбөс иш деп эсептелбейт. Ошондуктан, саясатчы эл аралык абалдан да, эл аралык саясаттан да кабардар болуп, аларды өз пикири менен салыштырышы لازым. Ошондо гана болуп жаткан иштер ага айкын болуп, алардын үстүнөн өкүм чыгара алат.

Мусулмандар эл аралык абалды түшүнүүлөрү үчүн, дүйнөдөгү биринчи мамлекеттин позициясын да, башка мамлекеттердин ага жана дүйнө саясатына карата туткан позициясын да, тобе (көз каранды) мамлекеттерди да, кимдир бирөөнүн таасири астындагы мамлекеттерди да, эгемендүү мамлекеттерди да билүүлөрү керек.

Тобе мамлекет өзүнүн тышкы саясатында жана айрым ички маселелеринде башка бир мамлекетке көз каранды болот. Мисалы, Египет Америкага, Казакстан Россияга көз каранды болгону сыяктуу. Кимдиндир таасири астындагы мамлекеттин тышкы саясатын болсо, башка бир мамлекет менен көз карандылык эмес, пайда байлап турат. Мисалы, Япониянын Америкага, Австралиянын Америка жана Британияга, Канаданын Америка, Британия жана Францияга, азыркы Түркиянын Британия жана Америкага байланыштуулугу сыяктуу. Эгемендүү мамлекет болсо, өзүнүн тышкы жана ички саясатын пайдасына карап, каалагандай жүргүзөт. Мисалы, Кытай, Франция жана Россия сыяктуу.

Эл аралык саясат астына кирбей турган абалдар да бар. Алар колонизаторлордун мамлекеттерден чыгып кетиши акыбетинде жүз бере турган окуялар. Мындай абалдар эл аралык саясат бабында үйрөнүлбөйт. Алар жөнүндө жалпы сөздөр айтып болбойт. Ар бири өзүнчө үйрөнүлүп, ар биринин үстүнөн өзүнчө өкүм чыгарылат. Мисалы, 1958-жылкы 14-июнь кризисинен кийин бардык келишимдер бекер кылынып, англичандар Ирактан чыгып кетишкен соң, ал кудум Франция жана Англия сыяктуу эгемендүү мамлекетке айланды. Бирок, анын ошол кездеги акими Америка тарабынан жалданган эле. Ушуга ылайык, Ирак эл аралык деңгээлде эгемендүү болуп көрүнсө да, негизи, Америкага көз каранды эле. 1968-жылкы 17-июнь кризисинен кийин болсо, бийлик башына Англия малайлары келип, Ирак Англияга көз каранды болуп калды.

Ошентип, эгемендүү мамлекеттин акими кимге малай болсо, ал ошого көз каранды мамлекетке айланат.

Колония кылынган мамлекеттердин баары мындай абалды баштан кечиришкен. Акимдердин өзгөрүшү менен колдон-колго өтө беришкен. Алар сыртынан эл аралык жактан эгемендүү болуп көрүнүшсө да, негизи, көз каранды болушкан. Бирок, бул абалдар жузый эсептелип, колонияларды азат кылуудан, колонизатор мамлекеттердин дагы колония кылууга урунууларынан, же башка мамлекеттердин колониялардан чыгып кетип жаткан мамлекеттин ордун ээлөөгө аракет кылууларынан келип чыга турган айрым абалдар болуп саналат.

Дүйнөдөгү биринчи мамлекеттин позициясын түшүнүп алуу өтө зарыл. Анткени, дүйнө саясатын түшүнүүдө да, эл аралык абалды түшүнүүдө да анын мааниси чоң. Тынчтык убагында эл аралык майданда биринчи макамды ээлеп турган мамлекет эл аралык деңгээлде чечүүчү сөздү айтуучу мамлекет эсептелет. Андан кийин болсо, экинчи макамда туруучу мамлекет т.а. дүйнө саясатына таасир көрсөтө алуучу мамлекет турат.

Биринчи мамлекетке таасир өткөзө алуучу мамлекеттер гана башка мамлекеттерге таасир өткөзө алат. Таасир көрсөтүү даражасы мамлекеттин ички жана эл аралык деңгээлдеги кубатына карай ар түрдүү болот. Мисалы, мамлекет канча кубатка, канчалык абройго ээ болсо, биринчи мамлекетке, арийне, эл аралык саясатка ошончолук таасир өткөзө алат.

Бүгүнкү күндө биринчи мамлекетке, арийне, дүйнө саясатына таасир көрсөтүүгө урунуунун жаркын мисалы ушул бүгүнкү (2004-жылкы) Британия. Ал дүйнөдөгү биринчи мамлекет болгон Америкага бир аз таасир көрсөтө алышы, мурунку колонияларына тынымсыз таасир өткөрүшү менен дүйнө саясатына да таасир көрсөтөт. О.э. Иракка каршы Америка-Британия согушунан кийин Франция, Россия

жана Германия биригип, биринчи мамлекетке, арийне, дүйнө саясатына таасир көрсөтүүнүн жаңы түрүн жаратты.

Биринчи мамлекетке да, дүйнө саясатына да таасир көрсөтө албай турган мамлекеттер тобе жана кимдиндир таасири астындагы мамлекеттер болот. Тобе мамлекеттин таасири кожосуна канчалык кызмат кылышына карай болот. Кимдиндир таасири астындагы мамлекет болсо, кайсы мамлекеттин таасири астында болсо, анын таасир көрсөтүшү ошол мамлекеттин көмөгүнө байланыштуу болот.

Швейцария, Швеция, Испания, Голландия, Италия сыяктуу тобе да болбогон, кимдиндир таасири астында да болбогон эгемендүү мамлекеттер биринчи мамлекеттин кызыкчылык жана коопсуздугун камсыздаса, же ага кооп туудурса, дүйнө саясатына таасир көрсөтө алышат. Мисалы, Италия менен Испания 2003-жылы Американын Иракты басып алышына жардам берүү аркылуу анын маанилүү кызыкчылыгын коргошту.

Ушуга караганда, дүйнө саясатына таасир көрсөтмөкчү жана аны өз пайдасына карай бурмакчы болгон мамлекет эки жолдун биринен жүрүшү зарыл. Же биринчи мамлекеттин эл аралык абалындагы чыныгы кызыкчылыктарына сезилерлик кооп салышы керек, же өз кызыкчылыктарынан келип чыгып, анын кызыкчылыктарын камсыздашы керек.

Сезилерлик даражада кооп салуу жолу анык натыйжалуу жол болот. Өз таасирин жана эл аралык майданда үнү угулушун кепилдемекчи болгон чыныгы мамлекетке ылайыктуу жол мына ушул. Бирөөнүн кызыкчылыгын коргоо жолу болсо караңгы жол, ага ишенич жок, ал максатка алып барышы да, кырсыкка алып барышы да мүмкүн. Анткени, ал бир үмөттүн вужуду, бир мамлекеттин тагдыры үстүндө акылсыздарча ойнолуп жаткан кумар оюну. Себеби, улуу мамлекет кызыкчылыктарынын ар кандай мамлекет тарабынан камсыздалышы, ал улуу мамлекеттин кадыр-барк жана мүмкүнчүлүк жагынан өзүнөн төмөнүрөөк турган ар кандай мамлекет менен ушул кызыкчылыктар үстүндө соодалашуусуна тоскоолдук кылбайт.

Мисалы, Америка 2003-жылы ар дайымкы союздаштары болгон Батыш Европа мамлекеттерин «Эски Европа» деп сыпаттады да, Ирак маселесинде алардын ордун баса турган мамлекеттерди Чыгыш Европандан издей баштады. О.э. БУУга кайрылуу менен эл аралык мыйзамдуулукту колго киргизбестен туруп Иракты басып алууну туура эмес деп эсептеп, өзүн таразага салып жаткан Британияга каршы ишара да кылып койду. Америка коргоо министри Рамсфельд: «Америка Британиясыз да Иракка кирип бара алат», - деди.

Кызыкчылыктарга кооп салышы жана сезилерлик таасир көрсөтө алышы үчүн, мамлекеттин коргонуу мүмкүнчүлүктөрүнүн жана ички

өкүмдарлыгынын тыкандыгы жетиштүү болушу керек. Бул үчүн ал өсүп-өнүгүү жолунан жүрүшү керек, башкача айтканда, коңшусунан тартып тээ дүйнө бойлоп тарата ала турган мабдага ээ болушу керек. Анткени, муну менен өзүнүн ички иштерине бирөөлөрдүн аралашуусунан өзүн коргоп алсын. Ал чек арасын коргоо менен эле чектелбей, өз мабдасы жана таасирин кеңейтип, эл аралык майданда биринчи мамлекет менен атаандаша алсын.

Кайсы бир мамлекет биринчи мамлекетти ордунан жылдырмакчы болсо, саясий чөйрөнү өзү тарапка оодурушу, башка мамлекеттерди өз саясаты жана идеологиясына тартышы керек. Экинчи дүйнөлүк согуштан мурун Германия ушундай кылган эле. Ушундай кылса, эл аралык абал калкый баштайт жана биринчилик анын колуна өтөт. Көбүнчө мындай иш үчүн дүйнөлүк согуш же жергиликтүү согуш болушу, эч болбогондо, биринчи мамлекетке каршы анык согуш коркунучу туулушу жана анын бул урушта атаандаш мамлекетке муктаж болушу керек болот.

Дүйнөдөгү биринчи мамлекет макамы деген сөз жаңылык эмес. Ал илгертен бар нерсе. Мисалы, байыркы дүйнө тарыхында Мисир (Египет) биринчи мамлекет болгон. Ирактагы Ассурийлер бул жаатта аны менен атаандашкан. Байыркы Рим биринчи мамлекет болгон. Фарс (Перс) мамлекети аны менен атаандашкан. Ислам мамлекети Хулафаи рошидиндер доорунан баштап кресттүүлөр жүрүшүнө чейин биринчи мамлекет болгон. Эч ким булар менен атаандаша алган эмес. Франция биринчи мамлекет болгон. Аны менен Англия атаандаша алган. Осмоний мамлекет исламий халифалык мамлекети катары үч кылымга жакын биринчи мамлекет болуп турган. XVII кылымдын ортолоруна чейин аны менен эч ким атаандаша албаган. Биринчи дүйнөлүк согуштан мурун Германия биринчи мамлекет болгон. Англия жана Франциялар аны менен атаандашышкан. Биринчи дүйнөлүк согуштан кийин Англия биринчи мамлекет болгон. Аны менен Франция атаандашкан. Экинчи дүйнөлүк согуштан мурунураак Британия биринчи мамлекет болгон. Аны менен Германия атаандашып, Экинчи дүйнөлүк согушка жакын биринчиликти алып коюшка аз калган. Согушта Америка да катышып, ал Американын эл аралык саясат жана эл аралык майданда биринчи мамлекетке айланышы менен аяктаган. Эмнеге дегенде, ал эл аралык саясатты өзү жакка оодура алган. Эл аралык абалды көзөмөлдөп турган. Саясий иштер анын каалоосуна карай аткарылган. Ушуга карабастан, ошол убактагы Советтер союзу, Британия жана Франция аны менен атаандашууга урунуп көрүшкөн. Дүйнө саясатына кандайдыр бир деңгээлде таасир да көрсөтүшкөн. Советтер союзу күчтүү таасир көрсөткөн болсо, Британиянын таасири алсыз болгон.

Советтер союзунун Америка тарабына өтүп, аны менен шерик жана союздаш болушу ийгиликтүү чыкты. Англия артка чегинди, төмөндөшкөндөн-төмөндөшүп бара берди жана акыры ушундай акыбалга келип калды. Тафсилатка (деталдарга) кирише турган болсок, Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин Англия уруш соккусунан өзүн оңдой баштады. Кийин Американы ордунан жылдырууга киришти. Америкага таасир өткөрүү үчүн ар кыл саясий иштерди жасады. Корея согушуна калптан эле катышты. Американын согушка тиешелүү кабарларын Кытайга жеткирип турду. Корея согушунун чыныгы катышуучусу Кытай эле. Англия өзүнүн жийиркеничтүү жашыруун ыкмалары менен Корея согушунда Американын эл аралык майдандагы позициясына таасир көрсөтө алды, ордунан козгоду. Индия-Кытай маселеси боюнча өткөзүлгөн Женева конференциясында Чыгыш лагер тарабында туруп, анын пайдасына токтоп чыгарттырды. Мунун үстүнө, Американын разведкага тиешелүү аскердик кабарларын Россияга жеткирип турду. «U-2» самолёту жөнүндө Россияга кабар берди. Натыйжада, ал уруп түшүрүлдү. Париж конференциясында Британия премьер-министри министри Макмиллан Эйзенхауэрге каршы Хрущёв тарабына өтүп алды. Кошмо штаттар президенти катары эсептелген Эйзенхауэрди кемсинтүүгө урунду. Натыйжада, конференция кыйроого учурап, Америка позициясы күчсүздөндү. Ошентип, Америкага сокку берүү үчүн көп иштер кылды. Анын ээлеген позициясына таасир көрсөтмөкчү болду. Бирок, Америка булардын баарын сезип турду. Кийин Хрущёв Венада Кеннеди менен учурашты. Ошондон баштап Англия өзүнүн Америкага карата чабуул позициясын өзүн-өзү коргоо позициясына алмаштырды. Эмнеге дегенде, Россия (Советтер союзу) Америка менен биргеликте Англияны дүйнөдөн сүрүп чыгара баштаган эле.

Советтер союзу Батыш лагерине каршы суук согуш отун жакты. Батыш лагерден демилге тизгинин тартып алууга, Американы ордунан козгоого, биринчиликти ээлөөгө урунар эле. Бир нече иштери ийгиликтүү чыкты. Мисалы, эл аралык проблемаларды чечүүдө Американы ишеничтүү коргонунан т.а. БУУдан көчүрө алды. Проблемалар БУУдан айры абалдагы конференцияларда чечиле турган болду. Англияны да, Американын туткан ордун күчсүздөндүрүү, келишпөөчүлүктү көбөйтүү, күчөтүү үчүн, аны менен ат салышууга тукурду. Франция менен Американын ортосундагы келишпөөчүлүк жарын кеңейтти, көпчүлүк эл аралык иштерге таасир көрсөттү. Мындан тышкары, космос тармагында да, ядролук куралдар жана континенттер аралык баллистикалык ракеталар жаатында да Америкадан озуп кетти. Ага кооп салуу үчүн Кубада аскердик база курду. Конго, Египет, Алжир жана башка жайлардагы Америка

ыкмаларын шерменде кылды. Бирок, бул иштер Америкага таасир кылган болсо да, аны ордунан козгой албады. Алар бар-жогу айрым эл аралык саясий маселелердеги жузый утуктар болду. Бирок, Советтер союзу суук согуш ыкмалары менен Америкага чабуул кылуудан тээ 1961-жылкы Хрущёв менен Кеннединин жолугушуусуна чейин үмүт үзбөдү. Жолугушуу ошол жылдын июнь айында Австрия борбору Венада болуп өтүп, анда тараптар дүйнөнү бөлүп алууга келишип алышты. Ошондон баштап, Британия да, Франция да дүйнө саясатынан түшүп кетти. Аны Советтер союзу менен Американын өздөрү гана башкарышты. Британия дүйнө саясатында өз пикирине ээ болууга канчалык урунбасын, мунун өтөсүнөн чыга албады. Франция, ал тургай, де Голл доорунда да дүйнө саясаты тарапка бир да кадам таштай албады. 1989-жылга келип, Берлин дубалы оодарылганга чейин абал ушундайча уланды. Андан эки жыл өтүп болсо, Советтер союзу расмий түрдө таркалып кетти. Ушуну менен суук согуш бүттү да, Россия Советтер союзунун расмий мураскору болуп калды. Бирок, дүйнө саясатындагы экинчилик макамынан түшүп кетти. Жаңы эл аралык абал жүзөгө келип, Америка Кошмо штаттары биринчи жолу шериксиз жалгыз өзү калды. Дүйнө мурун болуп көрбөгөндөй эл аралык баскычка кирди. Америка чоң Буш доорунун акырына келип, жалгыз акимдик мамлекет саясатын түзмөкчү болду жана «Жаңы дүйнө түзүмү» терминин жарыя кылды. Бирок, бул түзүм ийгиликке жетпеди. Термин да, эл аралык абал да анык болбогон бойдон кала берди. 1992-жылы бийлик башына Клинтон келип, жаңы эл аралык түзүмдү орнотту. Ал жеке акимдикке эмес, үстөмдүккө таянар эле. Клинтон башкарууну ушул жаңы түзүм түркүктөрүн бекемдөөдөн баштады. Анын эң этибарлуу түркүктөрдүн бири башка чоң күчтөр менен шериктик кылуу саясатын колдонуу эле. Бул нерсе Босния, Герцоговина жана Косоводогу Балкан проблемаларын чечүүдө, Украина жана Белоруссиядагы ядролук куралдарды Россия менен өз ара тил табышып жок кылууда көрүндү. О.э. Америка менен өтмүштө чыгыш системанын бир бөлүгү эсептелген мамлекеттердин ортосунда өз ара бири-бирин түшүнүшүү меморандумуна кол коюлду. Алардын айрымдарына кол коюуда Британия менен Германия да катышты. Америка бул доордо шерикчилик саясатынын шарапаты менен Батыш Европа мамлекеттери менен кызматташтыкта Түндүк Атлантика союзун (НАТО) кеңейтип алды. Ошол эле учурда, алар Европа союзун кеңейтүүгө да жетишти. Бул кеңейүүлөр Россия менен анын таасиринин эсебинен болду.

Бул доор Германиянын күчөшү менен айырмаланып турар эле. Советтер союзу алсырады. Берлин дубалы кулады. Чыгыш Германиядан бөгөт алып ташталды жана ал Батыш Германия менен эң

жогорку тездикте бирикти о.э. Еропадагы эң чоң экономикалык күчкө, Америка жана Европага жакын активдүү таасир көрсөтүүчү саясий кубатка айланды. Ал тургай, ал жөнүндө Америкада да, Европада да, дүйнөдө да Коопсуздук кеңешинин туруктуу мүчөсү болот экен деген имиштер тарады.

Бул жаңыча саясий абалга жаңыча экономикалык абал да келип кошулду. Базар саясаты кең көлөмдө жолго коюлду жана ал дүйнөгө өкүмүн өткөзүп жаткан глобалдаштыруу саясатында өз көрүнүшүн тапты. Компаниялар бирикти жана үлкөндөштү, өз саясаттарын өкмөттөргө өткөзүүчү негизги экономикалык оюнчу катары майданга түштү. Трансулуттук компаниялар экономисттердин тилинен түшпөй калды. 1995-жылы ГАТТ (Бажы жана соода боюнча жалпы келишим) союзу глобалдаштыруу саясатын мыйзам чүмбөтү астында коргоочу Бүткүл дүйнөлүк соода уюмуна айландырылды. О.э. Эл аралык валюта кору менен Дүйнөлүк банктын ролу күчөтүлдү. Алар ушунчалык даражада күчөтүлүп, акыбетте бул үчтүк т.а. Дүйнөлүк соода уюму, Валюта кору жана Дүйнөлүк банк улуу мамлекеттер башка мамлекеттердин экономикалык саясатына аралашуу жана басым өткөзүү үчүн ишке сала турган куралга айланды. Американын мурунку тышкы иштер министри Лоуренс Иглбергер да, Эл аралык валюта корунун президенти Мишель Камдессю да Сухарто (Индонезия) режимин оодарып таштоо үчүн валюта корун ишке салышканын моюнга алышкан эле. Муну Сухартодон акчаны девалвация кылуу (наркын түшүрүү) саясатын жүргүзүүнү талап кылуу, бул саясатты кабыл албаса карыз бербөө менен коркутуу аркылуу ишке ашырды. Акыбетте Сухарто бул талапка моюн сунуп, акчаны девалвация кылды жана ушул себептүү бийликтен оодарып ташталды.

О.э. G-7нин (т.а. өнөр жайы өнүккөн жети мамлекеттин) ролу да күчөтүлдү. Бул иш Россияны да аларга кошуп, G-7нин G-8ге айланышы аркылуу ишке ашырылды. Ушинтип, бул сегиз мамлекет т.а. Америка, Япония, Германия, Британия, Франция, Италия, Канада жана Россиялар дүйнөнүн экономикалык жана финансылык саясатын башкарышты. Эгер аларга үлкөн экономикалык салмагы, ядролук куралга ээлиги, калкынын саны, Коопсуздук кеңешиндеги туруктуу орду сыяктуу мүмкүнчүлүктөргө ээ болгон Кытайды да кошсок, анда сөзүбүздү бир аз ашырып айтышыбыз т.а. дүйнөдөгү улуу мамлекеттер тогуз дешибиз мүмкүн. Бирок, алардын күчү ар түрдүүлүгүн этибарга алып, экөөнү – Италия жана Канаданы алып таштоого мажбур болобуз, анткени, алар дүйнөлүк деңгээлде рол ойноо үчүн эч кандай саясий же геосаясий күчкө ээ эмес. Ушуну менен дүйнө саясатына таасир көрсөтүүчү мамлекеттер жетөө болуп калат. Алар: Америка, Британия, Франция, Германия, Россия, Кытай жана Япония. Алардын таасир күчү

ар түрдүү. Алдыңкы бешөөсү дүйнөнүн түрдүү регоиндорунда таасир өткөзүүгө умтулат. Американын калган төртөөсүнө караганда кыйла үстөмдүгү да бар. Алтынчысы т.а. Кытай өзүнүн регионунда гана таасир көрсөтүүгө умтулат. Жетинчиси т.а. Япония дүйнөнүн түрдүү регоиндорунда таасир көрсөтүүгө умтулганы менен, бирок, бул ишти экономикалык негизде гана кылат.

Франциянын мурунку тышкы иштер министри Юбер Ведрин өзүнүн «Франциянын глобалдаштыруу доорундагы күрөөлөрү» аттуу китебинде мындай дейт: «Экономикалык, технологиялык, аскердик, финансылык, тилге тиешелүү жана сакофий – бардык өнүттөрдү көзөмөлдөөчү мына бул жалгыз күч (Америка) тарыхта жүз бербеген бир абал». Кийин Ведрин мамлекеттерди күч жана таасир жагынан өзүнчө бөлүктөргө бөлүп мындай дейт: «Кошмо штаттар, шексиз, дүйнөдө биринчи орунда турат. Экинчи орунду эл аралык таасирге ээ болгон жети мамлекет ээлеген. Алар: Франция, Британия, Германия, Россия, Кытай, Япония жана Индия. Андыктан, алар дагы деле регионалдык болуп келе жаткан караштарын кеңейтүү туурасында баш катыруулары керек». Ал дагы мындай деди: «Мындай класста болуунун чен-өлчөмдөрү көп: улуттук киреше, технологиялык деңгээл, ядролук курал, куралдардын сыпат жана көлөм даражасы, Коопсуздук кеңеши, Чоң Сегиздик уюму, Европа союзу сыяктуу эл аралык уюмдар менен байлануу, тилди өнүктүрүү, абалтан мурас болуп калган сакофат таасири мына ушулардын катарынан».

Бирок, Ведриндин бул пикиринен көрө аныгыраак болгон нерсе, XXI кылымдын баштарында эч кайсыл мамлекет тең келе албай жаткан гигант мамлекет болгон Америкадан кийин үч чыныгы ири мамлекет турат. Алар: Россия, Британия жана Франция. Алардын артынан эле Германия келе жатат. Бул төрт мамлекеттин дүйнөнүн көп жайларында эл аралык деңгээлдеги умтулуулары бар. Алардан кийин Кытай турат. Ал өз регионунда улуу мамлекет, эгер анын эл аралык умтулуулары тар болбогондо, ушул төрт мамлекеттин баары менен же айрымдары менен атаандашкан болор эле. Япония болсо экономикалык жактан Америкадан кийинки экинчи мамлекет. Ушуну менен ал мамлекеттердин күчү төмөнкүдөй тартипке салынса болот: Америка, Россия, Британия, Франция, Германия, Кытай жана Япония. Ушул жетиликти улуу мамлекеттер дешке болот. Индия, Канада жана Италиялар болсо, ушул жетиликтен кийинки орунда тургандыгына жана алар менен кошулуп дүйнөдөгү алдыңкы ондукту түзгөндүгүнө карабастан, улуу мамлекеттер катарына кирбейт.

XX кылым аяктап, үчүнчү миң жылдык башталышы менен кичи Жорж Буш администрациясы оюн эрежелерин өзгөртмөкчү болду. Клинтон туткан шерикчилик саясатын бекер кылып, чоң күчтөргө өз

саясатын мажбурлап өткөзө баштады. Киото келишими, Эл аралык кылмыштар соту, баллестикалык куралдар таратууну кыскартуу үчүн түзүлгөн SALT (стратегиялык куралдарды чектөө сүйлөшүүлөрү) келишими сыяктуу бир нече эл аралык келишимдерден чыгып кетти. 2001-жылы 11-сентябрь окуялары жүз берип, Нью-Йорктогу Дүйнөлүк соода борбору жана Вашингтондогу Пентагон имараты жардырылганда, Америка менен улуу мамлекеттердин ортосундагы мамилелер дагы да курчуп кетти. Бул жардыруулар Американын жеке акимдикке умтулуусу үчүн жаңы түрткү болуп, ал «терроризм»ге каршы күрөш деген шылтоо менен Афганистан жана Иракты басып алды. Саясий текебердик өкүмдар болгон Америка администрациясы «же биз менен, же бизге каршы» деген саясатты кабыл алды. Бул жаңы саясатка карата Европа жана башка мамлекеттер тарабынан кыжырлануу менен каршылыктар билдирилди. Аны аңкоо жана жеңил ойлуу деп айыпташты. Америкалыктардан кеңешип, шериктик менен иш тутууну талап кылышты. Алар болсо, Клинтон негиздеген ошол эрежелерге кайтуудан баш тартышты. Вице-президент Дик Чейни, коргоо министри Рамсфельд, анын орун басары Вольфовиц, коргонуу саясатынын кеңеш башчысы Ричард Перл, Дуглас Фейт, Жон Болтон, Кондализа Райс сыяктуулар башчылыгындагы «неоконсерваторлор» Буштун токтомдоруна таасир өткөзө алышты. Алар бүткүл күчтөрү жана таасирлерин о.э. өздөрүн колдоп-кубаттоочу компанияларды мына ушул саясаттын кызматына тартышты.

Бул саясаттын эң көзгө көрүнгөн белгилеринин бири – БУУга, ал чыгарган токтомдордун мыйзамдуулугун көзгө да илбөө, Америка кызыкчылыгын биринчи орунга коюу, эл аралык мыйзамдуулук ушул кызыкчылыкка туура келсе алуу, туура келбесе таштап кете берүү болду. Коопсуздук кеңеши менен да ушундай мамиле кылынды. Анын чыгарган токтому өзү үчүн пайдалуу болсо алды, болбосо таштап кете берди.

Европа Британия көрүнүшүндө Америка администрациясын өз кабыгына оролуп алуудан эл аралык мыйзамчылыкка карай бурууга урунуп көрдү. Бул иште Америка тышкы иштер министри Колин Пауэллди өзүнө тартты. Президент Буш да ушуга ыктады. Бирок, неоконсерваторлор тобу бул урунууну кыйратты. Ошондуктан, Америка мурункудай эле шерикчилик саясаты жаатында да, БУУга активдүү рол ойноо мүмкүнчүлүгүн берүү жаатында да билмексенге салып тура берди.

Эмнеси болгондо да, кичи Буш администрациясы Британия, Россия, Франция жана Германия сыяктуу улуу мамлекеттерди эл аралык саясатта ойной турган ролунан четтете албады. Тескерисинче, кичи Буш колдонгон бул саясат ушул мамлекеттердин позицияларын

күчөтүп жиберди. Анткени, алар Американын карасанатай чабуулунан коргонуу үчүн биригүүгө мажбур болду, натыйжада, Франция, Германия жана Россия огу түзүлдү. Бул ок Британия менен жашыруун түрдө кызматташтык кылып, бул мамлекеттердин эл аралык саясатта таасир көрсөтүүчү үлкөн мамлекеттер катарындагы позицияларын кандайдыр бир деңгээлде бекемдөөгө жетишти.

ЭЛ АРАЛЫК НОРМА ЖАНА ЭЛ АРАЛЫК МЫЙЗАМ

Мурунку кылымдарда биринчи мамлекет болуу үчүн ат салышууда эл аралык мыйзам менен байланыштуу болгон саясий иштер көрүнбөс эле. Анткени, эл аралык мыйзамдын өзү жок эле. Тескерисинче, ал кылымдарда аскердик иштер, согуштар, баскындар көзгө ташталар эле. XVIII кылымдын ортолоруна чейин абал ушундайча улантылды. Ушул убактан баштап эл аралык мыйзам кеңейип барды. Туураарагы, мыйзам көрүнүшүндө калыптанды. Эл аралык мамилелерде, эл аралык проблемаларды чечүүдө саясий иштер маанилүү жакты ээлей баштады. Проблемалардын чечилишинде, биринчи мамлекеттин зордукчулугун токтотууда, ал ээлеген орун үчүн атаандашууда аскердик иштердин ордун саясий иштер басты. Мына ушул күндөн баштап, эл аралык мамилерде эл аралык мыйзамды хакам (өкүм чыгаруучу) кылуу көбөйдү. Эл аралык проблемаларды чечүү үчүн же саясий иштердин жалгыз өзү менен, же согуш жана баскындар менен биргеликте курал катары колдонула турган болду, бул нерсе 1919-жылдан кийин т.а. Улуттар лигасы түзүлгөн соң ачыкка чыгып, эл аралык мыйзам жана эл аралык нормалардан өкүм суроо артты. Бардык эле мамлекеттер, айрыкча, биринчилик үчүн ат салышуучу мамлекеттер жана биринчи мамлекеттин өзү алектене турган саясий иштерде эл аралык норма жана эл аралык мыйзам деп аталган нерсеге сүйөнүшөт. Демек, саясий иштердин вокийлыгын жана алар менен эл аралык жактан алектенүүнүн жолун билүү үчүн эл аралык норма жана эл аралык мыйзамга бир аз назар таштап чыгуу керек.

Эл аралык нормага келсек, ал амирликтер жана мамлекеттер бар болгондон бери мавжуд. Ал согуш жана тынчтык абалында адамзат тайпаларынын ортосундагы мамилелер жараянынан келип чыгуучу эрежелер топтому. Тайпалар ага узак доор моюн сунгандыгынын натыйжасында ал эл аралык нормаларга айланды. Кийин мамлекеттер үчүн да алар эрежелерге айланып калды. Мамлекеттер да ага баш ие башташты. Ушуну менен ал мыйзамга окшоп калды. Аларга баш ийүү моддий (материалдык жактан) эмес, маанавий (моралдык жактан) болгон. Анткени, аларга рай оммдон корккондуктан моюн сунулган. Аларга моюн сунбаган адам айыпталып, рай оммдун жазасына жолуккан. Исламдан мурунку арабтардын шахри харамда (согуш арам кылынган айда) согушууга тыюу салуулары кылуулары мына ушул сыяктуулардан. Ошондуктан да, Абдулла ибн Жахштын сариясы (отряды) Амр ибн Хазрабийди өлтүрүп, эки курайштык кишини туткун кылып, соода кербенин алып койгондо, Курайш бардык жайда «Мухаммад жана анын асхабы шахри харамды тебелеп-тепседи, жазыксыз кан төктү, мал-мүлктү талады, адамдарды туткун алды, муну

менен ал эл аралык үрпкө тескери иш кылды» деп жар салып, рай оммду пайгамбарыбызга каршы тукурду.

Ушинтип, бардык адамзат тайпаларынын ортосунда үрптөшкөн эрежелер болуп, согушта да, тынчтыкта да ага моюн сунушар эле. Элчилер, элчиканалар, согуш олжолору сыяктуулар мына ушулар катарынан. Бирок, бул үрптөр элчилер сыяктуу бардыгы моюн суна турган жалпы үрптөргө жана белгилүү бир топтор гана моюн суна турган өзгөчө үрптөргө бөлүнгөн. Бул үрп мамлекеттер жана амирликтердин муктаждыктарына карай, башкача айтканда, адамзат тайпаларынын ортосундагы өз ара мамилелердин муктаждыктарына карай өнүгүп барган. Адамдар рай омм катары бул үрптөрдү өздөрүнө хакам деп билген. Аларга амал кылбаган адам айыпталган. Бир гана маанавий таасирдин өзү менен, каалайбы, каалабайбы аларга эргешилген. Аларды колдоно турган эч кандай моддий күч болбогон. Адамзат тайпалары мына ушул үрптөргө таянып, саясий иштерди ишке ашырышкан.

Эл аралык мыйзам болсо, Осмоний мамлекетте көрүнгөн Ислам мамлекетине каршы күч катары вужудка келген. Себеби, Осмоний мамлекет Исламий мамлекет катары христиандарга каршы жихад жарыя кылып, Европага жүрүш баштаган. Алардын диярларын бирме-бир фатх кылган, Греция, Румыния, Югославия, Албания, Венгрия, Австрияларды алып, Вена дубалдарына чейин барган. Европа христиандарынын жүрөгүнө коркуу салган. Натыйжада, христиандарда «Ислам кошууну жеңилгис, мусулмандар согушта өлүмдү көзгө илишпейт, себеби, алар өлсөм бейишке киремин деп этикат кылышат, кадарга жана ажалга ишенишет» деген жалпы үрп пайда болгон. Мусулмандар эрдигин жана кайратын көрүп, алар менен бетме-бет келүүдөн качкан. Натыйжада, алардын диярлары Ислам салтанатына оңой гана моюн сундурулган. Европа христиандары ал убактарда княздыктар жана феодалдыктардан турган болуп, өз-өзүнчө мамлекетчелерге бөлүнгөн эле. Ар бир феодал өз жеринде өкүмдар болгон, ошондуктан, король княз жана феодалдарды согушка мажбурлай албаган. Бул нерсе мусулмандардын аларды фатх кылышына ыңгайлуу келген. Орто кылымдарга т.а. XVI кылымдын акырына чейин Европа мына ушул абалдарда уланды. Кийин болсо, Ислам мамлекетине каршы тура ала турган, бир үй-бүлө болуп бириге баштады. Чиркөөнүн өзү бул ишке баш болду. Бириктирүүчү негиз христиан дини болду, ушуга ылайык, бир нече мамлекеттер топтомунан турган христиан үй-бүлөнү пайда кылуу үчүн урунуулар башталды. Өз ара мамилелерди тартипке салууга киришилди. Ушундай тартип-эрежелер жүзөгө келип, кийинчерээк алар эл аралык мыйзам деп аталды. Демек, эл аралык мыйзамдын пайда болушуна христиан

Европа мамлекеттеринин Исламий мамлекетке каршы турушу үчүн христиан робитасы негизинде биригүүлөрү пайдубал болгон. Бул нерсе эл аралык христиан үй-бүлө аттуу уюмдун пайда болушуна алып келген. Алар өз ара маалым бир эрежелерге келишип алышкан, бул мамлекеттер өкүлдөрүнүн акы-укуктарынын теңдиги, мабда жана пикирлердин ортоктоштугу, мазхабтары ар түрдүү болушуна карабастан улуу рухий салтанатты католик папага тапшыруулары мына ушулардын катарынан. Бул эрежелер эл аралык мыйзам «өнүп чыккан урук» эле. Ушуну да айтып өтүү керек, бул христиан мамлекеттердин биригүүсү оболу эч кандай таасир күчүнө ээ болбоду. Себеби, келишилген мыйзам-эрежелер бул мамлекеттерди бир союзга келтире албады. Феодализм түзүмү мамлекеттин күчүн кесип турар эле, анын тышкы алакалар менен үзгүлтүксүз алектенишине жол бербес эле. Чиркөө өкүмдарлыгы мамлекетти башкаруудан жана эгемендүүлүгүнөн кол жуудуруп, өз тобесине айландырган эле. Ошондуктан, жер ээлерине каршы согуш болуп, согуш мамлекеттин жеңиши менен аяктады. Муну менен феодализм түзүмү кыйрап жок болду. Дал ушул убакта, мамлекет менен чиркөөнүн ортосунда согуш чыкты жана акыры чиркөө салтанаты мамлекеттин ички жана тышкы иштеринен четтетилди. Бирок, мамлекет христиан боюнча калды. Бар болгону мамлекет менен чиркөө ортосундагы мамиле мамлекеттин көз карандысыздыгын тастыктай турган түстө тартипке салынды. Бул нерсе Европада күчтүү мамлекеттердин жаралышына алып келди. Ушуга карабастан, алар Ислам мамлекетине каршы тура алышпады. XVII кылымдын ортосуна т.а. 1648-жылга чейин абал ушундайча уланды. Ушул жылы христиан Европа мамлекеттери бир конференция өткөзүштү. Ал **Вестфалия** кенференциясы деп аталды. Анда христиан Европа мамлекеттери ортосундагы мамилелерди тартипке салуунун бекем түркүктөрү орнотулду. Исламий мамлекет каршысында христиан мамлекеттери үй-бүлөсү бой көтөрдү. Конференция эл аралык мыйзамдын моюн сунулуучу эрежелерин белгиледи. Бирок, ал жалпы эл аралык мыйзам болгон жок. Жалаң гана христиан Европа мамлекеттеринин эл аралык мыйзамы болду. Исламий мамлекеттин эл аралык үй-бүлөгө киришине, же ага эл аралык мыйзамдын колдонулушуна тыюу салынды. Мына ушундан баштап эл аралык коомчулук дүйнөгө келди. Ал монархия мамлекеттери болобу, республика мамлекеттери болобу, католик мамлекеттери болобу, протестант мамлекеттери болобу, айырмасыз, бардык Европа мамлекеттеринен түзүлдү. Иштин башында Батыш Европа мамлекеттери менен гана чектенилген болсо, кийинчерээк башка христиан Европа мамлекеттери да ага тартылды. Андан кийинирээк болсо, Европадан тышкарыдагы христиан мамлекеттерди да өз ичине

алды. Ислам мамлекетинин бул үй-бүлөгө киришине тыюу салынды. Мындай абал XIX кылымдын экинчи жарымына чейин уланды. Аянычтуу акыбалга түшүп, «кесел адам» наамын алгандан кийин, Осмоний мамлекет эл аралык үй-бүлөгө кирүүнү суранды. Сураныч четке кагылды. Катуу туруп, талап кыла берген соң, ага өтө оор шарттар коюлду. Эл аралык мамилерде Исламды хакам кылып албоо жана айрым Европа мыйзамдарын киргизүү мына ушулардын катарынан. Осмоний мамлекет бул шарттарды кабыл алды жана аларга моюн сунду. Ушуну менен эл аралык мамилерде Исламийлигин жоготуп, 1856-жылы эл аралык үй-бүлөгө киргизилди. Кийинчерээк эл аралык үй-бүлө Япония сыяктуу христиан болбогон мамлекеттер да кирди. Ошондуктан да, 1680-жылы өткөзүлгөн Вестфалия конференциясы эл аралык мыйзамдын эрежелерин тартипке салган деп эсептелет. Мына ушул эрежелер негизинде саясий иштер жана эл аралык коомчулуктун ишмердүүлүктөрү толугу менен жаркын болду.

Бул эрежелердин эң көзгө көрүнгөн эки этибарлуу идеясы бар: **1. Эл аралык саясий тең салмактуулук идеясы;** **2. Эл аралык конференциялар идеясы.** Эл аралык саясий тең салмактуулук идеясы ушуну талап кылат, бирер бир мамлекет башка бир мамлекеттин эсебинен кеңеймекчи болсо, бардык мамлекеттер биригип, аны бул иштен кайтарышат жана ушуну менен согуштардын алдын алуучу, тынчтыкты жаюучу эл аралык саясий тең салмактуулукту сактап калышат. Эл аралык конференция болсо, түрдүү Европа мамлекеттеринен түзүлдү жана Европа кызыкчылыктарынан келип чыгып проблемаларга чечим издеди. Кийинчерээк бул идея өнүгүп, дүйнө иштерин улуу мамлекеттер кызыкчылыктарынан келип чыгып чечүүчү конференцияларга айланды. Колонизатор жана улуу мамлекеттердин салтанатын өнүктүрүүгө урунуунун акыбетинде дүйнө дуушар болуп жаткан бардык кыйынчылыктардын негизи – мына ушул эки идея.

Бул эки идеянын алгачкы колдонулушу XIX кылымдын башына – Наполеон дооруна туура келет. Париж коммунасы жүз берип, азаттык, теңдик, адамдар жана калктар укугун тан алуу негизиндеги пикирлер кеңири таркалган соң, Европанын саясий картасын өзгөртүү, эски мамлекеттерди жок кылып, жаңы мамлекеттер түзүү мүмкүнчүлүгүн тапты. Мына ушул убакта Европа мамлекеттери тең салмактуулук шылтоосу менен биригип, Францияга каршы аттанды. Наполеон жеңилгенден кийин, 1815-жылы бул мамлекеттер Вена конференциясына жыйылышты. Тең салмактуулук жана эл аралык христиан үй-бүлөнүн иштерин тартипке салуу маселеси кайра каралып чыкты. Пруссия жана Австрияга падышалык түзүмү кайтарылды. Швеция менен Норвегиянын ортосунда федералдык союз түзүлдү.

Бельгия Голландияга кошуп жиберилип, Франциянын кеңейишине жол койбой турган бир мамлекетке айландырылды. Швецария дайымкысындай бейтараптыкта калды. Конференция токтомдорун аткаруу үчүн катышуучу мамлекеттер өз ара союз түзүштү. Ал Пруссия, Россия жана Австрия падышалары ортосунда Англия королунун ыраазылыгы менен болуп өткөн келишим эле. Кийин Ага Франция кошулду т.а. улуу мамлекеттер ортосунда башка мамлекеттерди басып алуу үчүн келишилди. Кийинчерээк 1818-жылы Россия, Англия, Пруссия, Австрия жана Франция ортосунда **Икс-ла-Шапел** келишими түзүлүп, анда Вена конференциясынын ийгиликтерине кооп салуучу ар кандай козголоңду бастыруу үчүн куралдуу аралашууга келишилди. Ошентип, бул беш улуу мамлекет өз-өзүнөн эл аралык коомчулуктагы т.а. эл аралык христиан үй-бүлөсүндөгү түзүм жана коопсуздукту коргоочу уюмга айланды. Кийинчерээк салтанатын кеңейтип барып, Осмоний мамлекет алсырагандан кийин, айрым исламий өлкөлөрдү да өзүнө кошуп алды. Бул мамлекеттер тынчтыкты сактоо шылтоосу менен көп жайларга: 1821-жылы Неаполго, 1826-жылы Португалияга, 1827-жылы Испанияга, 1840-жылы Египетке кол тийгизишти. Америкага да кол тийгизмекчи болуп, Испаниянын Америкадагы колонияларын кайтарып алышына жардам берүүгө урунушту. Бирок, Кошмо штаттар эсептешпесе болбой турган күчтүү мамлекетке айланып калган эле. Кошмо штаттар президенти Жеймс Монро 1823-жылы «Монро Доктринасы» деген наам менен белгилүү болгон ушул билдирүүсүн берди: **«АКШ эч бир Европа мамлекетинин Америка континентиндеги иштерге кол тийгизишине, анын бир да бөлүгүн басып алышына жол бербейт»**. Ушундан кийин мына бул мамлекеттер аралашууга батына алышпады.

Эл аралык мыйзамдын негизи – мына ушул. Ал бирөөлөрдүн иштерине аралашууну актоочу негиз, улуу мамлекеттердин башка мамлекеттер үстүнөн өкүм жүргүзүшүнө мүмкүнчүлүк жаратып берүүчү негиз, мамлекеттер өз кызыкчылыктарын коргоо же биринчи мамлекет менен ат салышуу үчүн алып бара турган саясий иштердин таянычы. Ушуну да айтып өтүү керек, эл аралык эрежелер кээде өзгөрүп да турат. Бирок, бул өзгөрүш ар дайым улуу мамлекеттер пайдасына, алардын кызыкчылыктарын көздөп, башкача айтканда, дүйнө байлыктарын өз ара согуштарсыз, куралдуу кагылышууларсыз бөлүп алуу максатында жүз берет. Анткени, XIX кылым колонизаторлук кылымы болду. Ири мамлекеттер кичи мамлекеттерди колония кылуу үчүн иттердей жутунушту. Бул колонизаторлук жараянында чоң согуш даражасына чейин барбаган чыр-чатактар келип чыкты. Бирок, Англия, Франция жана Россия – Германия өз күчүн көрсөтүп, аларга кооп салып жатканын, Ирактагы Ислам диярынын нефтилерин алып

коюшун, Иран жана Араб жарым аралындагы нефтилер жаатында Англияга да коркунуч туудуруп жатканын көрүшкөн соң – өз ара союз түзүшүп, ага каршы согуш жарыя кылышты. Осмоний мамлекет согушта бул союздаштарга каршы Германия тарабына өттү. Согуш союздаштардын жеңиши менен аяктады. Кийин Россия союздан чыгып, анда Франция, Англия жана Америка калды. Америка да бир чекеге чыгып калды. Майданда Англия менен Франция калды. Бул эки мамлекет өз ара колонизаторлукту тартипке салуу, куралдуу кагылышуунун алдын алуу үчүн Улуттар лигасын түзүштү. Бирок, бул лига өтө карама-каршылыктуу абалда дүйнөгө келгенинен тышкары, ал аксап да турар эле. Анткени, ири мамлекеттер саясаты өзгөрбөгөн эле. Келишүү конференциясында баарынын ташбиши: түрдүү күчтөр ортосунда тең салмактуулукту жүзөгө келтирүү, өз кызыкчылыктарын коргоо, Германия менен Осмоний мамлекеттин мүлктөрүн бөлүштүрүп алуу эле. Колонизатор мамлекеттер өз суверенитетине тил тийгизбестен, колонияларын сактап калган эле. Ага «мандат астындагы мамлекеттер» деген алдамчы наам менен жаңы түрдөгү колонияларды кошушту. Акыбетте Улуттар лигасы эл аралык таттуулук жана тынчтык орнотууга урунушунда эсеңгиреп калды. Тынчтыкты т.а. колонияларды талашып чатак чыкпашын кепилдөө үчүн эл аралык келишимдерди түзүүгө аракет кылды. Мисалы, бул лига жетекчилиги астында 1924-жылы **Женева** протоколуна кол коюлду. Андан максат, чыр-чатактарды тынч жол менен жоюуга жана өкүм сурап Улуттар лигасына кайрылууга мажбурлоо эле. 1925-жылы болсо **Локарно** келишимдери түзүлүп, эки жактама кепилдик жана ортоктош кызматташтык жолго коюлду. 1928-жылы **Келлог-Брайнд** келишими түзүлүп, согушту колдонууга тыюу салынды. 1928-жылы **Женева келишими** түзүлдү. Ал, айрыкча, мажбурлуу өкүм чыгаруучулукка тиешелүү болду. Бирок, бул келишимдердин баары Улуттар лигасынын ийгиликсиздигин токтотуп кала албады. Анын көз алдында бир нече согуштар оту жалындады. 1933-жылдагы Кытай-Япон согушу, 1936-жылдагы Италия-Эфиопия согушу, Германиянын 1938-жылы Австрияны, ушул эле жылы Чехословакияны, 1939-жылы Польшаны басып алышы, ушул жылы Экинчи дүйнөлүк согуштун келип чыгышы мына ушулардын катарынан.

Эл аралык мамилелердеги айрым өзгөрүүлөр мына ушулар болуп, конференциялар эл аралык коопсуздукту сактоочу эл аралык уюмга айланды. Бирок, бул өнүгүү эч нерсени өзгөртпөдү. Ири мамлекеттер Экинчи дүйнөлүк согушка чейин олжо талашууну уланта беришти. Согуштан кийин бул мамлекеттер эл аралык мамилелерди тартипке салуунун эң ыңгайлуу ыкмасы бир эл аралык уюм тикелөө деген пикирге келишти. Биринчи согушка кирген мамлекеттер уюму түзүлгөн

болсо, кийинчээрээк ал кеңейтилип, эл аралык уюмга айланды. Дүйнөнүн бардык мамлекеттери ага кириши мүмкүн болду. Эл аралык мамилелер ушул уюмдун хартиясы (түзүмү) менен тартипке салынды. Муну менен болсо, эл аралык абал дүйнөгө өкүмдарлык кылуу, олжолорду өз ара бөлүп алуу, башка ири мамлекеттин пайда болушуна жол койбоо үчүн түзүлө турган ири мамлекеттер конференциясы көрүнүшүнөн – эл аралык мамилелерди тартипке сала турган, ири мамлекеттер өкүмдарлыгын кепилдей турган эл аралык уюмга, андан кийин болсо, бүткүл дүйнөлүк мамлекет катары дүйнө мамлекеттерин башкара турган, аларга өз өкүмүн өткөзө турган эл аралык уюмга айланды.

1815-жылкы Вена конференциясынан кийинки эл аралык абал төрт ири мамлекетте көрүнөр эле. Алар: Пруссия, Россия, Австрия жана Англия эле. Франция аларды ордуна козгомокчу болуп, дүйнө картасын, эл аралык абалды да өзгөртүп, биринчи мамлекетке айланганда, ири мамлекеттер ага жабылып, үмүттөрүн жокко чыгарышты. Кийин болсо, дүйнөгө өкүмдарлык кылууда аны өздөрүнө шерик кылып алышты. Ушуну менен эл аралык абал ушул беш мамлекетте өз көрүнүшүн тапты. Англия аста-секин өзүн көрсөтүп, биринчи мамлекетке айланды. Германия аны менен ат салышып, Исламий диярлар нефтисин колго киргизмекчи эле, Англия, Франция жана Россия ага каршы союз түзүп, согуш кылышты жана анын үмүттөрүн жокко чыгарышты. Англия дүйнөнүн көпчүлүк бөлүгүн колония кылуу менен айырмаланып турар эле. Анын үлүшү «арстан үлүшү» эле. Францияны «нан ушандылары» менен т.а. ага айрым колонияларды берүү менен ыраазы кылды. Кийин эл аралык абал Англия Франция жана Италияда көрүндү. Бирок, Англия али да биринчи мамлекет эле. Кийин Улуттар лигасы дүйнөгө келди. Мейли, ал дүйнө коопсуздугун сактоо деген чүмбөт астында түзүлгөн болсо да, аны пайда кылуудан көздөлгөн түпкү максат – биринчи мамлекет макамын сактап калуу, башка мамлекеттердин аны менен ат салышуусуна тыюу салуу, бир да мамлекеттин ири мамлекетке айланышына жол койбоо эле. Германия дагы бир жолу биринчи мамлекет болууга талапкер болуп, ири мамлекетке айланган эле, башында Англия менен Франция, кийинирээк болсо, Англия, Франция, Россия жана Америка союз түзүшүп, ага каршы экинчи дүйнөлүк согушун ачышты да, аны багындырышты.

Бирок, бул сапар согуш Англиянын зыянына аяктады. Себеби, ал согуштан «кабыргасы сынып» чыкты. Андан утуп чыккан мамлекет Америка болду. Ошондуктан, эл аралык күч Англиядан Америка колуна өттү жана Америка биринчи мамлекетке айланды. Эл аралык абал Америкада – биринчи мамлекетте көрүндү. Анын атаандашы Советтер

союзу эле. Англия жана Франция болсо, эл аралык майданда экинчи даражага түшүп калышты.

Экинчи дүйнөлүк согуш аяктагандан кийин, эл аралык абалда жаңы бир фактор пайда болду. Ал дүйнөнүн эки эл аралык лагерге бөлүнүшү эле. Бул нерсе эл аралык чыр-чатакты курчутуп, эл аралык абалды чиелеништирип жиберди. Мындай абал мына ушул түстө мурун таптакыр жүз бербеген эле. Туура, биринчи дүйнөлүк согуштан мурун да эл аралык абал блоктордон түзүлгөн эле. Бирок, алар лагер эмес эле. Согуштан мурун ал демократия о.э. нацизм жана фашизм диктатурасы фронтторуна бөлүнөр эле. Бирок, бул бөлүнүү мабдалуу лагерлер көрүнүшүндө эмес эле. Анткени, нацизм да, фашизм да мабда эмес, мабда боло албайт дагы. Ошондуктан, Экинчи дүйнөлүк согуштан мурун мабдаий маанидеги лагерлер болбогон эле. Согуштан кийин болсо, дүйнө эки эл аралык лагерге ажырады. Алар батыш жана чыгыш лагерлери. Америка батыш лагердеги биринчи мамлекет деп, Россия (Советтер союзу) болсо чыгыш лагердеги биринчи мамлекет деп эсептелер эле. Мейли, бул эки лагер мабда негизинде күрөшүшсө да, өз ара кызыкчылыктар үстүндө тартышышса да, алар бул иштерди эл аралык негизде кылышар эле. Анткени, эки лагерге бөлүнүүнүн борбору мабданын бир өзү эмес эле. Анын жанында эл аралык кызыкчылыктар да турар эле. Бул эл аралык кызыкчылыктар чыгыш лагерде коммунизм мабдасына жана аны жаюу талабына карай болсо, батыш лагерде улуттук кызыкчылыктарга ылайык жана турмуштагы бардык иштерди пайда менен өлчөөчү капиталисттик мабда негизинде болор эле. Ошондуктан, батыш лагерде мабдасы туура келбесе да, кызыкчылыктары туура келе турган мамлекеттер бар эле. Чыгыш лагерде болсо бул нерсекөрүнбөс эле. Ушуга ылайык, чыгыш лагер мамлекеттеринин бардыгы коммунисттик болуп, башка мабдадагы бир да мамлекет болбогон. Себеби, анын борбору мабда эле. Батыш лагер болсо бытырандыланып жатар эле. Ошондуктан, аны алсыратуу, андагы айрым мамлекеттерди чыгыш лагерге оодуруу мүмкүнчүлүгү бар эле. Ошол эле учурда, андан согуш абалында да, тынчтык абалында да эл аралык абалга таасир көрсөтө алуучу үчүнчү бир лагер пайда болуу ыктымалы да жок эмес эле.

Батыш лагерге терең назар салган адам, Американын биринчи мамлекеттик макамын ээлешинен келип чыккан ички бөлүнүүнү да табар эле. Бул макам мурун Британияныкы эле. Америка болсо өзүн эл аралык абалдан четке алган болчу. Мындай бөлүнүү жашыруун эмес эле, ашкере көрүнүп турчу. Дүйнөлүк согушту артка сүрүүчү фактор да ушул эле. Биринчи мамлекет эл аралык саясатта мурунку Британияга окшоп лагердин жетекчиси катары иш жүргүзбөдү, тескерисинче, кошуунду өз өкүмү астында кармаган командачыдай иш жүргүздү. Ал

кудум командачы кошуунду башкаргандай башкарды. Ошон үчүн да, алсыз мамлекеттерге караганда Британия сыяктуу күчтүүрөк мамлекеттер биринчи мамлекетке карата көбүрөөк кинээ жана кек сактады. Бу иштин тамыры Америка саясатына барып такалат. Себеби, ал Экинчи дүйнөлүк согуштагы жеңишинен кийин кожоюндукту бардык мамлекеттерден тартып алууну, бүткүл дүйнөгө өзү кожоюн болуп алууну пландаштырды. Күчү жана байлыгы менен текеберленди, өзүнөн кетти. Бүткүл дүйнөгө мен башчы болушум кккереек, бардык элдер жана мамлекеттер менин көмөгүм менен, менин көңүлүмө карап иш кылышы керек деп калды. Ушуга ылайык, Европага, өзгөчө, Англияга ккаршы башында саясий иштер менен жана финансылык пландар менен, кийинчерээк болсо колонияларда аскерий төңкөрүштөр кылуу менен чабуул баштады. Мурун дүйнөдөгү биринчи жана эң көп колонияга ээ болгон мамлекет Англия эле. Андан кийин Франция, кийин болсо Голландия турар эле. Америка Маршалл долбоорунда, көмөк жана карыз берүүдө колониялардын ордуна колонизатор мамлекеттердин өзүнө чабуул жасады. Мунун өтөсүнөн чыккан соң, колонияларга жүздөнүп, аста-секин аларды өз салтанатына кошуп ала баштады, бирөөн да калтырбады. Бирок, анын иш ыкмасы Европа мамлекеттериникинен түптөн айырмаланар эле.

Ушуну менен Батыш лагер мамлекеттери ортосунда келишпөөчүлүк күчөдү. Бул жаңылык эмес эле. Экинчи дүйнөлүк согуштан мурун да бар эле. Болгону, ал кезде бир лагердеги эмес, эки мамлекет ортосундагы экономикалык келишпөөчүлүк эле. Бара-бара бир лагердеги саясий келишпөөчүлүккө айланды. Бул келишпөөчүлүктүн тамыры экономикалык проблемаларга, айрыкча, нефть проблемасына барып такалат. Анткени, ага байланыштуу келишимдер Британия менен Америка ортосунда болуп өткөн эле. Британия Американын колдоосуна муктаж эле. Дал ушун үчүн да бул эки мамлекет ортосунда, арийне, Батыш лагер мамлекеттери ортосунда келишпөөчүлүк чыкты. Британия Биринчи дүйнөлүк согуштан кийин өз ордун ээлеген соң, аны менен Франция атаандашар эле. Атаандашуу ачыктан-ачык болор эле. Ал бир тараптан Германияны күчөтүү менен, экинчи тараптан болсо колонияларда улуттук жана жергиликтүү кыймылдарды козгоо менен Францияга проблемалар туудуруп, уни Германия коркунучунан сактануу менен алек кылар эле, бир сөз менен айтканда, аны алсыратууга аракет кылар эле.

Бирок, эл аралык абалда Италия иши жана Германия иши пайда болуп, Британия жана Франциянын позициясына кооп салуучу күч катары майданга келди. Рим-Берлин шериктештиги вужудка келди. Британиянын Американы коңулунан чыгарышы шарт болуп калды, аны Чыгыш нефтисине кызыктырды, нефть келишимдери түзүлдү. Америка

нефть издөө иштерин баштап, анын компаниялары Чыгыш нефтисинин эмнелигин билип калышты. Ал бир гана экономикалык пайдага карата эле эмес, балким, Америка барлыгын өзү үчүн да зарыл кымбат эле. Ошондуктан, нефть кендерин жана жеңилдиктерди англичан компанияларынан тартып алууга киришти. Алардан үстөм боло баштады. Натыйжада, Англия жана Америка компаниялары ортосунда атаандаштык жүзөгө келди. Америка компанияларынын Чыгышка чыгышы менен Америка коңулуна чыкты. Кийин Экинчи дүйнөлүк согуш болду жана Америка колонизаторлукта биринчи мамлекет макамына көтөрүлдү. Англия, Франция жана Голландия болсо, түшүп кетишти. Голландия алсыздыгы себептүү түгөндү. Англия да Чыгыштагы айрым таасирин, Жер Ортолук Деңизиндеги айрым таасирин, майда мамлекеттердеги айрым таасирин колдон чыгарып, эл аралык деңгээлдеги орду төмөндөшкөндөн төмөндөшүп кетти. Америка аны бүткүл дүйнөдөгү таасиринен кол жуудуруу үчүн кууп алды. Франция болсо, Ыраакы Чыгыш жана Африкадагы колонияларынан айрылгандан кийин алсырап калды. Де Голл аны тикелөөгө, эл аралык таасирин кайтарууга урунуп көрдү, бирок, аны дал мурункусундай кылып эл аралык майданга алып чыга албады, ал бар-жогу ири мамлекет деген наамын гана сактап калды.

Мына ушулардан көрүнүп тургандай, Батыш лагердин Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин жана суук согуш алдында бөлүнүп кетиши, андагы Америкадан башка бардык мамлекеттерди алсыратып жиберди. Анткени, Америка алардын колонияларын, күч жана таасирлерин алып коюу менен биринчи мамлекетке айланды, карманган позициясы күчөдү. Британия өз союздашы Америкага таасир көрсөтүү, аны биринчи мамлекет макамынан түшүрүү үчүн белгилүү бир мөөнөттө саясий манёврлар алып барды, кандайдыр бир деңгээлде аскердик аракеттер да уюштурду. Анткени, ал Америкадай экономикалык жана аскердик кудуретке ээ болгон гигант мамлекет каршысында өзүнүн алсыздыгын, кубаты сынып болгондугун түшүнүп жеткен эле. Кыскасы, Батыш лагери майдаланган, бөлүнгөн лагер болгону үчүн да, анын бардык мамлекеттери келишпөөчүлүк, карама-каршылык баткагына батып, пайдалар үстүндө жакаланып, бири-бирине тузак коюшар эле.

Чыгыш лагер болсо жалгыз мабдага негизделген болуп, өткөн кылымдын 60-жылдарына чейин өзүн жоготподо. Аны идеологиялык жактан да, аскердик жактан да Россия (Советтер союзу) башкарат эле. Советтер союзу бир жактан жетекчи ордунда болсо, экинчи жактан коргоочу жана командачы ордунда турар эле. Ошондуктан да, анын мамлекеттери арасында пикирий жана саясий жетекчилик жаатында Россия (Советтер союзу) менен белдеше турганы жок эле. Ал тургай, союз саясатына каршылык билдирүүгө бир да мамлекет батына албас

эле. Эгерде ушундай болуп калса, аскердик күч менен болсо да анын оозу жабылары анык эле. Чыгыш лагердин ички саясаты Сталин доорунан баштап мамлекеттик аппаратты күчөтүү, коргонуу үчүн да, чабуул үчүн да аскердик кошуун күчтөрүн даярдоо негизине курулган эле. Тышкы саясаты болсо, капитализм менен социализмдин тынч жашашы мүмкүн эместигине негизделген эле. Ушуга ылайык, ал капитализмди дагы деле өзүнүн саясий душманы деп билер эле. Чындыгында да, ал идеологиялык душман эле. Экинчи дүйнөлүк согуш болгондо Советтер союзу Англия, Франция жана Америка менен шериктештик кылды, белгилүү бир мөөнөт жанма-жан жашашты. Бирок, начарлыктан жүз берип жаткан мындай адаттан тышкаркы абал согуш бүтөр замат жоюлуп, Советтер союзу менен Батыш мамлекеттери ортосунда саясий алакалар уланылып турган болсо да, суук согуш жүз бере баштаган эле. Саясий мамиле БУУда, эл аралык конференцияларда, дипломатиялык мамилелерде, өкүлдүктөрдө өз көрүнүшүн табар эле. Ал коммунизмдин негизги саясатындагы өзгөрүүнү эмес, бар болгону, түрдүү саясий ыкмалардын бирин түшүндүрөр эле. Батыш лагерге карата коммунисттик саясат Советтер союзунун негизи болгон идеологиядан келип чыгар эле. Кеп ушунда, коммунисттик мабда «капитализм менен коммунизм жанма-жан, тынч жашашы мүмкүн эмес, алардын бири экинчиси үстүнөн үстөм болушу шарт» деген мазмунду да өз ичине алар эле. Коммунизмге тиешелүү бардык китептер бул эки мабда ортосундагы чырдын токтошу мүмкүн эместигин уктуруар эле. Ленин да, Сталин да, бардык коммунисттер да дал ушул пикирде болушкан, бул жаатта талаш болбогон. Кайсы бир коммунист – саясатчы, аким же башка болушуна карабастан – капитализм менен коммунизмдин өз ара тынч-таттуу жашоо саясатын макулдагыдай болсо, коммунисттик идеологиянын тышкы саясатына каршы чыккан эсептелер эле.

Эки лагердин мабда жагынан, саясий жактан жана эл аралык жактан туткан орду – мына ушул. Бирок, 1961-жылдан баштап, эки лагерде тең эл аралык жактан өзгөрүү жүз берди, бул нерсе алардын түпкү абалдарын да, эл аралык абалды да өзгөртүп жиберди. Бул эки лагер 1956-жылдан баштап тынчсыз боло баштады. Өнүгүүгө киришип, лагерлерди бүтүндөй майдалап таштады. Акыбетте, эки лагер эки мамлекетке айланды да калды: Кошмо штаттар жана Советтер союзу. Бул эки мамлекет өз лагерлериндеги башка бир мамлекеттер менен таптакыр эсептешпей койдү.

Коммунисттик лагер жөнүндө токтоло турган болсок, коммунисттик мамлекет улуттук негизге эмес, мабдаий негизге курулган. Мунун мааниси, бүткүл жер жүзү коммунисттик мамлекет болушу керек дегени. Бул негиз эки ишти талап кылат: 1. Ар дайым ички

мобилизация абалында болуу о.э. социализмди жаюу үчүн экономикалык жана аскердик жактан олуттуу даярдык көрүү. Бул үчүн калкка саясий жактан да, экономикалык жактан да, тынымсыз катуу басым өткөзүп туруу لازым болот. Ошондуктан да, коммунисттик мамлекет орус калкынын басыңкырашына, коркунучтуу түшүнө айланды. Орус калкынын байлыгы социализмди дүйнөгө жаюу жолунда сарпталар эле. 2. Бардык Батыш мамлекеттерине карата – аларды капиталисттик, империалисттик мамлекеттер деген этибар менен – катуу душмандык абалында туруу, ар дайым суук согуш отун жагуу жана ар качан кызуу согушка даяр туруу. Дал мына ушул нерсе дүйнөнү бири-бирине ачык-ашкере душмандык кылуучу эки лагерге ажыратып жиберди. Абал ушунчалык калтыс эле, ар качан чыныгы согуш болуп кетүү ыктымалы бар эле. Бирок, коммунизмдин чыдап болбос даражадагы бузгунчулуктары анын назариясынын акырына чейин барышына мүмкүнчүлүк бербеди. Өткөн кылымдын 50-жылдарынын акырына келип, бийликтин жаңы мектеби ачылды жана ал коммунизмди Россия кызыкчылыктарына туура келе турган жаңыча түстө түшүндүрө баштады. Бул түшүндүрүү коммунизмден көрө улутчулдукка жакыныраак эле. Ички саясатта адамдарга бир аз кеңдик берилди. Экономикалык жактан басым азайтылды. Адамдар аста-секин керектөө мүлктөрүнө ээ боло баштады. Тышкы саясатта болсо, Америка менен жакын болууга, мамилелерди бекемдөөгө урунуу башталды. Советтер союзу менен Американын ортосунда өз ара согушка тыюу салуу боюнча келишим түзүү үчүн шашылыш ымалалар болуп өттү. Бара-бара ымалалар майданы кеңейип, бардык карама-каршылыктар эл аралык маселелерди өз ичине ала турган болду. Үмалалар бышып жетилген соң, 1961-жылдын июнунда Хрущёв менен Кеннеди ортосунда өтө маанилүү жолугушуу болуп өттү. Анда бардык эл аралык маселелер үстүндө жалпы келишим түзүлдү. Ушуну менен Советтер союзу коммунизм менен капитализм ортосундагы ар дайымкы душмандык идеологиясынан баш тартып, капиталисттик маанидеги өз ара таттуулук идеологиясын кабыл алды.

Эми, капиталисттик лагерге токтоло турган болсок, Америка Англиянын өзүнө каршы аракет кылып жатканын, олжолор үстүндө атаандашмакчы болуп жатканын, ошол эле учурда, чыгыш лагер менен батыш лагер ортосундагы суук согуш абалы алын курутуп жатканын түшүндү. Бул абал же бир согуш абалы эмес эле, экономикалык өнүгүүнү коюп, аскердик даярдык тарапка кеткидей, же тынчтык абалы эмес эле, аскердик даярдыкты коюп, экономикалык өнүгүү тарапка кеткидей. Тынчтык менен согуш ортосундагы бул абал болуш-болбошу анык эмес согуш үчүн аскердик даярдык жолунда мамлекеттин дахшаттуу даражадагы байлыктарын сапырар эле. Мунун

үстүнө, Англиянын өзү суук согуш отун жагар эле. Мындан көздөгөн максаты, Американын байлык жана мүмкүнчүлүгүн сапыртып, аста-секин аны алсыратуу жана ушуну менен эл аралык тең салмактуулукту иштен чыгаруу эле. Америка капиталисттик Британияга каршы коммунисттик Россия менен жакындашуу өзү үчүн пайдалуурак экенин түшүндү. Анткени, капитализмдин бузгунчулуктары чек билбейт. Ал үчүн эң улуу кыймат – пайда. Ал үчүн ыйык нерсенин өзү жок. Материалдык пайдалар артынан иттей жүгүрүү гана бар. Ошондуктан, Америка да өзү менен Советтер союзунун ортосундагы карама-каршылык аралыгын кыскартууга урунуп, сүйлөшүүлөргө кирише баштады. Өткөн кылымдын алтынчы он жылдыгынын экинчи жарымынан т.а. Кеннеди келишинен мурун Эйзенхауэр заманынан баштап эле, бул ишке бел байлады. Кеннеди келери менен Америка жана Россия ортосундагы өз ара жакындашуу ишин акырына жеткирип коюуга шашылды. Бийликти колго киргизгенине бир жыл өтпөстөн, 1961-жылдын июнунда аны менен Хрущёв ортосунда Вена учурашуусу болуп өттү. Анда бардык эл аралык карама-каршылык чыгышы мүмкүн болгон маселелер туурасында ар тараптуу келишим түзүлдү. Ушуну менен Америка да жарым кылымдан бери амал кылып келе жаткан коммунизмди түгөтүү, аалам картасынан өчүрүп таштоо идеологиясынан баш тартып, Советтер союзу менен таттуулукта жашоо жолун тутту. Мындай абал эки он жылдыктан көбүрөөк убакытка созулду. 80-жылдарда Америка президенттигине Рейган шайланып, Советтер союзун жок кылуу ишин кайрадан жандантты.

Ушинтип, эки лагер жетекчилеринин кызыкчылыктары эл аралык деңгээлде өздөрү гана таасирлүү болуп калуулары, башкалардын тикеленишине жол койбоолору үчүн бири-бирине дал келди. О.э. алар Кытайды да кысымга алуу, Британияны колонияларынан чыгарып жиберүү, анын Жакынкы жана Ыраакы Чыгыштагы таасирин жоготуу, Германиянын ядролук мамлекетке айланышына жол койбоо саясатына да келишип алганга окшор эле. Өз ара таттуулукта жашоо, проблемаларды чечүүдө аскердик күч иштетпөө, дүйнөнү өз ара бөлүп алуу, таасирлер регионун белгилөө, өз таасир аймагында бири экинчисине кандай түстө жардам беришин аныктап алуу келишими түзүлдү. Кыскача айтканда, бул эки лагер жалгыз эл аралык күчтү түзүүчү эки союздашка айланды. Ушуну менен дүйнө абалы да, эл аралык абал да өзгөрдү.

Эл аралык абал жөнүндө сүйлөй турган болсок, дүйнө 1961-жылдан мурунку абалындай, саясий жана экономикалык жактан бири-бири менен талаша турган, өз ара мамилелеринен түрдүү проблемалар келип чыга турган эки лагер болбой калды. Ал болгону идеологиялык эки лагерге гана айланды. Себеби, коммунисттик мамлекеттерде

коммунизм идеологиясы, капиталисттик мамлекеттерде капитализм идеологиясы сакталып калган болуп, бул эки идеологияны эч качан келиштирип болбос эле. Бул жагынан дүйнө, шексиз, эки лагер эле. Эл аралык жактан болсо, эки лагерлик абал бүтүп, бүткүл дүйнө Америка жана Россияда өз көрүнүшүн тапкан бир күчкө айланып болгон эле. Дүйнөгө ушул эки гигант гана өкүмдарлык кыла баштады. Биринчи мамлекеттикке Америка талапкерлигинин үстөмдүгү бар эле.

Ушуга ылайык, чыгыш жана батыш лагерлер деген нерсе жоголуп, дүйнөдө эл аралык лагер деген сөздүн наамы өчтү. Эл аралык абал түптөн өзгөрүп, биринчи дүйнөлүк согуштан мурунку абалга кайтты. Т.а. ар бир мамлекет олжо үчүн жалгыз өзү аракет кыла баштады. Лагер менен лагер ортосунда эмес, мамлекет менен мамлекет ортосунда кагылышуулар башталды. Вена жолугушуусунан кийинки келишүү доорундагы абал менен биринчи дүйнөлүк согуштан мурунку абалдын ортосундагы айырма мындай, келишүү доорундагы эл аралык абалга эки шерик мамлекет өкүмдарлык кылар эле, калган мамлекеттер болсо, алардын жамандыгынан этият болуу жана аларга каршы туура алуучу союз түзүү үчүн аракет кылышар эле. Биринчи дүйнөлүк согуштан мурунку абал болсо, мындай эмес эле. Себеби, ал убакта, мейли, биринчи мамлекеттин күчү көбүрөөк болсо да, анткени менен, ири мамлекеттердин күчтөрү бири-бирине жакын эле. Бул жакындык күчтөр тең салмактуулугун бузуп, олжолор үстүндө кескин чыр-чатак пайда кылып, акыбетте биринчи дүйнөлүк согуштун келип чыгышына алып келди.

Келишүү доорунда болсо, эки мамлекеттин кубаты бириккенде, ар кандай мамлекеттин күчүнөн бир нече эсе көп болуп кетти. Ал тургай, бүткүл дүйнө мамлекеттериникинен да ашып кетти. Ошондуктан да, өтмүштөгүдөй улуу дүйнөлүк согуш келип чыкпады. Башка мамлекеттер уюшмасынын дүйнөлүк согушка алып бара турган даражада кагылышууга батынуулары ыктымалдан узак эле. О.э. келишүү доорундагы эл аралык абал Экинчи дүйнөлүк согуштан мурунку абалдан кескин айырмаланар эле. Согуштан мурун чачыранды мамлекеттер болгон ар түрдүү фронттор көрүнүшүндө болушса да, башында күчтөрү бири-бирине жакын болгон, кийин тең салмактуулук изден чыккан. Германия, Италия жана Япония күчкө кирип, Англия менен Франция күчкө кире албаган. Америка болсо али да коңулунда жаткккан. Тең салмактуулуктун издееен чыгышы себептүү Италия, Германия жана Япониянын ар бири өз-өзүнчө согуш жолу менен мамлекеттерди басып алуу жолуна өтүштү. Бул нерсе күчтөр кагылышуусуна алып келди. Натыйжада, Экинчи дүйнөлүк согуш башталып кетти. Келишүү доорундагы абал болсо мындай эмес эле. Андагы эл аралык абал эки гигант мамлекетте жана алар ортосундагы

союзда көрүнөр эле. Бул абал дүйнөлүк согушка алып баруучу эл аралык чырдын чыгышына жол койбос эле. Айрым мамлекеттер ортосунда чыр чыгышы мүмкүн эле. Бул нерсе, жергиликтүү согушту келтирип чыгарса да, эки гигант малекеттин кубаты каалаган убакта бул согуш отун өчүрүүгө кудуреттүү эле.

Бирок, 1961-жылы Кошмо штаттар менен Советтер союзу ортосунда түзүлгөн келишим менен башталган келишүү саясаты коммунизм менен капитализм ортосундагы күрөш бүттү деген маанини түшүндүрбөс эле. Анын өз негиздери, себептери бар эле. Эки тараптын тең кубатын суук согуш, болуш-болбошу дайынсыз болгон нерсеге даярдык көрүү куруткан эле. Ошондуктан да, өз ара келишүү жана дүйнөнү бөлүп алуу жолуна өтүштү. Экөөсү тең өзүнүн ички иштерин тартипке салуу үчүн убакытка муктаж эле. Вьетнам согушу бүтөрү менен келишүү да өз маанисин жогото баштады. Франция өз колонияларынан чыгарып жиберилген соң, күч табуу үчүн Европага кайтты. Британия да күчсүздүгүн сезип, мүмкүн болушунча эмненидир сактап калуу үчүн Европа менен кубаттанууга урунду. Советтер союзу стратегиялык гигант күчкө айланды. Аба мейкиндигин ээлеп алууда үстөмдүккө жетишип, өз вужудун жандуу майданынан да узагыраак региондорго чейин созду. Ушуну менен иш жүзүндөгү дүйнөлүк күчкө айланды.

Оңчулдар менен либералдардан турган көпчүлүк саясий топтор тарабынан келишүү саясатына каршы чабуул башталды. Кошмо штаттар келишүүдөн ажырап чыга баштады. Анткени, Советтер союзу ал аркылуу АКШны аңтарып коё турган укмуштуудай кубатка ээ болгон эле. Кошмо штаттардын бүткүл коопсуздук заманы бүтүп, «сизден ал, бизден бул» эрежеси өкүм сүрө баштады. Т.а. тагдырлар бири-бирине байланды. Натыйжада, Европа мамлекеттери Кошмо штаттардан ажырап чыгып, Советтер союзу менен боло турган мамилелерде өз алдынча саясат жүргүзө башташты. Генри Киссенжер 1973-жылды Европа жылы деп айткан эле. Анткени, ушул жылы жалпы чечимдер жүз берген эле. Вьетнамдагы абал айланасында Париж келишимине кол коюлду. АКШ менен Советтер союзу Францияны өзүнүн көптөгөн колонияларынан чыгарып жиберип, Британияны өзүнүн дүйнөдөгү көпчүлүк аскердик базаларын бузууга мажбур кылышкан эле. Кытай да кысымга алынган эле. Ушуну менен келишүү өз негиздеринен ажырады. Кошмо штаттардын келишүүдөн мурункудан да үлкөнүрөөк аскердик кубат катары ажыралып чыкканы шексиз. Ошондуктан, Британия, Франция, Голландияларды өз колонияларынан чыгарып жиберип, алардын ордун ээлөө аркылуу жетик саясий таасирге да ээ болуп калган эле. Кыскасы, келишүү АКШ үчүн жемиштүү болду. Терс жактары таптакыр болбоду деп айтып

болбойт. Бирок, алар оң жактар менен белдеше албас эле. 1973-жылы негиздерин жоготушкандан кийин, Америка келишүү саясатынан келип чыккан терс жактарды жоюуга киришти. Ишин Советтер союзунун таасирин учурдагы майдандарынан нарыга өтүүнү чектеп коюу, аны эконмикалык жактан алдан тайдыруу жана Европаны Американын баанегине кайтаруудан баштады.

Советтер союзу таасиринин өз майданынан нарыга жайылышы аны ого бетер күчсүздөндүрөр эле. Анткени, союздун экономикасы морт эле. Аны каалаган убакта укалап таштоо мүмкүн эле. Бирок, ал Советтер союзуна эл аралык маселелерде катышуу укугун берер эле. Бул нерсени болсо, АКШ назарынан качырбаган. Себеби, ал келишүү саясаты аркылуу Советтер союзун өзүнө шерик кылууну эмес, кысымга алууну көздөгөн эле. Ошондуктан да, анын таасири өз майданынан нарыга өтүп кетишинин алдын алууну лазым тапты.

Советтер союзун экономикалык жактан алдан тайдырууга токтоло турган болсок, АКШнын пикиринче, жарыша куралдануу анын экономикасын талккалап, кризиске учуратар эле. Бул иш 70-жылдардын аягына барып Картер доорунда башталды. Кийинчерээк күчөп, Рейган саясатынын өзгөчө көзгө урунуучу белгисине айланды. Рейган жарыша куралданууну күч алдырды. Өтмүштөшү Картер түзгөн программа боюнча иш жүргүздү. Алардын эң этибарлуусу кыймылга келүүчү «Эм Икс Першинг» ракеталары эле. Бул ишке стратегиялык коргонуу (жылдыздар согушу) демилгеси да кошулду. Бул стратегия технологияны душмандын ракеталарынан сактоочу калканды жаратуу үчүн мобилизациялоону талап кылат. Советтер союзу өзүнүн ядролук курал-жарак кампасы ядролук согуш башталгыдай болсо эч нерсе кыла албашынан абдырап калды. Бул иш күчтөр тең салмактуулугунун изден чыгышы жана Американы ядролук согушка демдендирүү дегени эле. Бул болсо, Советтер союзун өз коргонуу түзүмдөрүн өнүктүрүү үчүн аракет кылууга мажбур кылды. Анткени, андагы мүмкүнчүлүктөр чабуулчу куралдар тармагында ат салышуу мүмкүнчүлүгүн бербес эле. Ошондуктан, ат салышуу чабуулчу каражаттарды өнүктүрүүдөн коргонуу каражаттарын өнүктүрүүгө өттү. Ушуну да айтып өтүү керек, Рейгандын коргонуу же жылдыздар согушуна тиешелүү стратегиясы алгач кандайдыр бир деңгээлде өнүккөн болсо да, ракеталык калканды курууга кудуреттүү технологияга жетишилди деген сөзгө али анча бар эле. Анткени, баллестикалык ракеталарды кайрадан атмосферага кайта элегинде, космос мейкиндигинде эле бомбалай алуу үчүн лазер нурларын керектүү коюулукта багыттандыра алуучу топторго жетишүү дээрлик мүмкүн эместиги илимий жактан өз далилин тапкан эле. Бирок, Рейган өнүгүүнүн жогору баскычтарына жетпей туруп мына ушул коргонуу демилгесин кабыл алганын жарыя кылып жиберди жана

муну менен Советтер союзун тынчсыздантууга о.э. чириген экономикасы көтөрө албай турган жаңы жарыша куралданууга тартууга кудуреттүү болду. Негизи, жылдыздар согушу стратегиясы 1972-жылы АКШ менен Советтер союзу кол койгон «Ракеталарга каршы коргоонуу»га тиешелүү келишимге туура келбес эле. Бирок, Рейган өз демилгесин бул келишимге тескери эмес деп туруп алды. Муну менен, Советтер союзу менен болуп жаткан абалды чиелештирди. Келишүү саясатынын акыркы белгилерин да жок кылды десе да болот.

Рейгандын бул иштери Советтер союзун жаңы жарыша куралданууга сүйрөдү. Бул жолу этибар чабуулчу эмес, коргонуу түзүмдөрүн өнүктүрүүгө каратылган болсо да, мындан максат, Советтер союзун экономикалык жактан алдан тайдыруу, аны 1961-жылкы Вена келишиминде келишилген жандуу чегине кайтууга мажбурлоо, дагы да туурараагы, аны жардан ары түртүп жиберүү эле.

Европа келишүү доорунан Кошмо штаттар көзөмөлүнөн кутулуу үчүн пайдаланды. Америка саясатчылары аны АКШ көлөкөсүнө кайтаруу менен түздөн-түз алектеништи. Британия анын көлөкөсүнөн 1973-жылдан баштап дээрлик чыгып кеткен эле. Киссенжер бул жылды «Европа жылы» деп атаган эле. Анткени, Европа мамлекеттери өз кызыкчылыктары АКШ кызыкчылыктарынан айрымалуу экенин тастыктап, Кошмо штаттар кызыкчылыктарын коргоп согушка кирүүдөн өздөрүн четке ала башташкан эле. Америка 1982-жылы өзүнүн «Першинг-2» жана «Круз» (канаттуу) деген орто аралыктагы ракеталарын Европа бойлоп жайгаштырды. Бул ишине Советтер союзу өзүнүн орто аралыктагы ракеталарын Европада жайгаштырып жатканын шылтоо кылды. Ушуну менен АКШ Европа мамлекеттеринин коопсуздугун өз коопсуздугу менен байлады. Ошентип, Европа мамлекеттеринин тагдыры Кошмо штаттар тагдыры менен тыгыз байланды.

Рейган экинчи президенттик мөөнөтүнө шайлангандан кийин 1985-жылы Советтер союзуна Горбачёв жетекчи болду. Ал бийликке келиши менен Советтер союзу АКШга байма-бай жан бере баштады. Ушуну менен ал жар жакасына келип калды. Ушуга ылайык, Рейган Ак үйдү таштап кетип жатып: «Президент катары эң этибарлуу утугунуз кайсы деп билесиз?» - деген суроого жооп катары: «Айтымдарына караганда, мен суук согушта утуп чыгыпмын», - дегени акыйкат эле.

Ошентип, Рейган Ак үйдү таштап кетиши менен эл аралык абал түптөн өзгөрдү. Келишүү саясаты бүтүндөй жок болду. Советтер союзу экономикалык басым жана жарыша куралдануу себептүү термеле баштады. Мунун үстүнө, күчтөр советтерге жана оппозицияга бөлүнүп кеткен эле. Совет идеологиясына каршы эл аралык массалык

маалымат чабуулу башталды. Кыскасы, АКШда келишүү деген нерсенин аты да калбады. Советтер союзуна каршы саясий да, экономикалык да, идеологиялык да чабуулдар уюштурар эле. Натыйжада, анын таасири же өз майданынан тышкарыга таасирин өткөзүүгө урунушу жок болуп, ички экономикалык кризиске учурады. Үстүнө-үстөк союз ичинде, жалпысынан алганда, чыгыш лагеринде, кийин болсо, бүткүл дүйнөдө каршы күчтөр көрүндү, акыры барып Советтер союзу өткөн кылымдын 90-жылдарынын башында кулап, Кошмо штаттар кудум мурункудай эч ким ат салыша албай турган биринчи мамлекетке айланды.

Кыскасы, дүйнөдөгү мамлекеттер абалга карай өзгөрүп турат. Илгери дүйнөгө Осмоний мамлекет, Пруссия, Россия, Австрия, Англия жана Франция өкүмдарлык кылган. Дүйнөнү башкарган да, тынчтыкка кооп салган да, согуш чыгарган да ошолор болгон. Кийинчерээк Кошмо штаттар пайда болуп, бул мамлекеттердин демин түшүрүп, аларды илгерки дүйнө (Европа) менен чектеп койду. Кийин Австрия ири мамлекеттик деңгээлинен түшүп, дүйнө мамлекеттери бешөө болуп калды. Алар Россия, Германия, Англия, Франция жана Осмоний мамлекет. Кийин Осмоний мамлекет да кулап, дүйнөдөгү өкүмдар ири мамлекеттер төртөө болуп калды. Алар – Россия, Германия, Франция жана Англия. Биринчи дүйнөлүк согуштан кийин коммунизм тикеленип, коммунисттик партия бийлик башына келип, Россия четке чыкты. Биринчи дүйнөлүк согушта жеңилген Германия да кулады. Натыйжада, ири мамлекеттер Англия менен Франция болуп калды. Англия дүйнөнүн Америкадан башка бардык жайын башкарат эле. Франция болсо, анын артынан жүгүрөр эле. Төртүнчү он жылдык башында, аныгыраагы, 1933-жылы нацизм партиясы бийликти ээлеп, Германия шаанисин улуулоого аракет кыла баштады жана ал улуу мамлекетке айланды. Андан бир аз мурунураак, Италиядагы бийликти Муссолини ээлеп, Италия шаанисин көтөрүүгө аракет кыла баштаган эле жана ал да ири мамлекеттер катарына кирди. Бул тараптан Япония жылдызы жанып калды. Өнөр жайы өнүккөн мамлекетке айлангандан кийин таасири артып, ири мамлекеттер катарынан жай алды. Советтер союзу мамлекети да күчкө толуп, өз эл аралык вужудуна ээ болду жана ири мамлекетке айланды. Ушуну менен ири мамлекеттер алтоо болду. Алар: Советтер союзу, Германия, Англия, Франция, Италия жана Япония. Америка али да коңулда эле. Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин Германия, Италия жана Япония жеңилип, алдан тайды. Дал ушул учурда Кошмо штаттар коңулду таштап, дүйнө иштерине аралаша баштады. Англия менен Франция ири мамлекеттик ордун сактап калды. Ушуну менен ири мамлекеттер төртөө болду. Алар: Советтер союзу, Англия, Франция жана АКШ. 1961-жылдагы Советтер союзу

менен АКШ ортосундагы келишимден кийин Англия да, Франция да ири мамлекеттик ордунан түшүп кетишти. Ушуну менен ири мамлекеттер экөө болуп калды. Алар: Советтер союзу жана Кошмо штаттары. Алар союз түзүп, бир күчкө айланышты. Ушуну менен дүйнө эки мамлекеттен түзүлгөн бир ири күчкө айланды. Советтер союзу кулашынан бир аз мурунураакка чейин ушул эки мамлекеттен башка дүйнөгө өкүм өткөзүүчү ири мамлекет болбоду.

1985-жылы Советтер союзуна Горбачев жетекчи болду. Бул Рейгандын экинчи президенттик дооруна туура келди. Ушул убакыттан баштап Советтер союзу Кошмо штаттарга арты-артынан жан бере баштады. Натыйжада, жар жакасына келип калды. Ушуга ылайык, Рейган Ак үйдү таштап кетип жатып: «Президент катары эң этибарлуу утугуңуз кайсы деп билесиз?» деген суроого жооп катары: «Айтымдарына караганда, мен суук согушта утуп чыгыпмын», - деген эле. Бул нерсе жалгыз биринчи мамлекеттин эл аралык абал үстүнөн өкүмдарлыгын кайра тикелеп, Советтер союзун ири мамлекеттик макамынан түшүрүп жиберди. Кийин Советтер союзу ыдырап кетти. Анын күч жана аскердик кубатына Россия мураскор болду. Бирок, ал саясий кризис жана идеологиялык боштук машакатына жолуккан эле. Анын үстүнө, коммунизмден калган илдеттер себептүү ички экономикалык жана саясий проблемаларды башынан өткөзөр эле. Бул нерсе анын дүйнө саясатына көрсөтө турган таасирин жок кылды.

Ушуну менен АКШ дүйнөдөгү жалгыз ири күчкө т.а. дүйнө саясатынын дөңгөлөгүн эч бир атаандашсыз айландыра алуучу биринчи мамлекетке айланды. Европа үчилтигин түзүүчү Франция, Британия жана Германия ат салышуу майданына кирүүгө урунуп жатат. Бирок, кире албай жатат. 2003-жылдагы Иракты басып алуу учурунда жүз берген окуялар, дал ушул жылы Атлантика союзунан айры абалдагы Европа күчүн түзүү айланасындагы жыйындар, 2004-жылдын июнунда сегиз өнөр жайы өнүккөн мамлекеттер өкүмүнө сунуш кылынган Американын Жакынкы Чыгыш долбоору туурасындагы талаш-тартыштар – мына ушул урунуунун көрүнүштөрү. Ооба, бул иштер болгону урунуулар гана болуп калып жатат. Биринчи мамлекет макамын алуучу чыныгы мамлекет даражасына көтөрүлө албай жатат. Алар Американын эл аралык саясаттагы таасирине бир аз гана шерик болуу үчүн кылынып жаткан урунуулар болуп калып жатат.

Абалдын азырга чейин жетип келген акыбалы мына ушул. Ушуну билип коюу керек, бүткүл тарых бою дүйнөгө ири мамлекеттер, айрыкча, биринчи мамлекет өкүмдар болуп келген. Ири мамлекеттер күчсүздөнүп, алардын ордун башка мамлекеттер ээлеген соң, эл аралык абал өзгөргөн. Натыйжада, ири мамлекеттер ортосундагы мамилелер таризи да өзгөчө түс алган жана биринчи мамлекет абалы

менен ага ат салышкан мамлекеттер ортосунда келишпөөчүлүк келип чыккан. Биринчи мамлекеттин күчсүздөнгөн абалдары болгон. Мисалы, Англиянын абалы Германия аны менен ат салышканда күчсүздөнгөн. Күчөп кеткен абалдары да болгон. Мисалы, Америка, Англия менен Франциянын таасирине сокку берип, өзүн күчөткөн. Вена жолугушуусунан кийин эл аралык таасир өткөзүү күчүн өзүндө жана Россияда алып калган. Биринчи мамлекеттин атаандашсыз калган убакыттары да болгон. Мисалы, Советтер союзу кулагандан кийин ушундай абал жүз берди. Ушуга ылайык, эл аралык саясатты түшүнүүгө жетишүү үчүн ушулардын баарын назик түстө жана баскычма-баскыч идирек кылуу лазым.

МАМЛЕКЕТТЕР ОРТОСУНДАГЫ КҮРӨШТҮН СЕБЕПТЕРИ

Тарых таңы аткандан баштап, кыямат күнүнө чейин мамлекеттер ортосунда эки себептин негизинде гана күрөш чыгат. Бири – өкүмдарлык жана менменсинүүгө болгон сүйүү, экинчиси – материалдык пайдалар артынан кууш. Жогоруда аталган сүйүү: улут жана элинин өкүмдарлыгына, менменсинүүсүнө болгон сүйүү о.э. мабда өкүмдарлыгына жана аны жаюуга болгон сүйүү болуп экиге бөлүнөт. Мисалы, Германия нацизми менен Италия фашизмдинде улут өкүмдарлыгы сүйүүсү болсо, Ислам мамлекетинде 1300 жылга жакын, коммунизм мамлекетинде болсо 30-жылдар айланасында мабда өкүмдарлыгы сүйүүсү болгон. Эми башка бир мамлекет күчүнүн өсүшүн чектеп коюу себебине токтолобуз. Мисалы, Наполеонго, Ислам мамлекетине, Германия нацизмине каршы ушундай кылынган эле. Бул себеп өкүмдарлык сүйүүсү себебинин бир көрүнүшү. Анткени, ал башкалар өкүмдарлыгына каршы туруу.

Ислам мамлекети жана советтер союзунун кулашы менен бүткүл дүйнөнү башкаруучу себеп – материалдык пайдалар артынан кууштун жалгыз өзү болуп калды. Ислам эл аралык күрөшкө таасир көрсөтүүчү улуу мамлекет катары кайра тикеленип, өзү менен бирге мабда өкүмдарлыгын жана аны жаюуга болгон сүйүү себебин алып келгенге чейин ушундай болуп кала берет.

Мамлекеттердин ортосундагы күрөш себептеринин эң коркунучтуусу – түрдүү көрүнүштөрдөгү колонизаторлук себеби. Кичине согуштардын да, эки дүйнөлүк согуштун да, Булуң согуштарынын да, Африка согуштарынын да, Афганистан, Ирак согуштарынын да себеби ошол. Ал дагы деле дүйнөдөгү кризистерге, туруксуздуктарга себеп болуп келүүдө.

Бүгүнкү күндө Америка, Британия, Франция, Россия ортосунда Ирак, Афганистан, Жакынкы Чыгыш проблемалары айланасында жүрүп жаткан жашыруун жана ашкере талашып-тартышуулар колонизаторлук жана пайдапарастык максатында кылынып жаткан иштер. Демек, ресурстар үстүндө жанжалдашуу, таасир талашуу, өкүмдар болуунун бардык көрүнүштөрү жана түрлөрү боюнча ат салышуудан турган колонизаторлук азыркы эл аралык күрөштө өз өкүмүн өткөзүүдө.

Негизин алганда, ири мамлекеттер ортосунда саясий күрөштү материалдык пайдалар артынан кууш жана айрыкча колонизаторлук ач көздүгү келтирип чыгарган. Бул күрөш өз кезегинде жергиликтүү жана дүйнөлүк согуштарга алып барган. Согуштардын чыныгы жүзүн жаап-жашыруу максатында «тынчтык, туруктуулук» деген ураандар ойлоп табылган. Ошентип, коопсуздук жана тынчтыкты сактоо шылтоосу дүйнөгө келген.

Коопсуздукту сактоо шылтоосу эми эле болуп жаткан жаңылык эмес. Ал илгертен бар, XIX кылымдын баштарында эле дүйнөгө келген. Анткени, 1818-жылы ири беш мамлекет ортосунда түзүлгөн **Икс-ла-Шапел** аттуу келишим так ушул шылтоо менен түзүлгөн. Ошол келишим, туурараагы, ошол союз жардамында ушул мамлекеттер өздөрүн тынчтыкты жана эл аралык коомчулуктагы түзүмдү коргоочу кылып көрсөтүшүп, «тынчтык же түзүмгө коркунуч бар» деп өздөрүнчө таап алган шылтоо менен башка мамлекеттердин иштерине мурундарын тыга башташкан. Кийинчерээк бул шылтоо ири мамлекеттердин аралашуусу жана согуш ачуусу үчүн даяр шылтоо болуп, эл аралык ураанга айланды, колонизаторлукту жана таасирди сактап калуу үчүн бир курал катары колдонулду.

Алар өздөрүнчө коопсуздукту ири мамлекеттер ортосундагы келишим же эл аралык конференциялар аркылуу сакташар эле. Биринчи дүйнөлүк согуштан кийин эл аралык уюмдар аркылуу сактала турган болду. 1919-жылкы келишим шартнамаларына тынчтыкты сактоо үчүн эл аралык уюм түзүү жөнүндөгү берене да киргизилди. Бул уюм Улуттар лигасы болду. Негизи, ал тынчтыкты сакташы لازым эле. Бирок, аны түзгөн мамлекеттер андан көздөлгөн максатка каршы барып, анттарын бузушту. Негизи, бул мамлекеттер өз колонияларынан кечип, тынчтыкты сактоону жана согуштардын алдын алууну уюмга коюп берүүлөрү керек эле. Бирок, алар мындай кылышпады. Колонияларынан кечишпеди, абалдарын өзгөртүшпөдү. Тескерисинче, бар этибарларын түрдүү күчтөр ортосундагы тең салмактуулукту жүзөгө чыгарууга, өз пайдаларын коргоого каратышты. Мунун үстүнө, Германия менен Осмоний мамлекеттин мүлктөрүн өз ара бөлүштүрүштү. Англия андан «арстан үлүш» алды. Натыйжада, уюмдан көздөлгөн максат болгон тынчтыкка кол салынды. Бир нече согуштар келип чыкты жана алар Экинчи дүйнөлүк согуш менен аяктады. Согуштан кийин, эл аралык тынчтыкты жана коопсуздукту сактоо үчүн дүйнөлүк уюмду тикелөөгө дагы кайра урунушту. Англия, Америка, Советтер союзу сыяктуу ири мамлекеттер өз ара талкуу кылышты. Кийинчерээк аларга Франция да кошулуп, согуштан кийинки ааламды тынчтык жана согушка жол койбоону кепилдей турган жаңы бир түстө куруу зарылдыгы туурасында өз ара пикир алмашышты. Буга түрдүү түзүмдөр ортосунда экономикалык кызматташтыкты ыңгайлаштыруу жана адам укуктарын коргоону да кошушту. Мына ошондон баштап, БУУ тынчтык коргоочусу болуп, «тынчтык, дүйнө бейпилдиги» деген сөздөр баарынын оозундагы эл аралык ураанга айланып, ири мамлекеттер аны башка мамлекеттердин колонизаторлук сыйыртмагынан чыгып, азаттыкка жетишүүлөрүнө жол бербөө үчүн

курал кылып пайдаланышты. Ошентип, тынчтыкты сактоо идеясы өнүгүп барып, азыркы акыбалына чейин жетип келди.

Эл аралык уюмдагы тынчтыкты сактоо маселеси куралсыздануу деген нерсени келтирип чыгарды. Улуттар лигасы да ушул темада иш алып барууга урунган эле. Англия аны Францияны күчсүздөндүрүү үчүн курал катары колдонуп, Германияны Европада Германия менен Франция ортосундагы тең салмактуулукту жүзөгө келтирүү максатында куралданууга үндөдү. Натыйжада, куралсыздануу темасы ийгиликсиздикке учурап, Экинчи дүйнөлүк согуш жүзөгө келди.

БУУ да куралсыздануу темасында иш алып барды. Бирок азырга чейин эч бир ири мамлекет башка бир ири мамлекетке Англиянын Улуттар лигасы аркылуу Францияга берген насаатындай насаат бере албады. БУУ да бул жаатта таасирлүү иш кыла албады. Ошондуктан, куралсыздануу деген нерсе дагы деле аты бар да заты жок нерсе болуп келе жатат. Адамдар анын бар экендигин таптакыр сезбей жатышат.

Ири мамлекеттер ортосундагы күрөш эл аралык конференция, союз деген нерселерди келтирип чыгарды. Биринчи конференция 1815-жылы өткөзүлгөн Вена конференциясы болду. Биринчи дүйнөлүк согуштан мурун бир нече конференциялар өткөзүлдү. Ислам мамлекетин жок кылып, мүлкүн бөлүштүрүп алууга келишүү үчүн өткөзүлгөн Берлин конференциясы мына ушулардын катарынан. Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин да бир нече конференциялар өткөзүлдү. Берлин, Женева жана Париж конференциялары мына ушулар катарынан. Америка менен Советтер союзу союзу келишимин түзүп, жалгыз күчтү түзүшкөндөн кийин бир да конференция өткөзүлбөдү. Бир гана 1969-жылы Франция, Англия, Советтер союзу жана Америка сыяктуу ири мамлекеттердин өкүлдөрү БУУ иштери жаатында конференция өткөзүп, Жакынкы Чыгыш проблемасын карап чыгышты. Бирок, муну конференция деп болбос эле. Анткени, ал БУУ уюму чөйрөсүндө чектелген эле.

Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин конференциялар Чыгыш жана Батыш лагерлери ортосундагы проблемаларды үйрөнүү үчүн өткөзүлө баштады. Себеби, Чыгыш лагердин БУУдагы орду күчсүз эле. Ошондуктан, Советтер союзу демилге тизгинин Батыш лагерден тартып алууга урунуп, Американы ордунан козгоого аракет кылды. Проблемаларды БУУдан көчүрүүгө тырышты. Берлин конференциясында ийгиликке жетишти т.а. Британия, Франция менен Америка ортосундагы келишпөөчүлүк аралыгын кеңейтти о.э. Женева конференциясы өткөзүлүшү жөнүндөгү токтомго жетишти. Женева конференциясында да ийгиликке жетти. Кыскасы, конференциялар Американы күчсүздөнтүп, Советтер союзун күчөтүп барды. Англия өз

проблемаларын чечүү үчүн Америка менен өзүнчө, БУУдан тышкарыда конференция өткөзүүгө урунду жана Бермуд аралында конференция өткөздү, бирок, ал ийгиликтүү чыкпады. Ошондон кийин Батыш лагер мамлекеттери ортосунда эч кандай конференция өткөзүлбөдү. Америка менен Англия ортосундагы салттуу түрдөгү жолугушуулар менен чектенилди. Америка БУУдан тышкарыда конференция өткөзүү анын позициясын жана эл аралык майданда ээлеп турган ордун күчсүздөнтүп жиберешин түшүнүп, айрыкча, 1961-жылкы Вена жолугушуусунан кийин Советтер союзу менен келишим түзүшкөндөн кийин, БУУдан тышкарыда конференция өткөзүлүшүнө ыраазы болбой койду.

Мамлекеттер ортосундагы союздар өтө байыркы көрүнүш. Андан көздөлгөн максат, ар бир мамлекеттин башкаларга карата өз күчүн ашырышы же мамлекеттердин өз ара тең салмактуулукту бузушуна жол койбошу. 1851-жылы өткөзүлгөн Икс-ла-Шапел келишими союздан турган эле. Англия менен Франция жана Австрия о.э. Германия менен түзүлгөн союздар күчөө жана тең салмактуулукту сактоо максатында болгон, биринчи дүйнөлүк согуштагы Франция менен Англиянын Германияга каршы түзгөн союзу о.э. Экинчи дүйнөлүк согуштагы Америка, Англия, Франция жана Советтер союзунун Германияга каршы түзгөн союздары ири мамлекетке каршы түзүлгөн союз эсептелер эле. Экинчи дүйнөлүк согуштан кийинки Советтер союзуна каршы түзүлгөн Атлантика союзу о.э. дал ушул согуштан кийинки батыш лагерге каршы түзүлгөн Варшава келишими – булар башка күчкө каршы түзүлгөн союздар. Демек, союздар да эл аралык конференциялар сыяктуу башка күчтөргө каршы күч топтоо же тең салмактуулукту сактоо ыкмаларынын бири. Эл аралык күрөш куралдарынын бири эсептелүүчү союздар – мына ушулар.

Ири мамлекеттердин майда мамлекеттер ортосунда же өздөрү менен майда мамлекеттер ортосунда түзө турган союз же келишимдери да бар. Мындай союздар эл аралык күрөштүн түздөн-түз куралы эмес, балким, алар коллизаторлуктун же аны жүзөгө келтирип жаткан ири мамлекеттин күчөө ыкмалары деп этибар кылынат. Мисалы, Ирак менен Түркия ортосунда түзүлгөн келишимге жана Экинчи дүйнөлүк согуштан мурунку Саъдабад келишими аттуу союзга Англия баш-көз болгон эле. Мындан көздөгөн максаты, ошол мамлекеттердеги таасирин бекемдөө, Франция жана Советтер союзу сыяктуу башка ири мамлекеттер алдындагы эл аралык салмагын ашыруу эле. Англиянын Ирак жана Египет менен Экинчи дүйнөлүк согуштан мурун түзгөн келишимдери согуш себептүү кылынган иштер эмес, балким, өз колонизаторлугун бекемдөө ыкмалары эле. Согуштан кийинки Англия түзгөн Багдад келишими же Америка түзгөн Түштүк-

Чыгыш Азия союзу сыяктуу союздар, же Американын Кувейт, Пакистан, Египет, Марокко, Аргентина, Түштүк Корея, Бахрейн, Австралия, Жаңы Зелландия, Филиппин, Таиланд о.э. (Израил)ди Атлантика союзунан тышкарыдагы стартегиялык союздаштарга айландырышы да согуш үчүн түзүлгөн союздар эмес, балким, булар колонизаторлугун жана таасирин бекемдөө ыкмалары. Мындай союздар эл аралык күрөштүн түздөн-түз куралы эсептелбейт. Балким, ири мамалекеттер бири-бири менен түзгөн союздарга курал эсептелет.

Негизи, Советтер союзунун жана чыгыш лагердин кулашы менен Атлантикалык альянстын ролу бүтүшү керек эле, бирок, Америка бул союзду сактап калды. Сактап эле калбастан, аны кеңейтүүгө аракет да кылды, кеңейтти да. Чыгыш Европанын көптөгөн мамлекеттерин ага кошту, башка мамлекеттерди да кошмокчу болду. Мунун тамыры союздан көздөлгөн максаттын өзгөргөнүнө барып такалат. Эми ал Чыгыш лагерге каршы эмес, батыш лагерге мүчө мамлекеттерге каршы каратылган эле. Кеп ушунда, Америка европалыктардын өз чеңгелинен сыйгаланып чыгууга урунушун сезип калды да, бул иштин алдын алуу үчүн союзду сактап калды. Айрыкча, Атлантика союзуна өзү кожоюн болгондугу себептүү европалыктарды өз колу астында сактап туруу, алардын коопсуздугу жана коргонуусу өзүнө байланыштуу абалда калып кетиши үчүн бул союзду сактап калды.

Ушул күндөрдөгү Экинчи булуң согушунда жана Иракты басып алууда Америкага шерикчилик кылып жаткан мамлекеттер жана союздаштар наамын алган мамлекеттер региондо Америка таасирин ашыруу, Америка башкаруу кеңсесиндеги жеке акимдик багытын күчөтүү максатында түзүлгөн союздар үлгүсү болуп саналат. Бул нерсе Американын жаңыча колонизаторлук ыкмаларынын бири.

Жалпысынан алганда эл аралык саясат негиздери мына ушулар. Эл аралык саясатта таасир көрсөтүүчү ар бир мамлекеттин саясаты да ушуларга негизделет. Алар аркылуу дүйнөдө болуп жаткан саясий иштерди түшүнүү о.э. акыйкатка жана вокыйга туура келе турган түстө же ушуга жакыныраак талдоо мүмкүн. Демек, ири же майда болушуна карабастан, кайсы бир мамлекет алып барып жаткан саясий иштерди түшүнүү ушул негиздер, же алардын бөлүмдөрү, же аларга байланыштуу иштер жардамында гана болот. Кыскасы, эң биринчи бул иштин эмнелиги, каерде жүз бергени, шарттары үйрөнүлүп, кийин ушул негиздердин бири менен байланылат. Мына ошондо анын эмнелиги, себептери маалым болуп, натыйжаларын идирек кылуу мүмкүнчүлүгү да туулат.

ДҮЙНӨНҮН ЭҢ ЧОҢ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Дүйнөдө жүз берип жаткан саясий иштер өтө көп. Алар бир канча проблемаларга тиешелүү. Алардын эң маанилүүлөрүн алты ири проблемалар менен чектөөгө болот. Алар төмөнкүлөр: Европа проблемасы; Жакынкы Чыгыш проблемасы; Орто Азия проблемасы; Индия жарым аралы проблемасы; Ыраакы Чыгыш проблемасы; Африка проблемасы.

Талкуубузду ушул алты проблема менен чектешибиздин себептери төмөнкүлөр:

1. Ири мамлекеттер ортосунда жүрүп жаткан күрөш же атаандаштык дал мына ушул региондор үстүндө жүз берип жатат. Ушуга ылайык, алардын проблемалары эң маанилүү проблема экени табигый;

2. Бул региондордогу калктар чак-чалекей турмуш кечирип жатышат. Алардын абалын үйрөнүү керек. Айрыкча, алардын көпчүлүгү исламий калктар болуп, Ислам мамлекетин тикелөө үчүн өз акимдеринен кутулуу ышкында жанып жатышат;

3. Дүйнөдө иш жүзүндө жүз берип жаткан саясий окуялардын көпчүлүгү ушул региондордо жүз берип жатат. Арийне, алар башка саясий проблемаларды түшүнүүнүн жакшы бир үлгүсүн түзүп жатышат;

4. Бул региондор кен байлыктарга толо. Ушуга карай, колонизатор мамлекеттер жана монополисттик компаниялар ага иттей жутунуп жатышат. Ага өкүмүн өткөзүү, кен байлыктарын ээлеп алуу үчүн бар мүмкүнчүлүктөрүн ишке салып жатышат;

5. Америка материгиндеги региондор 1823-жылкы Монро доктринасынан баштап күрөш майданынан ажыратып коюлду. Бул доктрина талабы менен ири Европа мамлекеттери Америка континентине кол тийгизүүдөн, Кошмо штаттардын ал жердеги турмуш кызыкчылыктарына коркунуч салуудан тыйып коюлган. Ушуга ылайык, бул континент жаатында эл аралык күрөш жок. Демек, ал жердеги Америка кызыкчылыктарына иш жүзүндө кооп жок. Туура, АКШ өткөн кылымдын 50-жылдар акырындагы жана 60-жылдар баштарындагы Советтер союзунун Куба менен болгон мамилелерине каршылык билдирбеди. Мындан максаты, Советтер союзун өз милдеттенмелерин Союздан жана Чыгыш Европа региондорунан да тышкарыга кеңейтишине коё берип арбоо эле. Мунун натыйжасында экономикалык жана аскердик жүктөр анын желкесине оор жүк болуп түшөр эле. Анткени, ал Кубаны АКШ коркунучунан коргоого мажбур болор эле. АКШ дал ушул максатта бул ишке каршылык билдирбеди. Ошондуктан да, иштер чоңоюп, ядролук база чегарасына чейин барып калган соң, Кубадан ошол базаны чыгарып таштоого күч сарптады.

Кыскасы, Америка континенти эл аралык күрөштөрдөн тышкарыда, ал жерде бар-жогу ички калкуулар гана жүз бериши мүмкүн.

Ушуга ылайык, ушул алты проблема дүйнөнүн эң чоң проблемалары. Алар жөнүндө сөз ачышыбыздан мурун эл аралык саясатка таасир көрсөтүүчү ири мамлекеттерди таанып алышыбыз максатка ылайык. Анткени, кайсы бир проблеманы дүйнөнүн үлкөн проблемасы деп сыпаттоо эң оболу анын таасир көрсөтүүчү саясий иштер үчүн бир майдан болушун талап кылат. Ырас, ири мамлекеттер тарабынан жүз берген иштер гана этибарга ээ саясий иштер эсептелген соң, демек, ар бир кылымдагы ири мамлекеттерди таанып алуу зарыл.

Мамлекет калкынын саны, байлыгы же ушуга окшогон бир белгиси менен эмес, балким, эл аралык саясатка жана башка мамлекеттерге таасир көрсөтө алышы менен ири мамлекетке айланат. Ушуга ылайык, азыркы убактагы т.а. хижрий XV кылым (1425-х.), миладий XXI (2004-м.) кылымдагы биринчи макамда турган жаңы ири мамлекет – Америка кошмо штаттары. Себеби, ал эл аралык саясатка эң күчтүү таасир эте алат. Эл аралык абалга дээрлик жалгыз өзү өкүмдарлык кылат. Калган мамлекеттер ал ээлеген макам жаатында да, эл аралык абалга өкүмдарлык кылуу жаатында да аны менен ат салышуу даражасына жете албай жатат. Ушуну да айтып өтүү керек, Советтер союзунун мураскору Россия, Англия жана Франция Экинчи дүйнөлүк согуштан мурун ири мамлекеттер эсептелишер эле. Алар али да эл аралык саясатта калууга жабышып алып, ар бири өзүнчө же Европа аркылуу эл аралык саясатка да, Америкага да таасир көрсөтүүчү иштерди кылып жатышат. Бул таасир өткөзүү Америка менен ат салышуу даражасында болбосо да, марттык кылып бул үчтүктү ири мамлекеттер деп сыпаттоого болот. Бул иш наам берүүдөгү марттыктан. Анда Англиянын эл аралык саясаттан жай алуу үчүн алып барып жаткан саясий иштери, Франция жана Россиянын эл аралык саясатта мавжуд экендиктерин далилдөө үчүн кылып жаткан урунуулары, мисалы, Ирак согушу проблемасындагы аракеттери этибарга алынган.

Германия жөнүндө токтоло турган болсок, немис калкы жана Германия мамлекети тарыхта ири мамлекет эсептелген. Бирок, бул макамдан биринчи дүйнөлүк согуштагы жеңилүүсүнөн кийин кандай кулаган болсо, экинчи дүйнөлүк согуштагы жеңилүүсүнөн кийин да дал ошондой түшүп кетти. Биринчи дүйнөлүк согуштан кийин эч канча өтпөстөн дагы ири мамлекеттигине кайткан эле. Ушуга караганда, ал убакыттын өтүшү менен дагы кайра ушул макамга жетишиши мүмкүн. Айрым эл аралык проблемалар жаатында Франция менен кылып жаткан аракеттери ушуну көрсөтүп турат.

Кытайды – калкынын саны 1,2 миллиард болушуна, Россиянын аны менен эсептешишине, Американын да аны эл аралык эсеп-чотторго киргизишине карабастан, эл аралык саясатка – дүйнөгө же анын көп регионоруна таасир көрсөтүүчү ири мамлекеттер катарына киргизүү кыйын. Мунун эки себеби бар: Биринчиден, ал бир да күн улуу мамлекет болбогон, бир да доордо эл аралык саясатка таасир өткөзбөгөн. Мындан тышкары, коммунисттик таасир өткөзүү туурасында баш катырбаган. Анын бардык ташбиштери өз региону менен чектелген. Айрыкча, Африкада, айрым Азия мамлекеттеринде алып барган саясий урунуулары ийгиликсиз, натыйжасыз чыккандан кийин, мындай иштерди улантууга батына албастан, баштапкы чөйрөсүнө кайтып коё калган.

Индия калкынын саны 935 миллиондон жогору болсо да, ядролук куралдарга ээ болсо да, эл аралык саясатка дээрлик эч кандай таасири жок. Ушуга ылайык, аны ири мамлекет деген ойго баруунун өзү ката. Япония Экинчи дүйнөлүк согуштан мурун октук доорунда эл аралык саясатка таасир көрсөтөр эле. Бирок, ал Италияныкы сыяктуу убактылуу таасир эле. Ошондуктан, ал да, Италия да ири мамлекеттер катарына киришпейт.

Ислам үмөтү кресттүүлөр жүрүшүнө чейин ири мамлекет болгон. Кресттүүлөр согушун бир жаңыл кылууга жетишкенден кийин, кайра дагы ошол макамды ээлеген. XIX кылымга чейин эл аралык саясатка өз таасирин өткөзүп келген. Кийин таасири суз тартып, XX кылымдын баштарында, Биринчи дүйнөлүк согуштан кийин мамлекети кулаган.

Бирок, Ири мамлекет негиздери бул үмөттүн ичинде дагы деле жашырынып жатат. Өткөн кылымдын акырларынан баштап, кайра гүлдөп-өсүшүнүн белгилери көрүнө баштады. Азыр таңы атуу алдында турат. Алланын уруксаты менен жакынкы күндөрдө ири мамлекетке, жок-жок, биринчи мамлекетке айланат!

Ушуга ылайык, бул калктар жана мамлекеттер менен таанышуу لازым. Себеби, алар дүйнөнүн үлкөн проблемаларына таасир өткөзөт:

Биринчиден, эң ири төрт мамлекет: Америка, Британия, Франция жана Россия.

Экинчиден, өтмүштө ири болуп, азыркы учурда дагы кайра тикеленүүгө шай турган мамлекеттердин калктары. Алар: Ислам үмөтү жана немистер.

Үчүнчүдөн, бул калктар жана мамлекеттерге япон калкы да кошулат. Анткени, мейли, ал тааныш маанидеги ири мамлекет эсептелбесе да, экономикалык күчкө ээ болгондугу себептүү дүйнөнүн үлкөн проблемаларына эл аралык экономикалык таасир көрсөтө алат.

Кытай өзүнүн регионалдык чөйрөсүндөгү ири мамлекет. Аны регионалдык ири мамлекет деп сүрөттөөгө болот. Дүйнөнүн түрдүү

региондорундагы эл аралык проблемаларга көрсөтө турган таасири өтө күчсүз. Өзүнүн регионалдык чөйрөсү мындан сырткары. Ошондуктан, дүйнөгө таасир көрсөтүүчү мамлекеттер жана калктар туурасындагы бул талкуубузда ал жөнүндө сүйлөөдөн тыйылып турабыз да, Кытайдын регионалдык чөйрөсү проблемаларына токтолгонубузда сөзүбүздү улантабыз.

Эми мына ушул мамлекеттер жана калктар туурасында сүйлөшүүгө өтөлү.

1. Исламий үммөт

Бул үммөт Алла Субханаху пайгамбары Мухаммад ﷺ ды адамдарды динсиздик караңгылыгынан куткарып Ислам нуруна алып чыгышы үчүн жиберген убакытта дүйнөгө келди. Артынан т.а. Пайгамбар ﷺ Мединага хижрат кылгандан кийин анын мамлекети - Ислам мамлекети тикеленди.

Бу мамлекет Пайгамбар ﷺ дан кийин хулафаи рошидиндер доорунда жана алардан кийинки халифалар доорунда көп мамлекеттерди фатх кылып, тээ өткөн кылым баштарында кулаганга чейин жер жүзүнө изгиликти жайды. Алланын уруксаты менен анын кайра тикелениши күтүлүүдө.

Алгач даъватты арабтар алып барышты. Кийинчерээк Ислам дүйнөнүн ар тарабына жайылып, көп улуттар ага кирип келип, аралашып кетишти. Араб менен аямдын ортосун бир гана таква ажыратып тура турган болду.

Биринчи болуп Исламды жайган калк арабтар болгондугу үчүн, айрыкча, араб калкы менен, жалпысынан болсо Ислам үммөтү менен таанышуу лазым.

Араб калкы казаттар ичинде күн кечирип, согуштарга үйрөнүп кеткен эле. Аскердик табият, башкалар үчүн жоопкерчилик сезими мына ушунун натыйжасында пайда болгон эле. Ошондуктан да, Исламий рисалатты Алла түшүргөн тарыйкат менен т.а. даъват жана жихад аркылуу көтөрүп чыгууга эң ылайык калк эле. Жихад кул кылуу эмес, изгиликти жаюу жолундагы маддий согуш. Исламды этибарды тарта турган түстө жеткизгенден кийин, калктарды колония жана кул кылуу үчүн эмес, өзү алып чыккан исламий идеологияны жаюу үчүн согушка кирди. Анда башкаларга жарыктык тартуулоо үчүн өзүн жандыруу идеологиясы бар эле. Анын эң көзгө көрүнгөн белгилеринин бири – баарын өзү менен тең көрүү жана башкалар үчүн жоопкерчиликти мойнуна алуу.

Ислам үммөтү бир калкка айланды. Анда аскерий-жихадий табият пайда болду. Анткени, жихад – бул диндин туу чокусу. Анда адамдарга хидаятты таратуу пикири вужудка келди. Анда адамзатка жардам берүү түшүнүгү тамыр жайды. Ошондуктан, ал канчалык

төмөндөшпөсүн, Исламды кабыл алып, аны даъват жана жихад аркылуу көтөрүп чыккан ата-бабаларынан канчалык ыраакташпасын, дагы деле андагы аскерий-жихадий табият, башкалар үчүн жоопкерчилик, адамдарга хидаятты таратуу пикири жашап келүүдө. Бул үммөт Исламга кирип, Исламда бышып жетилген түрдүү улуттагы калктардан турган болсо да, анын шааниси кудум Исламды биринчи жолу көтөрүп чыккан арабтарга окшойт.

2. Немис калкы

Бул калктын тамыры терең. Ал эрктүү, кайраттуу, тынып-тынчыбас, коркпос калк. Бирок, өзүнө ашыкча ишенип жиберет. Башкаларга өкүмүн өткөзүү укугун дааба кылып, өзүнөн кетет. Согушчандыкты, жоокердикти өзүнүн табигый кулку, тубаса жөндөмү деп эсептейт. Мына ушул касиети менен айланасындагыларга, айрыкча, Франция, Британия, Россия сыяктуу ири мамлекеттерге кооп туудурат. Немис калкы узак жылдар ички согуштарды башынан өткөздү. Франция сыяктуу коңшулары менен болгон согуштарда бир нече муундар жашап өттү. Тиричилиги өнөр жайга, айрыкча, өнүккөн аскердик өнөр жайга негизделет. Ал тургай, ал ядролук куралдан тыйып коюлган болсо да, коңшуларына кооп салат. Ушуга караганда, көбүнчө ага каршы күчтөр биригип, ири мамлекеттер сабына кошулушуна тоскоолдук кылышат. Ушуга карабастан, ал тирүү, жандуу калк. Анда ири мамлекеттик макамын кайра тикелөө мүмкүнчүлүгү бар. Анткени, жандуу вужуд адатта тоскоолдуктарды жеңип өтөт. Немистер да Батыш калктарынан. Капитализмди кабыл алган убакта пайдапарастык турмушунун бир бөлүгүнө айланды. Немис калкынын мекени болгон Германия колонизатор мамлекет эсептелет. Биринчи дүйнөлүк согуштан мурун анын өз колониялары болгон. Экинчи дүйнөлүк согушка ошол колонияларын кайтарып алуу жана башка мамлекеттердин колонияларын да тартып алуу, өзүнүн жаңы колонияларын пайда кылуу максатында кирген. Арийне, Германия саясаты айрымдар ойлогондой жалгыз Гитлердик саясат эле эмес, ал колонизаторлук. Бүгүнкү Германия колонизаторлуктан көп деле алыстап кеткени эле. Ал экономикалык жактан кеңейип барууда. Айрыкча, Чыгыш Европа мамлекеттери региондорунда толук экономикалык көзөмөлдү орнотууда.

Эми бийлик түзүмүнө келе турган болсок, андагы диктаторлук жааты демократияны дааба кылышына карабастан, күндөй көрүнүп турат. Илгерки жана азыркы Германия акимдеринин баары тутуп жаткан иштерде диктатура көзгө ташталат.

Биринчи дүйнөлүк согуштан кийин Германия оор шарттарга түшүп калган болсо да, аларды жеңип өтүп, кайрадан ири мамлекетке айлана калды. Мында ага эки фактор көмөк берди. Биринчиси –

перзенттериндеги пикирий сезгирлик. Ушул сезим аларды кайрадан ири мамлекет болуу үчүн аракет кылууга үндөдү, экинчиси – Англиянын Германия менен Франция ортосундагы эл аралык тең салмактуулукту изден чыгармакчы болуп, Германияны жашыруун түрдө кайрадан Франция менен ат салышууга үндөшү болду. Бул нерсе Германиянын кайрадан ири мамлекет болушуна мүмкүнчүлүк жаратып берди. Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин болсо, ага көмөк берүүчү эч кандай фактор жүзөгө келбеди. Себеби, союздаштардын баары анын кайра тикеленбеши үчүн бардык кишендерди ишке салышты. Анын кайра тикеленишине тоскоолдук кылуучу негизги факторлор төмөнкүлөр: Биринчиден, анын перзенттери аскердик өнөр жайды коюп, экономика менен алектеништи. Арийне, бар этибарларын эл аралык саясатка таасир өткөзүүгө эмес, экономикалык жакка каратышты. Бул нерсе алардын сезим-туйгуларын жана ишмердүүлүктөрүн ири мамлекет болууга шарт даярдоочу жана жемиштүү саясий позицияны ээлөөгө мүмкүндүк берүүчү аскердик өнөр жайдан буруп жиберди. Экинчиден, Советтер союзу Германиянын өзү үчүн коркунучтуу экендигинен дайыма сак турду. Бул коркунуч аны бир да ирмем таштабады. Ошондуктан, Германияга каршы ырайымсыз, келишүүсүз, кескин саясат алып барды. Максаты Германияны бүтүндөй мыжыгып таштоо эле. Ушуга ылайык, Германиянын бардык урунууларын жокко чыгарды. Американын 1955-жылдан кийин Германия аскердик тармагын жандантууну кабыл алганы ийгиликсиз чыкканы да мына ошондон. Англия да Германияны кайрадан бириктире албады. Де Голл Европаны бириктирип, ушул аркылуу Германиянын куралданышын жана бирдигин тикелөөгө жардам бермекчи болду. Бирок, ал да ийгиликке жетише албады. Кыскасы, Советтер союзунун ага каршы өтө катуу турганы себептүү, эч кайсы аракет иш бербеди.

Туура, Германия бирикти. Бирок, бул иш немис саясатынын жемиши катары эмес, балким, Советтер союзунун кулашы доорунда Америкага жан басуулары акыбетинде жүз берди. АКШ Германия бирдиги аркылуу Европа бирдигине сокку бермекчи болду. Экономикасы начар Чыгыш Германияны Европа бирдигинин негизги камсыздоочусу болгон Батыш Германияга кошуу аркылуу экономикалык проблемалар келтирип чыгарууну жана муну менен Европа бирдигине тоскоолдук кылууну, эч болбосо, артка сүрүүнү көздөдү. Бирок, Германия бул таңдыкты жеңип өтүп, Америка кысымынан кутулууга умтулуп, Европага, айрыкча Францияга жүздөнө баштады. Кийинчерээк Европа союзуна айланган Европа жалпы базарында анын салмактуу ролу бар эле. Бирок, Германия экономикалык ыкмалар аркылуу ушуга умтулууну уланта берди. Мунун мааниси, жакынкы күндө ал экономикалык

колдоп-кубатташы себептүү Европада, айрыкча, Чыгыш Европада өз таасирине ээ болот дегени эле. Бирок, али бул эл аралык саясатта өз ролуна ээ болду деген маанини түшүндүрбөс эле. Анткени, эл аралык саясатка таасир өткөзүү аскердик күчкө о.э. саясий пландарды аткарууга жана ишке ашырууга алып баруучу саясий иштерге негизделет. Германия болсо али да мындай негизге муктаж эле. Ал Франция менен координация аркылуу ушул ишке урунуп жаткан болсо да, бул урунуулары реакциядан башка нерсе эсептелбейт эле. Бирок, бул реакция Америкага каршы таасир көрсөтүү даражасына көтөрүлдү. Муну Американын Иракка каршы чабуулу окуяларында көрүү мүмкүн. О.э. Германиянын Франция менен шериктештикте иш алып барышы, кийин болсо Британиянын Атлантика союзунан айры абалда ортоктош Европа коргонуу күчүн түзүүгө кошулушу – бул али кам сөз болсо да, Американын тынчын бузду.

Ушулардан көрүнүп тургандай, Германия эл аралык саясатта өз ролуна ээ болуу үчүн умтула баштады. Ушундан тыянак кылып, Германиянын дагы кайра ири мамлекеттер сабына кошулушу күтүлүп жаткан иш деп айтууга болот. Анткени, канчалык жасалма күчтөр жандуу калктардын өнүгүшүнө тоскоолдук кылууга жетишкендей көрүнбөсүн, бирок, бул ийгилик убактылуу. Акыр түбү жандуу вужуддун өнүгүү жолундагы ар кандай тоскоолдуктарды жеңип өтөрү анык.

Германиянын азыркы саясаты жөнүндө кыскача төмөнкүлөрдү айтуу мүмкүн:

Европа Германиясынын саясаты европача прагматикалык негиздерге курулган. Ал бир тараптан Франция-Германия огун түзүп, Европа союзунун келечектеги саясатына шарт түзүп жаткан болсо, экинчи тараптан, Американын Европадагы кызыкчылыктарын экинчи дүйнөлүк согуштан кийинки Германия коопсуздугун америкача стратегия коргогонун эсепке алып жатат. Америка кызыкчылыктарын кооп астында калтырбай жатат, тескерисинче, аларды биринчи орунга коюуда. Үчүнчү тараптан, Германия саясаттарында негизги этибар экономикалык касиетке каратылган. Бул саясат Чыгыш Европа мамлекеттеринин экономикасына жалгыз кожоюндук кылуу жана ага союздаштарды шерик кылбастан, жалгыз өзү жутуп жиберүү үчүн кылып жаткан аракеттеринде өз көрүнүшүн таап жатат.

Акыр аягы, Германия саясатындагы ушул нерсени да этибардан качырбоо керек, ал аскердик жактарга, дүйнөлүк денгээлдеги саясатка өтө чоң этибар бере баштады. Түндүк Атлантика союзунун Афганистан, Босния, Косоводогу иштеринде барган сайын көбүрөөк катышышы, тышкы иштер министринин Франция жана Британиядагы кесиптештери менен кызматташтык кылышы мунун мисалы. Иранга үч министр үч

жолу келип, анын ядролук өндүрүшүн күтүүсүздөн тинтүү үчүн түзүлгөн кошумча протоколго кол коюуга басым өткөзүштү. Жөөттөр менен Хизбуллах ортосундагы туткундарды айырбаштоо маселесинде да Германия өз ролун ойноду.

Ошентип, биз Германия саясатында коңулдан чыгып алууда, экономикалык жаат менен гана чектелип калбоодо көрүнүп жаткан өнүгүүнү көрүп жатабыз. Күзөтүүчүлөр Германиянын барган сайын күчөп бара жаткан саясий ролу Франция жана Британиянын ролу менен дээрлик теңдеше баштаганын сезишүүдө.

Эгер Германия ири мамлекеттигине тезирээк кайтмакчы болсо, аскердик өнөр жайга ашыгуусу, аны өзүнүн тагдыр чечүүчү маселеси деп билүүсү لازым. О.э. Франция жана Британия менен болуп жаткан ымалаларында саясий сак болуп турушу керек. Анткени, алар өз таасирлеринен пайдаланып, Европа союзун моюн сундурууга аракет кылып жатышат. Франция Европада өзүн көрсөтүү үчүн Германиядан күч алып жатат. Британия болсо Франция жана Германия менен болгон мамилелеринде өз кызыкчылыктарын жүзөгө чыгаруу үчүн саясий айлакерлигин ишке салууда. Демек, Германия, мейли, Франция менен, жалпысынан союздагы мамлекеттер менен иштерди ылайыкташтырууну улантып келе жаткан болсо да, ал дал өзүнүн союз ичинде саясий салмакка ээ болгон аскердик күчкө айланышына этибар каратышы керек. Анткени, ал муну менен союзга башкалардын кызыкчылыктары үчүн гана моюн сунуп калбасын, эл аралык абалды Европа эмес, Германия жылчыгынан күзөтсүн, Европа тарыхынан сабак алсын.

3. Япон калкы

Бул калк соода-сатык жана деңизчилик менен күн көрөт. Тар диярда жашайт. Эр жүрөктүүлүк – анын эң көзгө көрүнгөн кулку. Иштерге чебердик менен жандашуу анын эң этибарлуу фазилаттарынан. Ушуга ылайык, өнөр жай ынкылабына жетишиши менен өнөр жайга ашыкты жана өлкөсүнүн көлөмү кичине болушуна карабастан, ири мамлекеттер катарына кирди. Кытай менен согушуудан чоочубады. Америкага эч экиленбей чабуул кылды. Себеби, Американы өзү үчүн коркунуч деп билер эле. Ошондуктан да, Американын ага өкүмүн өткөзүүдөгү эң этибарлуу планы анын өнөр жайын аскердик негизге эмес, соода жана экономиканы өнүктүрүү негизине курушуна каратуу болду. Мындан максат, анын эл аралык майдандагы жүрүшүнө тоскоолдук кылуу эле. Ал азыркы учурда эсептешпесе болбой турган экономикалык күч.

4. Америка калкы

Бул бай калк байлыгы көп диярда дүйнөгө келген. Кийин өзүн колония кылып алган Европа мамлекеттерине, айрыкча, Англияга каршы какшаткыч согушка кирген. Аң-сезимдүү түрдө курал күчү менен эгемендүүлүккө жетишкен. Бул нерсе америкалыктарда бир канча касиеттерди пайда кылды, бул касиеттердин эң маанилүүсү «прагматизм» т.а. пайда келтирүүчү нерселерди гана чындык деп билүүчү философия. Анда Европа колонизаторлугуна каршы күрөшүү натыйжасында бийик баалуулуктарга ыктоо жана аларды аздектөө сезими пайда болгон. Бирок, христиан дүйнөсүндөгү башкалар сыяктуу, Америка калкы да капитализмди кабыл алган. Ушуну менен аны эки фактор өзүнө тартат. Биринчиси – канаат жана жакшы фазилат фактору болсо, экинчиси – пайдапарастык жана колонизаторлук фактору. Британия андагы биринчи фактордон пайдаланып, аны өзүнүн согуш жана экономикадагы бир кубатына айлантуу үчүн өзүнө моюн сундуруп эле. Ал кездерде ага ошол биринчи фактор өкүмдарлык кылар эле. Экинчи дүйнөлүк согуш жүз берип, Америка калкы Булуң нефтиси жаатындагы колонизаторлуктун даамын татып көргөн соң, андагы канаат жана жакшы фазилаттын ордун пайдапарастык жана колонизаторлук фактору ээледі. Капитализм мабдасы аны колонизаторлук тарапка жетеледі. Коңулунан чыгып, калктарды колония кылууга, дүйнөнү өз өкүмдарлыгы жана таасирине моюн сундурууга киришти. Эми аны кайра дагы коңулуна жалаң гана күч менен кайтаруу мүмкүн. Анткени, капиталисттик мабда аны бүтүндөй ээледі. Турмушунун башкаруучусуна айланды. Өзү пайдадан башка нерсени ойлобой турган болуп калды. Мунун үстүнө текеберлик жана менменсинүү баткагына батты.

Америка Европа мамлекеттеринин, айрыкча, Англиянын колониясы эле. Бир нече мамлекеттерге бөлүнөр эле. Алгач анличан колонизаторлугун бир аз жумшартууга аракет кылды. Кийин болсо азаттык согушуна кирип, англичандарды жеринен айдап чыгарды. Ошондон кийин бул мамлекеттер союз түзүп, бир мамлекет түзүүгө келишишти. Бул нерсе ишке ашты да. Кийин калган мамлекеттерди да кээде өз ыктыяры менен, кээде аскердик күч менен өзүнө кошуп алып, штаттарга айландырды жана акыры азыркы абалына келди. Азыркы учурда ал 51 штаттан (50 штат жана Колумбия окуругунан) турат. Эл аралык майданда эң күчтүү мамлекетке айланып, Американын эки континентин тең Европа мамлекеттеринин чабуулунан коргой алды жана «жаңы дүйнө» деп аталган башка бир дүйнөгө айланды. Ал байлыгы көп диярда өскөн кайраттуу калктын колу менен тикеленди. АКШ өзүнүн бийлик түзүмүн түздү. Ал демократиялык түзүмдөр

катарына кирсе да, терең тафаккур, бийлик маанисин иш жүзүндө түшүнүү менен түзүлүп, бүткүл адамзат үчүн болжолдонгон эле. Идеалдуу бийликти логикалык түрдө элестетпеди, тескерисинче, аны практикалык түрдө идирек кылды. Бул нерсе республика президентин шайлоо, ага берилген кең укуктар, мамлекеттеги ролу, мамлекеттик аппараттагы мансапдарлардын ыйгарым укуктарын белгилөө, союз түзүмү болушуна карабастан, мамлекеттин күчтүү биримдик негизине курулушу, президент жана мамлекеттик аппаратты шайлоодо калкка үлкөн мүмкүнчүлүктөр берилиши сыяктуу иштерде өз көрүнүшүн тапты. Бул иштер мамлекеттин күчөшүнө жана тез түстө өнүгүшүнө чоң таасир көрсөттү. Экинчи дүйнөлүк согуштан мурунку коңулдан чыгып, дүйнөнү башкарууда катышууга, дагы да туурараагы, аны жалгыз өзү башкарууга аракет кыла баштады. 1961-1979-жылга чейин башкарууну душманы Советтер союзу менен тең бөлүштү. Башка ири мамлекеттер четке сүрүлдү. Келишүүдөн, Советтер союзу менен шерикчилик кылуудан көздөлгөн максаттар ишке ашып, анын айрым терс жактары көрүнө баштаган соң, Европа мамлекеттери Америкадан өздөрүн тартып, Советтер союзу менен мамилелерин тикелөөгө аракет кыла баштады. Өз кезегинде Советтер союзу да, ийгиликтүү чыкпаган болсо да, эл аралык саясат деңизине шуңгуу жана муну менен өзүнүн Америка саясатынан айры абалдагы эл аралык уюл экендигин көрсөтүү үчүн дадил кадамдар таштады. Муну көргөн АКШ Советтер союзу менен мамилерин кескиндештирип, кайрадан жарыша куралданууга шуңгуду. Натыйжада, суук согуш жүзөгө келди. Ошол эле учурда, Советтер союзу жана Чыгыш лагер менен маданий, пикирий жана экономикалык согушка кирип, келишимдер менен аны кишендеп таштады. Акыбетте, Советтер союзу кулап, Кошмо штаттар биринчи мамлекет болгон бойдон, эл аралык саясатта эң көп таасир өткөзүүчү уюл болгон бойдон калды.

Америкада негизинен эки партия бар: демократтар партиясы жана республикачылар партиясы. Алардын программалары, ал тургай, саясаттары ортосундагы айырма дээрлик сезилбейт. Ар эки партия бир программада иш алып барат. Бийлик биринен экинчисине өткөндө, ички саясатта болобу, тышкы саясатта болобу, эч кандай өзгөрүү жүз бербейт. Жүз берген тагдырда да, анын себеби партиялар программалары ортосундагы айырманын эмес, шарттын талабы менен гана болот.

Демократиялык партия – илгерки партия, калк партиясы. Эл ичинде көпчүлүк добушка ээ. Ошондуктан, көбүнчө конгресстин көпчүлүгү ал тарапта болот. Республикачылар партиясы болсо, демократтар партиясынан жашыраак партия. Байлардын, капиталисттердин партиясы. Көпчүлүк мүчөлөрү акчалуулардан, монополияга тиешелүү

компания ээлеринен турат. Анда көп сандаган окумуштуулар да бар. Ал карапайым калкты өзүнө тартууга урунбайт. Эгер ага президенттик шайлоолор түзүмү жардам бербегенде, бир да жолу президенттикти ала албаган болор эле. Анткени, ал көпчүлүктүн эмес, азчылыктын партиясы.

Башка капиталисттик мамлекеттер сыяктуу Кошмо штаттарга да монополисттик компания ээлери менен ишкерлер өкүм өткөзүшөт. Мамлекет саясатында алардын өз таасири бар. Бирок, ар бир адамдын жарандык укугунан иш жүзүндө пайдаланып жатканына, шайлоолордо болобу, көзөмөлдө болобу, бийликке таасир өткөзө алышына назар таштала турган болсо, анын бийлиги башка капиталисттик мамлекеттерге караганда көбүрөөк элдик бийлик экендиги көрүнөт. Анын түгөнбөс байлыгына, билимдүү, ойчул, маданияттуу адамдардын көптүгүнө, андагы эркиндикке, активдүүлүккө этибар каратыла турган болсо, анын күчү чыныгы экендиги маалым болот. Америка калкы байыркы калк болбосо да, түрдүү өлкөлөрдөн келген адамдар жана жамааттардан турган болсо да, аларды жарандык байламтасы бекем байлап турат. Ал тургай, бир нече жыл жашап, кийин жарандыкты алган чет элдик да ошол мамлекет, калк жана алардын кызыкчылыктарын коргоого түпкү жарандан да көрө көбүрөөк өч болуп калат. Бул адамдар ортосундагы мамилелерде өз көрүнүшүн тапкан мамлекет күч-кудуретинин мөмөсү.

Эми бул диярдын тышкы саясатына токтоло турган болсок, ал байлардын, монополисттик компания ээлеринин саясаты. Ток этер жерин айтканда, кырт колонизаторлук саясаты. Анда бийик баалуулуктар үчүн эч кандай жай жок. Саясатчылары канчалык карапайым, аңкоо көрүнүшпөсүн, дүйнөдөгү көпчүлүк саясатчылардан көрө терең пикирлешет. Тез өзгөртүү, ар түрдүү ыкмалар колдонуу жана проблемаларды тез чечүүдө жеткиликтүү жөндөмгө ээ. Улуу сакофат жанындагы колонизаторлук ышкысы алардын саясий иш-аракеттерине таасир көрсөтсө керек, анткени, алар башка диярларга өздөрүнүн бир эгинзаны катары карашат, качандыр биир кезде ири эсептелген мамлекеттерди Америкадай таасирдүү болууга ылайыксыз деп табышат. Алар бул ири мамлекеттердин «отставкага чыгып, дем алуулары» жана күчтүүлөр салтанатына дүйнөнүн калган бөлүгү моюн сунгандыгына ыраазы болуулары үчүн алда качан убакыт келди деп эсептешет.

Бүгүнкү Америка үлкөн ядролук курал-жарак арсеналына ээ. Америка бул куралдар боюнча бардык ядролук мамлекеттер топтолгондо да алардан бир нече эсе үстөмдүк кылат. Американын аскердик сарп-каражаттары башка ири мамлекеттердики менен салыштырылганда, канчалык үстөм экендиги айкын болот. Мисалы,

2002-жылы ири Батыш мамлекеттеринин аскердик каражаттары төмөнкүчө болгон:

Британия	35 миллиард доллар
Франция	32 миллиард доллар
<u>Германия</u>	<u>23 миллиард доллар</u>
Баары:	90 миллиард доллар

Американын өзү болсо 350 миллиард доллар сарптаган. Сапаттагы айырманы айтпаса да болот. Айрым кабардар кишилердин пикири боюнча, Америка Европадан технологиялык өнүгүү жаатында бир нече он жылдарга озуп кеткен. Ал БУУга да, андан келип чыгуучу уюмдарга да өз өкүмүн өткөзөт.

Дүйнөлүк банкта да, Эл аралык валюта корунда да эң чоң финансылык үлүшкө ээ. Банк да, кор да анын үлкөн саясий таасирин дүйнө мамлекеттерине өткөзүү менен убара о.э. ал глобалдаштыруу саясаты аркылуу соодасын кеңейтүүгө аракет кылды. Бул саясатка Бүткүл дүйнөлүк соода уюму тартылды жана ал бажыканалар бирдиги деген шылтоо астында жергиликтүү базарларга кирип баруу үчүн аны бир курал кылып алды. Ушуну менен соода эркиндиги жүзөгө келди. Үлкөн экономикалык күчкө, трансулуттук же океандардан өтө алуучу эң көп компанияларга ээ болгону себептүү, Дүйнөлүк соода уюму камсыздап турган мыйзамдуулук көлөкөсүндө жарым жабык же Америка башкаруусундагы ачык дүйнө экономикасына кошулуудан баш тартып жаткан жайларда базарларды ачууга жетишти.

Америка ушундай үлкөн аскердик, саясий жана экономикалык кудуретке ээ болгондугу себептүү дүйнөдөгү бардык мамлекеттердин ишине аралаша турган, ар бир мамлекеттин жергиликтүү саясатынын бир бөлүгүн ээлей турган мамлекетке айланды. Ал өнүккөн же калак болушуна карабастан, бардык мамлекеттерге көзөмөл саясатын өткөзүүгө урунуп жатат. Айрым убактардагы ийгиликсиздиктерине карабастан, бул ишин таштабай жатат.

Дүйнөдөгү проблемелардын баарында Американын колу бар. Ал тынчсыз региондордогу кескиндик очогуна от жагууда. Мамлекеттерди жаңы класстарга ажыратууда. «Жамандык огу болгон мамлекеттер», «терроризмге демөөрчү мамлекеттер» атамалары мына ушулар катарынан. Бул атамалардын зыянынан союздаш мамлекеттер да, көз каранды мамлекеттер да сыртта калбай жатат. Бүткүл дүйнөгө «же мени менен болосуң, же терроризм менен» деген кескин талап коюп жатат. Бейтараптыкты тан албай жатат.

Өзү кризистер, кескиндиктер, проблемалар келтирип чыгарып, аларга чечим издөөдө кайра дагы өзү баш болуп жатат. Бул иштерин дүйнөнү көзөмөлдөө стратегиясынын бир бөлүгү катары ишке ашырып жатат.

Америка өзүнүн аскердик жана экономикалык кубатын саясий иштеринде пайдаланды. Ал таасирин салттуу түрдөгү колонизаторлук мамлекеттери сыяктуу экономикалык жана соода жаатына өткөзүү менен чектелбестен, турмуштун бардык тармактарына жаймакчы болду. Ушуну менен таалим жана басма сөз тармагында да, коомдук турмуш жана тафаккур тармагында да, сакофат жана коопсуздук тармагында да өз таасирине ээ болду.

Мисалы, таалим тармагында ачыктан-ачык программаларды өз идеологиясына ылайыкташтырды. Саудия, Кувейт, Иордания, Египет сыяктуу араб мамлекеттери өнүгүү жана заманбапташтыруу шылтоосу менен программаларды кайра карап чыгууга эт-бетинен кетти. Саудия эң этибарлуу диний предметти – достук жана душмандык предметин – окуу куралдарынан алып таштады. Иордания, Египет, Кувейт сыяктуу мамлекеттер жөөт жана христиандар сыяктуу чектен чыгуучу, кол салуучу цкапырлар менен жихад кылууга тиешелүү предметтерди, ушуга окшош Америкага жакпай турган исламий пикирлерди өзгөртүштү.

Басма сөз тармагында Америка араб жана мусулмандар оmmasына таасир өткөрүү үчүн жүздөгөн миллион долларларды ажыратты. Ар бир үйгө уусун чачуу үчүн «Сава радиосун» жана «Ал-Хурр» телеканалын түздү.

Ижтимаий тармакта негизги этибарын аял жынысына каратты. Аны исламий кадряттардан качырууга аракет кылды. Каражат бөлүп, өкмөттөрдү аялдар конференцияларын уюштурууга мажбур кылды. Бийлик жана парламентке аялдарды да киргизесин деп басым өткөрдү. Аял эркиндиги пикирин жаңыча калыптарда, жаңыча көрүнүштөрдө кеңири таркатты.

Тафаккур жана сакофат майданында Америка пикир, демократия, көп партиялуулук борборлоруначты, адам укуктарын коргоочу уюмдарды түздү. Бул борбор жана уюмдар эркиндик жөнүндөгү көз караштарды батышча түшүнүк жана америкача жолдор аркылуу өнүктүрүп барды. Аларга Голливуд кинофильмдери жана араб-ажам телевидениесинин көпчүлүк каналдарын ээлеп алган алдыңкы технология негизиндеги өнөр жай товарлары жардамга келди. Коопсуздук тармагында араб жана исламий дүйнө мамлекеттериндеги разведка аппараттарын өзүнүн разведка аппараты менен, өзгөчө ЦРУ жана ФБР менен байлады. Америка разведкачылары исламий мамлекеттердин шаарларында толук эркиндик менен мыйзам коргоосу астында ызгып жүрө баштады. Мындай акыбалды Судан, Яман, Кения, Танзания, Ливия, Пакистан жана башка мамлекеттерден күзөтүүгө болот. Өз ара разведка байланыштары изделип жаткан кишилерди Америкага тапшырууну өз ичине алды. Ушуну менен Американын

атайын күчтөрүнө Америка террорист деп атаган кишилерге каршы кандайдыр бир аскердик иштерди ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү туулду.

Ошентип, Америка колдору исламий жана исламий эмес өлкөлөр коомдорундагы күндөлүк турмуштун бардык жыбыттарына чейин кирип барып, табити тартышынча бузукулук козгоду. Жакынкы Чыгыш, Африка, Түштүк Азия, ал тургай, Латын Америкасында жүз берип жаткан окуялар мунун күбөсү. Гаитинин шайланган президенти Аристидди кулатып, четке сүргүн кылып жиберди. Азыр болсо Венесуэланын президенти Уго Чавести бийликтен түшүрмөкчү болуп турат. Ушуну менен Америка күчсүз мамлекеттер акимдеринин кошаматчылыгы жана чыккынчылыгы себептүү аларды басып алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болоюн деп турат.

Бирок, мындай америкача көзөмөл узакка барбайт. Ал кыйроого жүздөнгөн. Жер шарынын ар бир бурчунда Америка өзүн көрсөтүп жаткан босо да, акимдер жана өкмөттөр аны менен кызматташтык кылып жатышкан болсо да, элдердин, айрыкча, Ислам үмөтүнүн ага каршы кыжырлануусу, каардануусу чексиз. Карапайым калк америкалыктардын кердейип-кекирейүүлөрү, жөөттөргө жан тартуулары, колонизаторлуктары, эксплуататорлуктары себептүү, аларды жек көрөт. Бул каар жана жек көрүү жакынкы күндө бардык жайда, Америка континенти ичинде да, сыртында да Америкага каршы күрөштү жүзөгө келтирет. Американын текебердиги, пайдаларды өзүнүкү кылып ала бериши, ар дайымкы көзөмөлгө умтула бериши, эл аралык иштерди башкарууда америкача монополияга аракет кылып жатканы себептүү, ири мамлекеттердин кризиске учурап жаткандыктарын жана пайдаларынан кол жууп жаткандыктарын да кошо турган болсок, бул иштин жүз бериши дагы анык болот.

Колонизаторлукка жана башкалардын канын сорууга негизделген капиталисттик мабданы карманган мамлекеттин жалгыз өзү, эч бир атаандашсыз дүйнөнү башкарышы бүткүл дүйнөнү бактысыздыкка, проблемаларга, кризистерге, бузукулуктарга толтуруп жиберди. Эмнени көрүп турсаңыз, ошонун баары АКШ бузукулугунун, бузгунчулугунун белгилери.

Дүйнөнүн капиталисттик мамлекеттердин, айрыкча, АКШнын айынан тартып жаткан азаптарына Алла пайгамбарына бүткүл ааламга рахмат кылып түшүргөн улуу Исламды – акыйкат мабданы колдонуучу Халифалык мамлекетин тикелөө менен гана чек коюлат. Мына ошондо гана Ислам адилети капитализм арамзалыгын ачып таштайт. Бул арамзалык анын пайдапарастык идеологиясы жана колонизаторлук тарыйкатында камтылган. О.э. Исламдын изгилик кубаты Американын зордукчулдугу жана текебердигине чек коюп, аны коңулуна, баягы «жаңы дүйнөсүнө» кайтууга мажбур кылат, эгер ошол «жаңы дүйнөсү»

калган болсо. Кийин болсо бүткүл дүйнөнү жакшылык ээлеп, бактысыздык жана балекет ириминде узакка калып кеткен дүйнө эркин дем ала баштайт.

5. Англичан калкы

Бул калк дүйнөгө келгенден баштап, негизинен балыкчылык жана кемечилик менен алектенди. Кийин деңизчилик жана соода да ага кошулду. Натыйжада, анда пайда артынан кууш, эксплуататорлук жана соодагерлик табияты пайда болду. Өлкөсүнүн көлөмү кичине болгондугу себептүү деңиз аңчылары сыяктуу башкалардан жардам сурабашка аргасы жок эле, деңиз аңчылары кемден-кем жеке ууга чыгышат. Кийинчерээк капиталисттик мабданы кабыл алып, пайда анда тамыр жайды. Ошондуктан да, Англиянын саясий турмушу жүзөгө келгенден азырга чейин башкалардан жардам суроого жана аңчылык үчүн азык даярдоого негизделип келүүдө. Өзү колонизаторлук кылган дияр болобу, андан жардам сурап жаткан мамлекет болобу, айырмасы жок. Кыскасы, анын бардык саясаты колонизаторлук жаатындагы келишимдер, уюмдар, шерикчиликтер негизине курулган. XIX кылымда колонизаторлук жаатында башка мамлекеттер менен шерикчилик кылар эле. Англиянын жанында туруп, анын кызыкчылыктарын коргошу үчүн айрым диярларды колония кылууга катуу бел байлады. Дал ушул максатта т.а. регионго коркунуч туулгудай болсо, өзүнүн алдында туруп, коркунучтарды тосушу үчүн, биринчи дүйнөлүк согуштан кийин Жакынкы Чыгышка Францияны киргизүүгө аракет кылды. Ошондо «Англия акыркы француз аскери калганга чейин согуш кылат» деген сөздөр болгон эле.

Ошентип, балык уулоочулардын табияты аларга өз кызыкчылыктарын жүзөгө чыгаруу жолунда башкалардан жардам суроо кулкун да пайда кылган эле.

Британия дагы бир кулку менен таанымал. Туурараагы, бул анын эң этибарлуу кулку. Ал консерватизм (эскиликке берилүү). Өзгөрүүгө, өнүгүүгө шашылбоо, аргасыз калганда гана бул ишке баруу. Англия калкы, кесе айтканда, консервативдик маанайдагы калк. Ага илгертеден азырга чейин ак сөөк үй-бүлөлөр, байлар, ири капиталисттер өз өкүмүн өткөзүп келет. Мейли ал өзүн демократиялык калк деп дааба кылса да, жакшылап каралганда андай эместиги айкын болот. Аким дайындоодо калктын эч кандай таасири жок. Аны ак сөөк үй-бүлөлөр, монополия ээлери дайындайт. Өтмүштө да ушундай болгон, азыр да ушундай. Азырга чейин анын тагдырын ак сөөк үй-бүлөлөр жана капиталисттер чечип келүүдө. Илгертеден Англиядагы ар бир элдик кыймыл жийиркеничтүү түстө каршылыкка учураган жана дал ушундай түрдө бастырылган. Англичандар сыймыктана турган Кромвел козголоңу элдик козголоң эмес, тескерисинче, ак сөөк үй-

бүлөлөрдүн элдик козголоңго каршы козголоңу болгон. Анда ак сөөк үй-бүлөлөр жана капиталисттер салтанатын кулатуу максатында элдик козголоң көтөрүлүп, ийгиликке жетишине аз-маз калган эле. Ошондо ак сөөк үй-бүлөлөр айла иштетти жана айрым укуктарды талап кылып чыгуучу козголоң көтөрсүн деп Кромвел юборилди. Анын айланасына көпчүлүк топтолду. Айрым талаптар кандырылды да. Ушуну менен калк козголоңу бешигинде муунтулду. Англияга ондогон жылдардан бери консерваторлор партиясы өкүмдарлык кылып келе жатат. Жумушчулар (лейбористтер) партиясы болсо, керек болгондо иштетиле турган куралдан башка нерсе эмес. Консерваторлор партиясы чече албай турган проблемалар чыгып калганда, жумушчулар партиясы ишке салынат. Жумушчулар партиясы акыркы кездерде муну байкап калышты окшойт, аларга ылайыкташууга аракет кылып калышты. Бу эки партиянын бийликти колмо-кол кылышы жумушчулар партиясынын консерваторлор колундагы курал болушунан көрө көбүрөөк консерваторлор менен жумушчулар ортосундагы ролдордун алмашуусуна жакыныраак болуп калды. Көрүп турганыбыздай, жумушчулар партиясынын азыркы жетекчиси, Британия премьер-министри Тони Блэр партиянын табиятын өзгөртүп, консерваторлор партиясынын саясатына кыйла жакындашты. Консерваторлор партиясынын ийкемдүүлүгүнөн айырмаланбай турган тариздеги саясий көрүнүш берди. Ал тургай, консерваторлор партиясынын мурунку жетекчиси Маргарет Тэтчерден ички жана тышкы саясатта өрнөк алды. Кыскасы, жумушчулар партиясы консерваторлор партиясынан көп деле айырмаланбай калды. Британиядагы бул эки партия Америкадагы республикачылар жана демократтар партияларынын эгиздерине айланды.

Жумушчулар партиясынан Англияда болуп жаткан ак сөөк үй-бүлөлөр жана капиталисттер өкүмдарлыгын идирек кылуучу адамдар пайда болуп калса, алар ушундай күндөргө салынат деп кой, акыбетте, партиядагы таасир күчтөрүнөн да, а түгүл, саясаттагы таасир күчтөрүнөн да айрылышат. 1930-жылдардагы жумушчулар партиясынын мүчөсү Пиффен, 1960-жылдардагы Жорж Браун консерваторлор партиясынын жумушчулар партиясына да өз өкүмүнүн өткөзө алышынын жаркын мисалы. Консерваторлор партиясынын өзү да жетекчини шайлоо жолу менен шайлай албайт. Балким, аны партиянын алдыңкы жетекчиси дайындайт. Мисалы, Макмиллан Лорд Хести, Маргарет Тэтчер болсо Жон Мейжорду дайындаган. Хес жана Мейжор алдын ала дайын кылынып, кийин кара күчкө эле шайлоо өткөзүлгөн жана шайланды аты болуп калган. Мына ушулардан көрүнүп тургандай, Англиядагы бийлик түзүмү, демократиялык деп

аталса да, негизи, ал дайындоо. Дайындоочулар ак сөөк үй-бүлөлөр, капиталисттер жана монополия ээлери.

Англиянын деңиз ортосундагы аралдыгы, бул аралдын калк муктаждыктарын камсыздай албашы көрүнгөндө, англичандардын жашоо үчүн күрөшүп четке чыкпастан башка аргалары жоктугу маалым болот. Бирок, алар соодагерлик менен мал айырбаштоо максатында эмес, колонизаторлук максатында, башка калктардын канын соруу, байлыктарын талап-тоноо максатында четке чыгышты. Анткени, оболу аларда айырбаштай турган малдын өзү болбогон. Ушуга ылайык, байлык издеп жолго аттанышты. Аралдан чыккан кездериндеги абалы мына ушундай болчу. Пайдапарастык тутумдук бөлүгү болгон капиталисттик мабданы кабыл алышканда, бул мабда алардын табиятына шакекке көз койгондой туура келди. Ушуну менен, аларда колонизаторлук жагы көңүл борборунан чыгып, биринчи даражалуу колонизаторлук мамлекетке айланышты. Аз сандуу болушканы жана өздөрүнөн чоңураак күч каршысында тура алышпаганы себептүү, башка калктар жана мамлекеттерди жардам берүүгө мажбурлоо ыкмасын колдонушту. Бул жардам келишимдер, конференциялар, союздар сыяктуу уюмдар көрүнүшүндө болду. Ушуга ылайык, уюшкандык жагы Англия саясатынын ажыралгыс бөлүгүнө айланды. Алар, заковат (акыл жөндөмү) бабында башкалар сыяктуу эле карапайым болушса да, өз заковаттарын акыркы тамчысына чейин иштетүүлөрү менен айырмаланып турушат. Ушуну менен болуп жаткан иштерди түшүнүүдө, саясатты түшүнүүдө, проблемаларды чечүүдө жеткиликтүүлүккө жетишишти. Кеңейүүгө өтө муктаж экендиктерин этибарга алып, өнөр жайларын аскердик өнөр жай негизинде курушту. Бул нерсе аларды толук маанидеги мамлекет болууга алып барды. Алар аскердик күчтөн да, аскердик техникадан да, өнөр жайга тиешелүү күчтөн да керегинче пайдаланышат. Мунун үстүнө, саясатты да, башкарууну да терең түшүнүшөт. Көбүнчө ыпластык көрүнө турган айлекерликтерди да ишке салышат.

Англиянын тышкы саясаты колонизаторлук негизге курулган. Бирок, анда эки иш көзгө урунуп турат: биринчиси - эл аралык тең салмактуулукту сактап калуу болсо, экинчиси – канчалык кымбатка түшпөсүн, эл аралык саясаттагы өз ордун сактап калуу. Ошондуктан да, ал кресттүүлөр журушунда ашкере катышты. Ыйык союзда ири мамлекеттердин эң алдыңкы катарында болду. Наполеонду сындыруу, Францияны өз ордуна кайтарууда алдыңкы сапта турду. Бисмарк доорундагы Германия аракетинде Берлин жыйынына катышып, анын күчүн кесүүнү көздөдү. Германия кубатынын өзгөчө күчөп бара жатканын сезип, ага каршы согуш жарыялады. Дүйнөлүк эки согушта тең ага каршы тарапта турду. Дүйнө картасын өзгөртүү жана ошол

убакта т.а. келишүү доорунда дүйнөнү башкарып жаткан эки гигант мамлекетти алсыратуу максатында, бүткүл дүйнөнү дүйнөлүк согушка алып кирди. Эки гиганттын союзу акыбетинде эл аралык саясаттан четтетилгенден кийин, өзүн жоготуп койгон адамга окшоп калды. Дагы кайра эл аралык майдандан орун алуу жана эл аралык саясатта катышуу үчүн өзүн коркунучка салып болсо да, жеке аракет кылды. Бул иште мамлекеттер менен келишим түзүүгө, адамдарды тартып, алар аркылуу таасир өткөзүүгө таянар эле. Соодалашуу жолунда душманга чоңураак сугум берип коюу оюна келбес эле. Ал саясатта досту да, душманды да тааныбайт. Пайдадан башка нерселердин да бар экендигине ишенбейт, аларды алдоо куралы деп эсептейт. Ишеничке кирүү үчүн жалганын көрсөтпөөгө аракет кылса да, аны саясатындагы эң активдүү курал катары колдонот. Британия премьер-министри Черчилл согуш тагдырын жана Германия келечегин чечүү үчүн Рузвельт жана Сталин менен учурашкан чагында ачыктан-ачык мындай деген эле: «Согуштагы чындык ушунчалык кымбат болуп, аны жалгандардан түзүлгөн сакчылар менен коруктабаштан башка арнаар жок». Британия саясатында жалган канчалык асл нерсе (түпкү негиз) экендиги мына ушундан көрүнүп турат.

Британия жана анын саясатынын вокийы – мына ушул. Аны менен колонизатор жана калкты кул кылуу негизине курулган мамлекет катары мамиледе болуу لازым. Жылдар жана окуялар анын бул жолун өзгөртө албады. Бир нече элдик козголоңдорго туш келди. Бирөөнүн да ийгиликке жетишишине жол койбоду. Анын колонизаторлугуна каршы туруу үчүн анын ыкмаларын идирек кылуу менен о.э. ыкмалары жашыруун түрдөгү жөнөкөй аярлыгына ачыктан-ачык каршы чыгуу менен болот. Анын күчү акындын: «Мени сен дабалагын ооруу менен» деген ыр сабындагыдай. Тышкарыдагы кубаты башкаларды, а түгүл, каршы туруучуларды өзүнө оодара алышында. Аны жеңүү үчүн салттуу түрдөгү саясий куралдарынан ажыратуудан, эч бир жардамчысыз, шериксиз, жалгыз өзүнө каршы туруудан башка жол жок.

6. Француз калкы

Бул калк Европанын жүрөгүндө байыркы мамлекетин тикеледи. Алар «азаттык, адилеттик, теңдик сыяктуу улуу пикирлерди биз алып келгенбиз, саясат, тафаккур бабында улуу адамдарды жетиштирип чыкканбыз» деп сыймыкташынат. Франция, эмнеси болгондо да, колонизатор мамлекет. Азаттык пикирлеринен өзүнүн улуу шахсий белгиси катары таасирлениши менен башкалардан айырмаланып турат. Бул белги алардын кулкуна, туурараагы, табиятына айланган.

Француз калкы азаттыкты идеология кылып алгандан баштап кыйроого жүз тутту. Ал үмөт, калк же жамааттан көрө көбүрөөк адамдар тобуна окшойт. Ушуга ылайык, анда күчтүү өкмөттөр болгон

кездер өтө кем учурайт. Ушул себептен улам, Англия Францияны арты-артынан бир нече жолу ишке салууга жетишти. Кыскасы, Франция Наполеон кеткенден баштап, Де Голл дооруна чейин Англия кербенинде жүрдү. Мунун себеби, анда азаттык идеологиясынын тамыр жайганы. Ал тургай, колонизаторлук максатында Америка, Азия жана Африкага чыгышы да Англиянын кыстоосу менен болду. Англиянын максаты болсо, колонизаторлук тарыхында эки мамлекет ортосундагы ат салышуу жүзөгө чыга баштаган болсо да, ал аркылуу өзүн күчөтүү эле.

Ушуга караганда, Француз калкына канчалык баам салып карабаңыз, анда азаттыктан башка касиетти таба албайсыз. Ушул пикирий эркиндик философторду, акындарды, ойчулдарды жетиштирип чыгарган болсо, саясий эркиндик, асылзаттык, азиздик өзүнө карата ишенимди пайда кылды. Натыйжада, ири санактагы улуу адамдар дүйнөгө келди. Жеке эркиндик Парижди фиску-фужурканага, шахват-лаззатка берилүүчү сойкуканага айландырды. Чет элдиктердин, айрыкча, англичандардын басып келишине тешик ачып берген нерсе дал мына ушул эркиндик болот. Мына ушундан тыянак кылып айтсак, мутлак маанидеги эркиндик – Франция башына жаалып жаткан балээлердин булагы.

Францияда мынча партия бар, баланча партия баландай, түкүнчө партия түкүндөй деп болбойт. Анткени, мындай абалдагы калкта чыныгы маанидеги партия болушу кыйын, туурараагы, мүмкүн эмес. Анда өздөрүн партиялар деп атоочу адамдар топтору гана бар. Ушуга караганда, бул мамлекетте күчтүү, туруктуу бийликтин болушу өтө оор. Себеби, ар бир француз өзүнө-өзү аким. Ар бир француз аким болуу үмүтүндө жүрөт. Киши Франциянын ички саясаты мындай, тышкы саясаты тигиндей дей албайт. Ички саясат акимдер табиятына, эркиндикти кандай түнүшүүлөрүнө карай болсо, тышкы саясат Франциянын башкаларды колония кылууга, аларга таасирин өткөзүүгө канчалык кудуреттүүлүгүнө карай болот. Франция колонизатор мамлекет эсептелет. Анткени, ал капиталисттик мабданы кабыл алган. Пайдапарастык турмушунун тутумдук бөлүгү. Ошондуктан да, колонизаторлукка жана колонияларын сактап калууга өч.

Ырас, Франциянын тышкы саясаты туурасында токтолбой ылажыбыз болбогон соң, ушуну айтып өтүшүбүз керек, анын бул саясаты чет элде өз таасирине ээ болуу негизине курулган. Бул иш колонизаторлук менен болгонбу, сакофий таасир болгонбу, экономикалык таасир болгонбу, айырмасы жок. Ири мамлекеттерге каршы саясий иштеринде өз шахсиясын көрсөтүү, улуулук жана өкүмдарлыкта катышуу сыяктуу иштери көрүнөт. Ал саясий айла-амалдарды ийине келтирип иштете албайт. Көбүрөөк дадилдикти

жактырат. Ошондуктан да, ушул күндөрдө аны менен Америка ортосунда тартышуу бар экени оңой эле ачыкка чыкты. Башкалардын, айрыкча, Британия менен Американын ортосундагы күрөштү ачуу болсо оңой эмес. Ошондуктан, анын иштерине каршы туруунун жолу – анын менменсинүүсүнө тийип кетпөө, демилге тизгинин колуна алышына мүмкүнчүлүк бербөө, аны эл аралык саясатта ири мамлекеттер кабыл ала турган даражада гана ири мамлекет деп эсептөө.

7. Орус калкы

Бул калк кайраттуу, умтулуучан, күчтүү, ошол эле убакытта карапайым жана жөнөкөй калк. Башында капиталисттик мабданы, кийин коммунизмди, кийин капитализмди кабыл алганына карабастан, Европадан артта калды. Европа калктары даражасына көтөрүлө албады. Орустарда европалыктар каршысында кемтиктик жүзөгө келди. Бул нерсе алардын багыттарына терс таасир этти.

Орус калкы өз өлкөсүндө коркпос, согушчан калк. Өлкөдөн четке чыктыбы бүттү, бул касиетин жоготот. Чыгыш Европа мамлекеттерине узак мөөнөт өткөзүп келе жаткан өкүмүн жоготушу күтүлүп жаткан эле. Советтер союзу кулашы менен аны жоготту да. Тарых чындыктарынын тастыкташынча, орус калкы өз өлкөсүнөн тышкарыда жеңишке жетишпеген. Чакан гана дияр болгон Чеченистандагы тандыгы муну көрсөтүп турат. Өлкөнүн ичине кирип келген ар кандай душманды кыйраткан. Наполеон жана Гитлер окуялары мунун эң жаркын мисалы.

Россиядагы бийлик түзүмү падышалык доорунда башкача, коммунисттер доорунда дагы башкача болгон, азыркы доордо дагы башкача. Бирок, бардык абалдарда тең диктатурага таандык болгон. Падыша жер ээлерине өзгөчө таянган. Феодалдар ири байлар менен келишип алып, мамлекетке өкүмдарлык кылган. Алар падышанын ички жана тышкы саясатын бүтүндөй колдоп-кубаттаган. Баары бир болуп алып, калкты кул кылышкан. Натыйжада, мамлекет төмөндөшкөн, калк калакташкан (артта калган).

Россия Биринчи дүйнөлүк согуштан мурун Европадан калак эле. Айрым Европа мамлекеттери тарабынан эксплуатация кылынар эле. Андагы негизги өнөр жайлар Франция, Англия жана Бельгиянын колунда эле. Металлургия ишканалары француздарга, Донецк кениндеги көмүр өнөр жайы чет элдиктерге, нефть кендеринин жарымына жакыны англичандар жана француздарга карар эле. Россия өнөр жайынан түшө турган пайданын ири бөлүгү чет элге, айрыкча, англичан, француз банктарына кетер эле. Мамлекет 1924-жылы бийлик түзүмү туурасында да, экономика, сакофат, таалим тармагында да калак эле. Ушуга карабастан, ал ири мамлекет эсептелер эле. Эл

аралык саясатка өз таасирин өткөзөр эле. Коммунисттик партия бийлик башына келген соң, абал болгону ыкма жагынан гана өзгөрдү. Коммунисттер мамлекети зордук-зомбулук, кыргын, террор жана куугун менен башкарышты. Өз бийликтерин калктын баш сөөк кесеси үстүнө курушту. Биринчи мамлекетти өздөрүнө каршы күрөшүү пикиринен кайтара алышты. Жана анын союздашына, туурараагы, жарым союздашына айланды. Ушуну менен Советтер союзу дүйнөнү башкарууда биринчи мамлекеттин шериги болду. Бүткүл дүйнөдө Советтер союзу жана Америка аттуу эки гигант өкүмдарлык кылды. Россиянын коммунисттик саясаты идеология негизине курулган эле. Максаты коммунизмди жаюу болсо, тарыйкаты бузуу, ойрон кылуу, урандыга айлантуу, келишпөөчүлүктөрдү келтирип чыгаруу эле. Мүмкүнчүлүк табышы менен бардык жайга коммунизмди тыгыштырар эле. Ошол эле учурда, коммунисттик түзүмдү бийлик түзүмүнө айланткан мамлекеттерге өкүмүн өткөзүүгө аракет кылар эле.

Коммунизм кулаган соң, Россия жана анын жетекчилери да, калкы да өзүнүн падышалык доорундагысынан да, коммунизм доорундагысынан да башка бир жаңы идеологияга муктаждыгын түшүнүп, капитализмге табынды жана жамгырдан качып мөндүргө кабылды. Барган сайын жакырлашып бара берди. Өзүнө да, дүйнөдөгү туткан ордуна да зыян жетти.

Россиядагы бийлик түзүмү капиталисттик формага өттү. Ал көбүрөөк падышалык дооруна окшосо да, коммунисттик доорундагы айрым белгилерди да сактап калды. Капиталисттер классы – ири байлар кайрадан пайда болуп, бийликке падышалык заманындагыдай толук таасир өткөзө баштады. Болгону бул жолу мурунку КГБ кызматкерлери жана терилерин өзгөртүп алган коммунист саясатчылар, жаңы модага ылайык, капиталисттерге айланып алып, Россияга өкүмдарлык кылып калды.

Тышкы саясаты болсо, өз ролу жана шаанисине ээ болууга каратылган. Бул ишке бүткүл дүйнөлүк көз караштан жандашпаган. Ошондуктан, эл аралык майдандан жай алуу менен чектелген. Кандай болушуна карабастан, өзүнө роль издеген. Эл аралык саясаттан бүтүндөй четке чыгып кетпөөгө урунган. Бул абал орус калкында идеологиялык боштук жүзөгө келгени себептүү жүз берген. Орус калкы башынан өткөзүп жаткан саясий кризис мусулмандарга Россияга кирүү, аны менен соода алакаларын орнотуу жана акыры ал жүргүзүп жаткан саясатка каршы туруу мүмкүнчүлүгүн берет. Мына ошондо орустар Исламдын адамдар ортосундагы мамилелерде тирүү экендигин көрүшөт. Орус калкынын бул кризиси Россияны эл аралык саясатка таасир өткөзүү туурасындагы урунууларына каршы туруу, ага мындай мүмкүнчүлүктү бербөө, аны менен соода тармагында гана алака кылуу,

башка тармактарда болсо калган капиталисттик мамлекеттерге каршы турулгандай, ага да каршы туруу мүмкүнчүлүгүн да берет. Аны менен мына ушундай мамиле кылуу لازым. Себеби, анын тышкы саясаты башка калктарды эксплуатация жана колония кылуу негизине курулган. Бул нерсе ага коңшу болгон мамлекеттерде гана өз көрүнүшүн таап жаткан болсо да, анын тышкы саясаты мына ушуга негизделген.

Кийинки төрт калк т.а. Америка, англичан, француз жана орус калктары ХХI кылымдагы эл аралык саясатка өкүмүн өткөзүүгө умтулуп жаткан, өз ара ат салышып жаткан ири мамлекеттердин калктары. Бул төрт мамлекетке кыскача кылып төмөнкүчө саясий баа берүүгө болот:

Советтер союзу капысынан кулаган соң, **Американын** кубаты тез түстө артып, дүйнөдөгү таасири эң күчтүү гигант мамлекетке айланды. Айрыкча, Советтер союзу калтырган боштукту эч кайсы мамлекет толтура албаганы ага ыңгайлуу келди. Азырга чейин Советтер союзунун ордун ээлей турган экинчи макамдагы мамлекет майданга чыга албады. Америка атаандашсыз калды. Аны мынчалык көккө көтөрүүчү эл аралык абалдагы бул таң калыштуу абал Америка саясатын кекирейтип, текеберлендирип жиберди. Клинтон доорундагы Америка тышкы иштер министри Мадлен Олбтрайттын мына бул сөзү пикирибизди көрсөтүп берсе ажеп эмес: «Америка бул – зарыл үммөт. Дүйнө жоопкерчилиги анын мойнунда. Ал ар бир ишти каалаган убакта кылууга даяр. Баары билип коюшсун, биз каалаганыбызды кылабыз, каалаган нерсебизди өзгөртөбүз! Эч нерсе жолубузга тоскоолдук боло албайт! Анткени, дүйнө биздики! Дүйнө - америкалыктардыкы!».

Америка саясатындагы бул менменсинүүгө, ал тургай, Европадагы союздаштары да чыдай албай жатышат. Басма сөз каражаттарында буга каршы раддиялар билдирип жатышат. Францияда басылып чыга турган «Ле Монд дипломатик» гезити Олбтрайттын билдирүүсүнө раддия билдирип, мындай деди: «Америка көзөмөлү акырына чейин чечилген иш болушу мүмкүн эмес. Ушул убакыттан баштап Америка кулагына куюп алсын, ал эч качан өз мыйзамдарын жалаң гана өз кызыкчылыктарына дал келе турган түстө беш континентке мажбурлай албайт. О.э. ал күрөштөр, проблемалар региондордорунда эч качан «дүйнө жандармы» боло албайт!».

«Дүйнө – меники. Ага бир гана мен акылуумун!» деген караштагы Америка саясаты күнү-түнү өзүнүн дүйнөдө башкаруучусу экендигин жарыя кылып жатат. Буштун 2004-жылы август айындагы шайлоо кампанияларында айткан сөздөрү, «Жаңы дүйнө», «Жаңы Жакынкы Чыгыш», «Чоң Жакынкы Чыгыш» сыяктуу долбоорлорун жарыя кылышы мунун мисалы. Бирок, Американын менменсиниши өз башына жетет. Мунун белгилери көрүнө баштады. Мына ал Афганистан жана

Ирак баткагына батты. Ар эки диярды делбелерче бомбалаганына, камакканалардагы жырткычтарча иштерине карабастан, Америка солдаттарынын жансыз денелери мекендерине экспорт кылына баштады. Муну менен анын айбаты сынды, талкаланды. Регион калктары адамзатты да, айбанатты да, өсүмдүктөр дүйнөсүн да, таалим, басма сөз, тафаккурду да тебеленди кылуучу карамүртөздүктөрү себептүү, ага каршы кыжыр-каарга толду.

О.э. Европа, Азия жана Африка да Кошмо штаттардын баскынчылыгына, тынымсыз чабуулуна, өз өкүмүн өткөзүшүнө тоюп бүттү.

Ошентип, Америка саясаты бир тараптан текебердиги, кердейиши, карамүртөздүктөгү «чебердиги», дүйнөгө өз эгинзаны катары карашы менен, экинчи тараптан болсо, дүйнө калктарынын, досушмандарынын ага карата кыжырлануусу, иренжүүсү, жек көрүүсү менен ажыралып турат. Ушулардан көрүнүп тургандай, Американы тарыхтагы бардык зордукчулар туш келгендей шерменделерче кулоо жана ачуу-аламдуу акыбет күтүүдө.

Британия бир бутун Европага, дагы бир бутун Америкага коюп жатат. Бир тараптан аны Европага тиешелүү келишпөөчүлүктөр жана болжолдор өзүнө тартып жаткан болсо, экинчи тараптан англосакс магнити тартууда. Ал болсо ар эки тарап ортосунда тең салмактуулукту сактап турат.

Америка менен да, Европа менен да боло турган мамилелерге ушул тең салмактуулук негиз болуп келе жатат. Ал эки жактама оюн ойнойт. Ар эки жактан пайдаланат. Бир убакыттын өзүндө Европадан да, Америкадан да күч алат. Ал Американы да таштай албайт, Европадан да ажыралып чыга албайт. Кызыкчылыктары көбүрөөк Европа тарапка ыктайт. Ошондуктан, күндөн-күнгө ага жакындашып келе жатат. Европа союзуна кириши мунун далили. Кийинчерээк Түндүк Атлантика союзунан эгемендүү түстөгү Европа кошуунунун ядросун жаратууда өз салымын кошту. Американын катуу каршылыгына карабастан, Франция жана Германия менен шериктештикте ушул ишти кылды. Европа Британиясынын саясаты – мына ушул. Анын саясий иштери мына ушул бурчтан таркалат.

Франция Британиянын тескериси. Ал саясатын нукура Европа негизине курат. Америкага таптакыр этибар бербейт. Европа союзун күчөтүүгө аракет кылат. Аны Америкадан бүтүндөй айры абалдагы бириккен европача саясий күчкө айлантуу, саясий, экономикалык, аскердик, сакофий, кыскасы, ар жактама Америка кубатына тең келүүчү атаандаш кылуу максатында көзөмөл кылууга урунат.

Франция Германия менен жакындашууда ушул саясатты ишке ашыруу шартын даярдайт. Франция-Германия огу мына ушул Европа бирдиги саясатынын негизи эсептеле турган болду.

Франциянын европача саясаты – мына ушул. Ал өзүнө өзгөчө таандык, эгемендүү, бириктирүүчү ачык саясат Франция менен Германиядан Европа кубатынын жүрөгүн – аракетке келтирүүчү машинасын жаратат.

Россиянын Европа каршысындагы азыркы саясаттары төмөнкү эки иште өз көрүнүшүн табат:

Биринчиден, Европа мамлекеттери клубуна кирип, Европа иштерин талкуу кылууда алар менен бап-барабар катышуу. Ал буга кандайдыр бир деңгээлде жетишти да. Европарламентке мүчө болду, өнөр жайы өнүккөн жети мамлекет катарына кошулду. Бирок, Европа союзуна кирүүдө ийгиликке жетише албады, ал тургай, ага кирүү үчүн талапкер да боло албады.

Экинчиден, өтмүштө Советтер союзунун бир бөлүгү болгон жана анын таасири астында болгон мамлекеттер менен ар дайымкы опекундук мамилесин сактап калууга урунуу. Бул иште дахшаттуу даражада ийгиликсиздикке учурады. Болгария, Румыния, Чехия, Словакия, Польша, Венгрия, Югославия сыяктуу Чыгыш Европа мамлекеттеринин баарындагы өкүмдарлыгын жоготту. Грузия, Азербайжан, Армения, Украина, Белоруссия, Молдова жана мусулман Орто Азия жумурияттарындагы өкүмдарлыгынын да бир бөлүгүнөн ажырады. Казакстандан башка жайга кожоюндук кыла албай калды. Балтика бою мамлекеттериндеги т.а. Латвия, Литва жана Эстониядагы өкүмдарлыгынан болсо эбак эле кол жууп болду.

Кыскасы, Россиянын Европага карата туткан саясаты Россиянын өзү пландаштырган жана аракет кылган даражада европалашууга жол койбоду. Ыктымал, мунун себеби анын Евроазия мамлекети экендигине барып такалар. Ал бүтүндөй Европага тиешелүү да боло албайт, ошол эле учурда, Азияга тиешелүү чексиз майданы менен эсептешпей да коё албайт, ушуну менен бирге, Европадан тышкарыдагы салмактуу мамилелери жана кызыкчылыктарынан баш да тарта албайт. Кыскасы, ал өзүнүн чексиз майданын чегаралоо менен убара. Чачылып кеткен бул мамлекет Европа тарапка гана таяна албайт.

Ошентип, Америка, Британия, Франция жана Россия сыяктуу ири мамлекеттердин калктары менен, ири мамлекеттигине кайтуу, Туура жолдогу Халифалыкты куруу алдындагы Ислам үммөтү менен, ири мамлекеттигине кайтышы күтүлүп жаткан немис калкы менен таанышып чыктык. Улуу экономикалык таасир күчүнө ээ болгон япон калкы жөнүндө да сөз жүргүздүк.

Бул калктардын эл аралык саясатка таасир көрсөтүшү жана андан таасирлениши дүйнөнүн чоң проблемаларына туш келген убактарында көрүнөт.

1. Европа маселеси

Европа проблемасы узак кылымдардан бери дүйнөнүн биринчи проблемаларынан болуп келе жатат. Ал ири мамлекеттерге да, алардын ортосундагы тең салмактуулукка да, бүткүл дүйнөлүк колонизатордук өкүмдарлыгына да, анын аскердик-экономикалык, саясий жана сакофий көлөмүнө да тишелеүү. Бул илгерки проблема дүйнө тынчтыгына эң көп коркунуч салат.

Эң оболу анын илгеркилиги жөнүндө айта турган болсок, эл аралык мыйзамдын келип чыгышына себеп болгон эл аралык үй-бүлөнү же эл аралык коомчулукту дүйнөгө келтирген дал ушул проблема. Европа Исламга каршы болгондугу себептүү эл аралык үй-бүлө анын христиан мамлекеттеринен түзүлгөн. Наполеонго сокку берүү жана Франциянын кеңейишине жол койбоо үчүн «Ыйык союз» пайда болгон. Германияны Жакынкы Чыгыш нефтисин алуудан кайтаруу, күчүн кесүү максатында Биринчи дүйнөлүк согушу жүзөгө келген. Германияга каршы туруп, Европадагы күчтөр тең салмактуулугун изден чыгарууга жол койбоо үчүн төрт ири мамлекет – Англия, Франция, Кошмо штаттар жана Советтер союзу аны талкалап, кайрадан ири мамлекетке айланууга мүмкүндүк бербөөгө, Европаны бириктирбөөгө, анын Германияны колдоп-кубатташына тоскоолдук кылууга келишим түздү. Европа союзунун түзүлүшүнө тоскоолдук кылуучу саясий оюндар жылдап улантылды. Германиянын биригишине он жылдап каршылык кылынды. Ушул максатта ар эки гигант келишүүдөн мурун да, кийин да көп иштер кылышты. Алгач бул иште Франциянын өз ролу бар эле. Кийинирээк ал өзүн четке тартып, четтетилген соң Европаны Германия менен күчөтүүгө аракет кыла баштады. Сырттан караганда, Европаны бириктирүүгө аракет кылып жаткан болсо да, аны бириктирбөөдө Британиянын да ролу бар эле. Ушуга караганда, Европа проблемасы эң илгерки проблемалардан эсептелет.

Эми бул проблеманын кооптуулугуна токтоло турган болсок, бул нерсе Франция, Англия, Германия, Советтер союзу жана Американын келишүүсүнөн мурунку иштеринде, бул эки гиганттын болсо келишүүдөн кийинки иштеринде о.э. Советтер союзу кулап, Чыгыш лагер жоюлуп, Варшава келишими бекер кылынып, келишүү өнөктүгү бүткөндөн кийинки иштерде өз көрүнүшүн тапкан. Гиганттар келишүүсүнөн мурун Франция, Англия жана Америка мисалында Батыш лагер турар эле. Европанын проблемасы Экинчи дүйнөлүк согушту бир жаңсыл кылуу, эки лагер ортосунда Батыш Европа жана Германия келечегин талкуу кылууда өз көрүнүшүн тапкан. Батыш лагер Советтер

союзуна каршы коюу үчүн Европаны бириктирмекчи болор эле. Америка Германия аскердик күчүн козгоого, Советтер союзуна каршы турушу үчүн күчтүү немис армиясын пайда кылууга, Германия, Франция жана Англия ортосундагы жаңыча тең салмактуулукту жүзөгө келтирүүгө өзгөчө этибар берер эле. Чыгыш лагердин мисалы болгон Советтер союзу болсо, өзүнө коркунучту Европадан, айрыкча, Германиядан күтөр эле. Ошондуктан, Германиянын биригишине да, Европанын биригишине да, Европа кошуунуна да, Германиянын кайра куралданышына да каршы туруп, суук согуш, саясий иштер жана дипломатиялык иштер аркылуу ийгиликке жетише алды. Европанын он жылдап өз проблемасынан бир да кадам алдыга жылышына жол койбоду.

Хрущёв менен Кеннеди келишим түзүп, эги гигант жүзөгө келген соң абал өзгөрдү. Германия маселесинде да, Европа маселесинде да Америка менен Советтер союзунун пикири бир жерден чыкты. Бул нерсе учурашуу учурунда эле көзгө урунган эле. АКШ президенти Жон Кеннеди ошол кезде мындай билдирүү берген эле: «Советтер союзунун Европа аскердик жүрүш кылып калышынан коопсуздукка негизи бар. Анткени, Россия тарыхында Европадан эки жолу сокку жеди: биринчиси – Наполеон доорундагы Франция соккусу болсо, экинчиси – Гитлер доорундагы Германия соккусу. Ошондуктан, Советтер союзуна Европа тарабынан кооп жоктугун кепилдөөчү, мисалы, борбордук Европанын куралсыздандырылышы сыяктуу бирер бир иш кылынышы шарт». Бул билдирүү Европа маселесинде да, айрыкча, Германия маселесинде да Советтер союзу менен Американын пикири бир жерден чыкканын күмөнгө орун калтырбай турган даражада көрсөтүп турат. Келишүү түгөнгөнүнөн кийин да Американын Европа жөнүндөгү пикири өзгөргөн жок. Ал али да Европаны колонизаторлукка умтулуудан, эл аралык саясатты калыптандырууга катышуудан, региондордогу мурдагы таасирин кайра тикелөөдөн кайтаруу, Түштүк-Чыгыш Азия жана Булуң регионунан анын таасирин алып таштоо, аны Атлантика союзундагы Америка баанеги астында алып калуу, Европанын өз менчик аскердик күчүн тикелөө үчүн ар кандай урунушуна каршы туруу пикиринде эле. Кеп ушунда, Европа келишүүдөн кийин согуш васвасалары узакташканын сезген соң, тынчтыгы кайтып, экономикасы күчөгөн соң, эл аралык саясатты калыптандырууда эки гигант менен шерик болууга, өзүнүн Америка менен саясатын көз карандылык эмес, теңдик жана шерикчилик негизине курууга умтула баштады. Айрыкча, Британия жана Франция мурунку колонияларына кайтууга аракет кыла баштады. Муну көргөн Америка Европа аракеттерин дыкат менен күзөтө баштады. О.э. ал Чыгыш лагерь кулап, Варшава келишими бекер кылынгандан кийин Чыгыш Европа мамлекеттеринде жүзөгө

келген боштукту ээлөөгө ашыгып, алар менен алаканы жолго койду. Мындан максат, Европа союзунун, айрыкча, Германиянын Чыгыш тарапка кеңейишинин жолун тосуу эле. Ушуну менен бирге, Америка Атлантика союзун өз күчүндө калтырып, НАТОдон айры абалдагы Европа аскердик күчүнүн жүзөгө келишине каршылык кылды жана дагы деле каршылык кылып келүүдө. Советтер союзунун мураскору Россия да Европа союзунун Чыгыш тарапка кеңейишинен коопсуунушун жашырбастан, кепилдиктерди колго киргизүүгө аракет кылды. Бирок, ал Советтер союзу жана Чыгыш лагер кулашынан келип чыккан эл аралык абалды о.э. өзүнүн АКШ каршысындагы алсыздыгын сезгендиги себептүү, Чыгыш Европа маселеси туурасында келишүүгө жетишүү үчүн Европа союзу мамлекеттери менен келишүүдөн башка чара таба албады. Ошол эле учурда, ал дүйнө саясатында таасир күчүнө ээ болуу үчүн Европа союзунун айрым мамлекеттери менен келишүүгө аракет кылууда. Бул нерсе аны Европа союзуна жана аны мамлекеттерине карата Экинчи дүйнөлүк согуштан саал кийинки келишүү доорундагы жана андан бир аз кийинки убакыттагыдан көрө жумшагыраак позицияны ээлөөгө үндөдү.

Де Голл бийликке келип, Кошмо штаттарга сапар кылып, 1969-жылдын мартында Никсон менен учурашканга чейин Франция Европаны бириктирүүгө, аны эки лагерь ортосунда үчүнчү күчкө айлантууга аракет кылар эле. Ушуга ылайык, Германияны Францияга коркунуч туудурбай турган даражада күчөтүүгө, Европа мамлекеттери ортосунда конфедералдык союз түзүүгө, ошол эле учурда, башчылык Францияныкы болушун кепилдөөгө урунар эле. Англияны мүмкүн болушунча Европадан узакташтырууга тырышар эле. Анткени, анын салттуу түрдөгү саясаты тарых таңы атканынан бери Европанын биригишине тиш-тырмагы менен каршы саясат деп ишенер эле. 1969-жылы Де Голл отставка берди. Анын өлүмүнөн бир жыл өтүп, Франция президенти Помпиду Британия премьер-министри Эдвар Хес менен 1971-жылы учурашып, узактан-узак сүйлөшүүлөр алып барды. Акыбетте, Помпиду Британиянын мүчө болушуна ыраазы болду.

Өзгөчө, Франция менен Германия али да Европанын ортоктош тышкы саясатын өнүктүрүүгө аракет кылып жатат. Айрыкча, Германия немис күчү катарында майданга чыккыдай болсо, канчалык каршылыкка учурашын билет. Ошондуктан, Франция менен келишип, Европа союзу ичиндеги бир күч катары майданга чыгууга аракет кылып жатат. Муну менен союздун Чыгыш тарапка кеңейиши сыяктуу көптөгөн жекече максаттарын ишке ашырып жатат. Бул эки мамлекет 2003-жылкы Иракка каршы согуш убагында согушка каршы бириккен позиция катары майданга чыга алды. Бул нерсе Франция менен Германиянын ортоктош Европа тышкы саясатына ок болушу үчүн шарт

даярдады. Бул эки мамлекеттин жаңыча Европа конституциясы долбоорун, НАТОдон айры абалдаргы ортоктош Европа аскердик штаб башкармалыгын түзүү үчүн кылып жаткан аракеттеринен көздөлгөн максат, Европаны эл аралык саясатта өз таасир күчүнө ээ болгон бүткүл дүйнөлүк күчкө айлантуудан башка нерсе эмес.

Англия келишүү доорунда Германия менен алакасын бекемдөөгө, Америка менен Советтер союзунун ортосундагы Германиянын өнүгүшүнө жана күчөшүнө каршы түзүлгөн конференциялардан кабардар болууга умтулар эле. Кийинчерээк 1971-жылы, Помпиду менен Эдвард Хес ортосундагы узактан-узак учурашуулар акыбетинде, Европа жалпы базарына кошулууга токтоп кылды. Бул иш Британияда катуу ички каршылыкка учурады. Британия Советтер союзу кулабастан мурун да, кулаганынан кийин да эки гигантка каршы туруу үчүн Европадан күч алууга аракет кылар эле. Бирок, ал Америкага карата ачык душмандык позицияда турбады. Мунун тамыры баскычма-баскыч зарылчылыгына барып такалат. Анткени, Европа бүткүл дүйнөлүк күчкө айлануу жолундагы биринчи кадамын баскан эле. Бул жол коопкоркунучка толо эле. Ийгиликке жетишпөөсү да ыктымалдан узак эмес эле. Айрыкча, эл аралык оюндагы күчтүү тарап болгон Америка Франция менен Германиянын максаттарынан сергек тартып, ар качан алардын пландарын жокко чыгарууга аракет кылар эле. Убакыт келиши менен бул иштин үстүнөн чыгышка да кудуреттүү эле. Кыскасы, Британиянын бүгүнкү саясаты бир бутун Европага, экинчисин болсо Америкага коюу негизине курулган. Ал тапкан жайынан алганга чейин пайда уулайт.

Европа мамлекеттеринин, айрыкча, ири мамлекеттердин ортосундагы бул түрдүүчө улуттук вокый Европанын биргеликте эл аралык саясатка таасир көрсөтө ала турган даражада күчтүү бирдикке айланышы жолундагы тоскоолдук болуп турат. Ушул китепти даярдоо учурунда бизге жетип келген 25 мамлекеттен түзүлгөн Европа союзунун 2004-жылы 18-июнда Дублиндеги жыйылышында союзга президент шайлоого келише албаганы жана бул ишти келерки учурашууга калтырганы жөнүндөгү кабар ушуну тастыктап турат. Улутчулдук жана өздөрү кабыл алган капиталисттик пайдапарастык – ушул эки фактор чыныгы Европа бирдигинин дүйнөгө келишине тоскоолдук кылып жатат. Ушуну да айтып өтүү керек, Европа союзу Американын экономикалык кубаты менен атаандашуучу үлкөн экономикалык кубатты түзө баштады. Евро эл аралык мамилелер жаатында доллар менен ат салыша баштады. Эл аралык саясатка таасир өткөзүүгө да – мейли кызыкчылыктар карама-каршы болсо да, мейли Америка союздун айрым мамлекеттери менен, айрыкча, 2004-жылдын 1-майында жаңы кошулган чыгыш мамлекеттери менен бекем

алакалар орнотуу аркылуу ичине кирип барып жаткан болсо да – баары бир союз Американын экономикалык пландарына иш жүзүндө кысым өткөзүп жатат.

Кыскасы, эгер Европа союзу тыгыздашканда экономикалык жактан да, саясий жактан да жана кайсыдыр даражада аскердик жактан да Америка менен атаандаша алган болор эле. Бирок, ал калкып турат. Ушул себептен улам күчү алсыз. Ар кандай союздун табияты – мына ушундай. Ар кандай союз биримдик учурунда пайда болуучу кубатка муктаж. Европа союзу экономикалык гигант. Америка андан чоочуп, аны майдалоо үчүн бар мүмкүнчүлүгүн ишке салат. Анткени, союз экономикалык майданда Американын чыныгы атаандашы. «**International Financial Bulletin**»дин 2003-жылы 19-апрелдеги санында мындай делген: «Кошмо штаттар Вашингтондогу атайын изилдөөлөр борбору Эл аралык экономикалык институтунун ректору Фред Бергстендин түшүндүрмөсүнө караганда, 2000-жылкы отчеттордо 500 миллиард доллардан ашык дефицитти каптоо үчүн Европа союзунун инвестицияларына көбүрөөк таянат». 2003-жылдын 16-апрелинде Афинада 10 мамлекет Европа союзунун он беш мамлекетине бир жылдан көбүрөөк убакыт өткөндөн кийин 2004-жылы май айынын башында кошулууга кол койду. Бул нерсе Европаны дүйнөдөгү 450 миллиондой адамы бар эң чоң соода регионуна айландырды.

Саясий жана аскердик майданда Европа союзу Америкага караганда кыйла алсыз. Америка үстөмдүгүнүн факторлору төмөнкүлөр:

а) Атлантика союзун (НАТОну) сактап калышы. Негизи, ал майдаланып кеткен Советтер союзу жетекчилигиндеги Варшава келишими бүтүшү менен өз акырына жетиши керек эле. Бирок, Америка керек болуп калганда Россия жана башкалардан Европа мамлекеттерин коргоо шылтоосу менен аны улантууга катуу туруп алды. Ушуну менен Американын Европа үстүнөн аскердик көзөмөлү өз күчүндө калды. Еврокомиссия жетекчиси Романо Проди «IFB»нин 2003-жылы 19-апрелдеги санында мындай дейт: «Европа союзу Атлантика союзунда өзүнө кулак салынышына жетишүүсү керек. Мына ошондо гана бизде Европага да, Америкага да таянган союз пайда болот». Ал кошумча кылып: «Мына ушул биз адаттанып калган жана жалаң Кошмо штаттарга гана кулак сала турган союз эмес, балким, чыныгы Атлантика союзу болот», - деди. Ал дагы: «Биз каражаттар жоопкерчилигин Европага жүктөп, коопсуздукту камсыздоо милдетин болсо Америкага калтырып коё албайбыз», - деди.

б) Британия Европа союзунун ичине сиңип кетип, Люксембург сыяктуу мамлекет болуп калышын каалабайт. Ошондуктан, бир бутун Европа союзуна, экинчисин Америкага коёт. Анын кызыкчылыктары

Европа союзун алсыратуу деген чекитте Америка кызыкчылыктарына дал келет. Британия максаты Европага өз таасирин өткөзүү болсо, Америка максаты Европанын бир күчкө айланып аны менен атаандашпоосу.

в) 2004-жылы майда, Европа союзуна кошулууга 2003-жылы 16-апрелде кол койгон он мамлекеттин көпчүлүгү Америка таасири астындагы регионго караштуу. Проди тили менен айтканда: «Европа союзунун айрым жаңы мамлекеттери коопсуздук маселелерине тиешелүү тармактарда Кошмо штаттар менен бекем алакаларга ээ». Проди бул сөзүн 2003-жылы 19-апрелде айткан.

г) Американын нефть кендери үстүнөн көзөмөлдү күчөтүшү ага нефтиге мужтак Европа союзу мамлекеттеринин үстүнөн көзөмөлдү күчөтүү мүмкүнчүлүгүн берет. О.э. үчүнчү дүйнө акимдери үстүнөн көзөмөлдү күчөтүшү, пайдалуу соода келишимдерин жалгыз өзү ээлеши, бул дүйнөнүн байлыктарын талашы – Европа мамлекеттерин мындай кирешелерден кур жалак калтыруу дегени.

Ушуга негизделип, Европадагы күчтөр тең салмактуулугу туруктуу эмес. Бир бүтүн Европа күчү дээрлик жок, Европада күчтүү мамлекеттер гана бар. Алардын башында Франция туруп, Европа мамлекеттеринен уюм түзүп, Европа күчүн пайда кылмакчы болуп жатат. Британияга болсо күчтүү Европа блогу дүйнөгө келишинин кызыгы жок. Ал жалаң Европага өз тасирин өткөзүүгө гана кызыгат.

Ошентип Европа проблемасы, андагы эл аралык мамилелер, анын Америка менен мамилеси, башка орчундуу проблемалар менен мамилеси, реакциялары андагы башка мамлекеттерди кандайдыр бир даражада эл аралык этибарга ээ болууга үндөп жатат. Андагы тең салмактуулуктардын ар түрдүүлүгү, кызыкчылыктар жана мамилелердин кагылышуусу аны дүйнө коопсуздугу үчүн турукташтыруу жаатынан болобу, же тескерисинчеби, коркунучтуу проблемага айлантып жатат. Ошондуктан, Европа проблемасынын башка беш проблемага таасири жана алар менен реакцияга киришиши назарыбыздан четте калбашы керек. Ушуга караганда, Европа проблемасына анын өз ара талашып-тартышуучу мамлекеттер болгон заманынан баштап, оболу ортоктош экономикалык базарына кийинчерээк болсо, дүйнөдөгү өз салмагына ээ болмокчу болгон Европа союзуна айланганга чейинки вокайына жана маанилүүлүгүнө туура келе турган назар менен кароо лазым. Бул нерсе башка проблемалар менен жана аларга карата Европа мамилеси менен таанышуу учурунда дагы да айкындашат.

2. Жакынкы Чыгыш маселеси

Бул проблема Исламга жана анын Батыш үчүн коркунучтуулугуна; стратегиялык чекит экендигине жана бул чекиттин Европа, Африка

жана Азия алакаларындагы өкүмдарлыгына; жөөт вужудуна жана бул вужуддун Батыш кызыкчылыктары үчүн биринчи коргоо сызыгы экенине; колонизаторлукка жана анын материалдык пайдаларына, айрыкча, нефтиге байланыштуу. Исламга, стратегиялык чекитке, жөөт мамлекетине, колонизаторлукка, нефтиге алакадар болгон проблеманын регион калкы жана мусулмандар үчүн эле эмес, балким, бүткүл дүйнө үчүн өтө маанилүү экендиги шексиз.

Ислам алиге чейин Америка жана Батыш үчүн чоң коркунуч болуп келе жатат. Жакынкы Чыгыш региону болсо исламий мамлекеттин дүйнөгө таралуу булагы. Социализм кулагандан кийин Американын өзүнө Исламды негизги жана жападан-жалгыз душман деп билиши, бул региондогу Исламга жана мусулмандарга каршы чабуулун чүмбөттөө максатында «терроризм», «диний экстремизм», «фундаментализм» ураандарын колдонушу бекеринен эмес. Ал Исламий саясий кыймылдарды бийликтен алыстатуу үчүн колунан эмне келсе, баарын кылып жатат. Малай өкмөттөрдүн кызматынан пайдаланып, эзүү, жанчуу, кыруу, зордоо сыяктуу ыкмалардын бирөөн да калтырбай жатат. Буш ачыктан-ачык мусулмандарга каршы жаңы кресттүүлөр согушун жарыя кылды. Америка юстиция министри Жон Эшкрофт ашкере мындай деди: «Терроризм – айрым Исламды кабыл алган адамдарда эле эмес, Исламдын өзүндө жашырылган». Анын дааба кылышынча, Алла Куранда терроризмге үндөгөн экен.

Эми болсо, Жакынкы Чыгыштын стратегиялык жайгашуусуна жана бул жайгашуунун алакаларга өкүм өткөзүшүнө токтолобуз. Жакынкы Чыгыш байыртан үч континенттин т.а. Африка, Европа жана Азиянын кесилишкен чекитинде жайгашканы менен; Гибралтар кысыгы, Босфор, Адан, Хурмуз, Сувайш каналы, Жер Ортолук деңизи, Кара Деңиз, Кызыл Деңиз жана Булуңдагы өкүмдарлыгы менен; мындан тышкары, үч континент ортосундагы чийки сырьё жана товарлар жолунун кайчылашкан жолундалыгы менен мааниге ээ. Келишүүдөн мурун анын стратегиялык мааниси Батыш лагери менен Советтер союзундагы оорулуу чекитти түзөр эле. Анткени, Жакынкы Чыгыш мурунку Советтер союзуна каршы каратылган аскердик майданда Батыш белбоосун түзөр эле. Бул белбоо Батыштын Жакынкы Чыгыш жана Африканы коргоп, Советтер союзуна каршы туруудагы биринчи коргоо сызыгы эле. Ошондуктан, Жакынкы Чыгышта аскердик, анын ичинде ядролук база курулду. Анын мамлекеттерин бир нече жолу аскердик келишимдерге тартуу үчүн бир канча урунуулар болду. Көптөгөн аэропорттор, автострадалар курулду. Алардын стратегиялык мааниси бар эле. 1961-жылкы эки гиганттын келишүүсүнөн кийин анын аскердик тармактагы мааниси жоголду. Аскердик келишимдерге эч ким этибар бербей койду. Ядролук базалар жок кылынды. Эки гигант

англия базаларын жок кылууга кадам коюп, Адан, Ливия, Чыгыш Сувайш базаларын жоготууга жетишишти. Кипрдеги базаларды жоготууга да урунушту. Кыскасы, ошол убакта Жакынкы Чыгыш стратегиялык маанисин жоготту. Суук согуш аяктап, Советтер союзу кулаган соң, Жакынкы Чыгыштын стратегиялык мааниси кайрадан тикеленди. Айрыкча, ал Россия жана Европага каршы Америка үчүн маанилүү эле. Ошондуктан, Америка Булуңда кайрадан аскердик базалар кура баштады. Афганистан менен Иракты басып алды. Бахрейнден кийин Пакистан менен Кувейти стратегиялык союздаш деп жарыя кылды.

Кийинчерээк аны Кошмо штаттар коопсуздугун коргоонун алдыңкы сызыгы деп этибар кылып, «Чоң Жакынкы Чыгыш долбоору» деген долбоор даярдады. Кийин аны «Жакынкы Чыгыш жана Түндүк Африка долбоору»на өзгөртүп, 2004-жылдын июнунда Си-Айлендде болуп өткөн өнөр жайы өнүккөн 8 мамлекеттин жогору даражадагы жыйналышына сунуш кылды.

Эмнеси болгондо да ушуну айтуу мүмкүн, Жакынкы Чыгыш жайгашуусунун маанилүүлүгү батышта Мароккодон Атлантика океанына чейин, чыгышта Ирак, Булуңга чейин, түндүктө Түркия, түштүктө Африкадагы Сахрои Кабирге чейин созулуп кеткен. Т.а. ал бардык араб мамлекеттери менен бирге Түркия жана Иранды да өз ичине алат. Мына ушул маанилүү орун аны колонизаторлордун кыбыласына, сук артуучулардын зыяратканасына айландырды. Анткени, ал транспорт каттамдары жана башка алакаларда кресттүүлөр согушунан азырга чейин зор мааниге ээ.

Эми Палестинага эгилген жөөт вужуду жөнүндө токтолобуз. Бул вужуд Жакынкы Чыгыш проблемасынын өзөгүнө, Жакынкы Чыгыштагы эле эмес, бүткүл дүйнөдөгү туруксуздуктун себепчисине айланды. Батыштыктардын өздөрү тан алышынча, Батыштын тынчын алып жаткан Ислам дүйнөсүндөгү проблемалардын 90%и Палестинага т.а. Ислам дүйнөсүнүн жүрөгүндө жөөт мамлекетинин болушу проблемасына барып такалат эле.

Эми анын колонизаторлукка тиешелүү маанисине токтолобуз. Так ушул себептен улам анын башына балээлер жаады. Ири мамлекеттигинен кулап, Батыштын колониясына айланды. Батыш мамлекеттери аны колония кылуу жана ага таасирин өткөзүү үчүн бири-бири менен атаандашты. Андагы нефть дүйнө нефтисинин жарымынан көбүрөөгүн, Иордания, Ирак, Сирия, Түркия, Иран жана башка жерлердеги чийки сырьёлор болсо, Европа менен Америка байлыгынан он эсе көбүрөөк байлыкты түзөт. Ошондуктан да, аны колония кылуу үчүн мамлекеттер бири-бири менен күрөшөт,

атаандашат. Американын өз өкүмүн өткөзүү үчүн Булуңда алып барып жаткан согуштары көз алдыбызда көрүнүп турат.

Бул проблемада ушул төрт ок – Ислам, нефть, стратегиялык орун жана (Израил) – бул проблеманын эң маанилүү, эң чиелүү проблемага айланышы үчүн жетиштүү факторлор болуп саналат. Ал түйүндөрдүн түйүнүнө, проблемалардын проблемасына айланды. Аны, ал тургай, ири мамлекеттер да чече албай жатышат, чече алышпайт да. Аны бир гана Исламий мамлекет – Халифалыктын тикелениши гана чече алат.

Жакынкы Чыгыш XVIII кылымдын ортолоруна чейин Исламдын жана исламий мамлекеттин бийлиги жана таасири астында болгон. Берлин конференциясынан т.а. XVIII кылымдын акырларынан баштап, Европанын ири мамлекеттери ага чабуул кыла башташкан. Ал Франциянын да, Италиянын да, Англиянын да чабуулуна дуушар болду. Чабуулдар үстү-үстүнө боло берип, Осмоний мамлекет – Исламий мамлекет кулады. Халифалык жок кылынды. Натыйжада, Жакынкы Чыгыш Англиянын өкүмдарлыгы жана таасири астына кирип, анын колониясына айланды. Бул таасир Түркия жана Афганистан сыяктуу колония кылынбаган мамлекеттерге чейин жайылды. Франциянын үлүшү аз эле. Түндүктө Шам – Сирия менен чектелген эле. Анын ичинде Түштүк-Батыш жээк – Ливан да бар эле. Экинчи дүйнөлүк согуш бүткөнгө чейин абал ушундайча улантылды. Кийин Франция андан кууп чыгарылды, Англия колонизаторлугу жаңыча ыкма колдоно баштады. Аны бөлүктөргө ажыратып, ар бир бөлүккө мамлекет наамын берди. Кыскасы, Экинчи дүйнөлүк согуш бүткөн кезде бүткүл Жакынкы Чыгыш Батыштын, туурараагы, анличандардын колониясы эсептелер эле. Ушуга ылайык, ал дүйнөнүн кайнаган чекити деп этибар кылынган. Ал Батыш лагердин бир бөлүгү болгон. Чыгыш лагер ага кадам баса албаган. Жакынкы Чыгышты жалгыз Англиянын колония кылышынын эки фактору бар. Биринчиден, Франция саясий жактан да, экономикалык жактан да, эл аралык жактан да алсыз болуп, Жакынкы Чыгышты колония кылуу жаатында Англия менен атаандаша албады. Экинчиден, Биринчи дүйнөлүк согуштан кийин Америка узлат (коңулга кирип алуу) саясатына катуу баш ийди. Ошондуктан, бүткүл XVIII кылымда, ал тургай, XX кылымдын ортосуна чейин Жакынкы Чыгыш жалгыз Англиянын колониясы болду. Кийин Англия менен Америка ортосундагы колонизаторлук күрөшү жүз берди. Андан согуштар, козголоңдор, алдоолор, тил бириктирүүчүлөр туулду. Күрөш кээде кызып, кээде басаңдап бара берди. Акыры Жакынкы Чыгыш жаатындагы демилге тизгинин Америка ээледі. Британия ушунчалык алсырап, анын Америкага ачык каршы жүрүү мүмкүнчүлүгү да калбады. Бирок, ал колунан келишинче колонияларды сактап калуу туурасындагы аракетин улантты. Региондо кысман (кандайдыр бир

деңгээлде) болсо да бар болуп турууга умтулду. Бу нерсе Американын долбоорлорунда, мисалы, Иракты басып алууда аны шерик кылышында өз көрүнүшүн табат.

Ушуга ылайык, Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин Жакынкы Чыгыш үстүндөгү күрөш негизинен Америка менен Британия ортосунда болуп, төмөнкү түстө жүрдү:

Америка-Британиянын Жакынкы маселесинде экинчи дүйнөлүк согуштан кийинки саясаттары шерикчилик жолу болду. Алардын ортосунда жолугушуулар, сүйлөшүүлөр болуп өттү. Өз ара долбоорлор, жолдор түзүштү. Британия Американын айрым кызыкчылыктарына, айрыкча, Арабстан жарым аралы нефтисинен жутумдарды жутуусуна сыпайычылык көрсөттү. Айрым учурларда келишүү менен иш кылса да, өз пайдасына зыяндуу деп тапкан тармактарда ага каршы чыкты.

Палестинада жөөт маселеси жүзөгө келди. Америка жөөт мамлекетин тикелөө пикиринде эле. Максаты регионду колония кылууда андан курал катары пайдалануу болду. Британия болсо, бул иш туурасында биротоло бир токтомо келбеген эле. Палестинанын жөөттөр өкүмдарлык кыла турган вужуд болушу же жөөт мамлекети болушу ортосунда экиленер эле. Бул ишти башка араб диярларын да колония кылышы менен ылайыкташтырмакчы болор эле. Ошондуктан, анык бир кеп айтпай, ишти БУУга өткөздү. БУУ Америкадан таасирленип, жөөт мамлекетин пайда кылуу жөнүндө токтомо чыгарган соң, эч нерсе дей албай, ишти убакыт өкүмүнө коюп берди: ко-ош, мусулмандар ортосунда жөөт мамлекетинин вужудка келишин регион сиңире алабы же түкүрүп таштайбы? Ушуну менен, анын жөөт мамлекети туурасындагы саясаты убакыт эмнени көрсөтүшүн күтүү негизине курулду.

Америка болсо (Израил)ди бекемдөө, ушул жолдогу каршылыктарды жоюу үчүн атын камчылады. Британия бул жаатта ага каршы чыкты. Бирок, жашыруун иш алып барды. Натыйжада, жөөт мамлекетинин болуш-болбошу үстүндө Британия менен Америка ортосунда кескин-курч күрөш пайда болду.

Үстү-үстүнө Америка нефт түтүктөрүн Иордания, Сирия, Ливан бойлоп Жер Ортолук деңизине алып өтүүнү пландаштырды. Англия анын жолуна тоскоол болду. Ал региондо тамыр жайган эле. Андагы акимдерге таасирин өткөзө алар эле. Анткени, алар анын малайлары эле. Америка региондогу абалды өзгөртүүнүн жалгыз жолу – Түштүк Америкада колдонулган саясатты колдонуу деп билди. Ал жол аскерий акимдерди даярдап, төңкөрүш жасоо эле. Алгач аскердик төңкөрүштү Сирияда Хусний Заим кылды жана Америкага нефть түтүктөрүн өткөзүү артыкчылыгын берди. Түтүктөр өткөзүлүп, бул проблема чечилди. Бирок, Англия Американын регионду колония кылып, андан алып

коймокчу болуп жатканын сезип калып, Америкага катуу каршы тура баштады. Бул ишти жалаң гана саясий ыкмалар, манёврлар, регион калкы аркылуу ишке ашырды.

Хусний Заимдин төңкөрүшүнөн кийин, Англиянын бардык Америка долбоорлоруна каршы турушу күчөп, эки мамлекет ортосундагы жашыруун күрөш жарым ашкере күрөшкө айлангандан кийин, Американын Жакынкы Чыгыштагы дипломатиялык өкүлдөрү региондо анын аскердик жана экономикалык кызыкчылыктарына коркунуч туулду деген пикирге келишти. Алардын карашынча, Америка саясатынын Британия саясаты менен жанма-жан калышы, кудум Экинчи дүйнөлүк согуштан мурунку убактагыдай, Американын Англия колундагы куралга айланышы, Англия ага бир тиштем сугумду берип коюп, аны өзүнө торпеда кылып иштетиши, регион жалгыз Англия өкүмдарлыгына өтүп, Американын андагы бардык байлыктарынан кол жууп калышы маанисин түшүндүрөр эле. Ушуга ылайык, Вашингтон саясатынын багытына негизги өзгөртүүлөр киргизүү, аны кайра карап чыгуу, каталарын оңдоо керектигине анык ишенич пайда кылышты. Регион калкы менен кызматташтыкты ушул саясатты өнүктүрүү жана өркүндөтүү үчүн негиз кылып алышты. Бирок, өздөрүнө карашса, дал ушул убакытта бир топ проблемаларга туш келип калышыптыр. Али алдыда (Израил)ди тикелөө маселеси да турат. Бул иш мусулмандарды канчалык кыжырланып, аларда жек көрүүнү козгошу эч кимге сыр эмес. Ошондуктан, олуттуу ойлоп көрүп, регионду англис базасынан Америка базасына айланта башташынан мурун, ушул проблемаларды чечип алмакчы болушту. Теманы үйрөнүп чыгуу үчүн конференция чакырышты. Биринчи конференция 1950-жылдын ноябрында Истамбулда болуп өттү. Конференцияга Америка мамлекеттик департаментиндеги Жакынкы Чыгыш жана Түндүк Африка иштери боюнча өкүлү Жорж Маги мырза башчылык кылды. Конференция беш күнгө созулду. Бул жашыруун конференцияда региондун эң көзгө көрүнгөн саясий стратегиялык жана экономикалык абалдары көрүп чыгылды. Акыры эгер иш жүзүндө Жакынкы Чыгышты Америка базасына айландырмакчы жана бул иш үчүн регион калкы менен кызматташтыкты ыкма-жол кылып алмакчы болсо, Америка саясатынын Британия саясаты менен байланыштуу абалда калышына эч кандай жол калбады деген токтомго келишти. Сирия жумуриятынын президенти Шукрий Кутлийдин нефть түтүктөрү үчүн артыкчылык берүүдөн баш тартканы, кийин бул артыкчылык Хусний Заим уюштурган төңкөрүш аркылуу алынганын пикирлеринин тууралыгына негиздүү далил кылышты. Айрыкча, ошол жылдын өзүндө – 1949-жылы англичандар Хановий башчылыгында кайрадан төңкөрүш уюштуруп, Хусний Заимди кулатышты. Сирия дагы англичандар колуна өттү. Бул

да алардын караштарын кубаттоочу фактор болду. Бул конференция араб майданындагы Америка дипломатиясына жолдонмо берүүчү эң маанилүү каражаттардан эсептелет. Анда Ак үйгө да, ички иштер министрлигине да, коргоо министрлигине да, деңиз флоту министрлигине да сунуштар берилди. Бул сунуштарга төмөнкү кыскача маанилүү баян киргизилди:

Акыркы эки согуш тажрыйбалары ушуну далилдеди, Жакынкы Чыгыш региону Советтер союзуна каршы согуш ачуу үчүн зарыл болгон бардык элементтерди өзүндө камтыган негизги база. Россиянын Кавказдагы нефть кендерине чабуул кылуу, эң бай нефть кендеринен б.а. согуш куралынан кол жуудуруу үчүн Туркия менен аскердик кызматташтык кылуунун өзү жетиштүү болбойт. Балким, бул үчүн Сирия, Ливан жана Палестинада аскердик аба базаларын жаратуу шарт. Анткени, муну менен Ирак жана Египет Советтер союзунун Баку жана Кавказдагы нефть кендерин блокада кылуу жана иштен чыгаруу үчүн түзүлгөн ар кандай чабуулкер долбоорлорду адам, курал жана башка жарактар менен камсыздоочу үлкөн кампага айлансын.

О.э. 1941-жылдан 1944-жылга чейин Греция, Сицилия жана Италияга кылынган аскердик чабуулдар – союздаш күчтөргө каршы согушууда жана душман кошуунунун Европа чебине кол салууда жеңишти кепилдөөчү кескин аскердик операцияларын камсыздоодо жана колдоодо Жакынкы Чыгыштын канчалык маанилүү экендигин – талкууга орун калтырбай турган даражада көрсөтүп турат.

Кыскача баян токтомдор кабыл алуу менен аяктады. Бардык конференция катышуучулары төрт сунушка келишишти:

1. Өзү менен араб дүйнөсүнө байланыштуу бардык маселелерде Британия саясатынан ажыралып чыгуу;

2. Арабтардын улуттук талаптарын колдоп-кубаттоону Жакынкы Чыгыштагы Америка саясатына негиз кылып алуу;

3. Египетти Британияга коюп жаткан талаптары жаатында колдоп-кубаттоо. Иракта да дал ушундай аракетти күчөтүү;

4. (Израил)дин дипломатиялык жана экономикалык жеңиштерге жете беришин токтотуп, БУУну Палестинаны эки – араб жана жөөт мамлекеттерине ажыратуу туурасындагы планды ишке ашырууга үндөө о.э. Коопсуздук кеңешинин араб качкындары маселесин аларды өз диярларына кайтаруу, кайтууну каалабагандарга болсо компенсация төлөө негизинде чечүүгө тиешелүү токтомдорун аткаруу.

Өзгөчө Египетке тиешелүү сунуш беришти деген сөз да бар. Ал Американын Египетти Британиядан тартып алышы, Британияны андан чыгарып жиберishi жана анда бүткүл регион жетекчилигин башкара турган күчтүү бийликти орнотуу зарылчылыгы. Анткени, тарыхтан

маалым болгондой, Египет Жакынкы Чыгыш регионунун дарбазасы болгон.

Бул токтомдор АКШ өкмөтүнүн аппаратына алып чыгылды. Ал кезде Америкадагы бийликти демократтар партиясы башкарат эле. Бул партия адатта англичандар менен жакшы мамиледе болууга ыктар эле. Президент Трумен эки фактордун жардамында бийлик башына келген эле. Биринчиси – жөөт таасири болсо, экинчиси – Американын айрым чөйрөлөрүндөгү Британия таасири эле. Трумен Британия пайдасы үчүн да, жөөттөр пайдасы үчүн да бир нече милдеттенмелерди өз мойнуна алган эле. Ошондуктан, бул токтомдорго димломаттар күткөндөй этибар берилбеди. Эйзенхауэр дооруна келип, алар мааниге ээ болду.

Эмнеси болгондо да, Америка саясаты ушул дипломаттар конференциясынан кийин Жакынкы Чыгышта иш алып барды. Америка араб мамлекеттери менен (Израил) ортосунда келишим түзүү о.э. Англияны Иордания жана Ирактан чыгарып жиберүү үчүн дадил кадамдар таштады. Америка дипломатиясы падыша Абдулла менен алака орнотуп, бир келишим туурасында сүйлөшүү алып барды. Келишимдин кыскача мазмуну падыша Абдулланын Англияны таштап, Америка менен кызматташтык кылышынан турат эле. (Израил) менен келишим түзгөндүгүнүн акысына Ирак жана Хижазды өзүнө кошуп алып, бул үч бай мамлекеттерден бир мамлекет түзүү, кийин ага Сирия жана Ливанды да кошушу үчүн Америка жардам колун созот. Дагы Америка мына ушул жаңыча экономикалуу мамлекетти тикелешти үчүн ага керектүү карыздар жана жардамдар берет. Падыша Абдулла буга ыраазы болуп, аны ишке ашыруу үчүн аракет кыла баштады. Иракка барып, Абдул Илах жана Нури Саиддер менен учурашты. Алар менен ушул темада сүйлөшүп, ушул ишке кошулууларын сурады. Алар болсо дароо Багдаддагы Британия элчиси менен байланып, Абдулланын пландарынан аны кабардар кылышты. Англичандар ага кошулуудан тыйып коюшту. Ошондуктан, анын сөзүн кабыл да албай, четке да какпай, арасатта калтырышты. Падыша Иорданияга кайтып, Рязус Сулхка элчи жиберди. Андан өзүнө кошулушун сурады. Рязус Сулх бул сунушту кабыл алды. Ал көбүрөөк Америка тарапкери эле. Англичандар дароо Рязус Сулхту Аммандан Бейрутка кайтуу үчүн аэропортко бара жатканда өлтүрүп жиберишти. Бир аптадан кийин падыша Абдулла да Куддуста Масжидул Аксада өлтүрүлдү. Бул иш Каллуб уюштурган фитнанын натыйжасы эле. Америка элчиси аны өлүмүнөн бир күн мурун межлистерде жана сапарда этият болуусун эскерткен эле. Ушуну менен план да өлдү. Ушул жылдын өзүндө – 1952-жылы Америкада президенттик шайлоолор болуп өттү. Республикачылар партиясы ийгиликке жетишип, Эйзенхауэр президент болду. 1953-жылдын башында бийликти ээледі. Ушуну менен Англия

менен Америка ортосундагы күрөш күч алып кетти. Себеби, Эйзенхауэр жөөттөр жана Британия басымына каршы Американын улуу кызыкчылыктарын аскердик жактан да, эл аралык жактан да алдыга коюу менен таанылган эле. Ошондуктан, Англия менен Америка ортосундагы чатак кескин түс алды. Анын эң этибарлуу көрүнүштөрүнүн бири Американын Британиядан Египетти тартып алышы жана аны Египеттен айдап чыгышы болду. Андан мурун Америка Сирияда төңкөрүш жасап, өзүнүн малайы Адиб Шишкалийди бийликке алып келген эле. Ушуну менен Египет жана Сирия Америка тарабына өткөн эле. Ошол замандан баштап араб диярлары Англия-Америка күрөшүнүн кең майданына айланды. Болуп өткөн иштер футбол оюнуна окшор эле. Топ бирде Америка, бирде Англия тарапта болор эле. Египет, Сирия, Иордания, Ирак, Саудия жана Ямандагы иштер ушундай көрүнүштө кете берди. Алардын көпчүлүгү Сирияда жүз берди. Анткени, ал түйүн борбору эле. Бардык араб диярларына жалпы түстө таасир өткөзөр эле. Ошондуктан, ал жерде бир нече саясий иштер ишке ашырылды, алардын эң көзгө көрүнгөндөрү төңкөрүштөрдүн көптүгү болду. Англичандардын каарына калган Хусни Заимдин өлтүрүлүшү менен Англия Сирияда бийликти демократиялык түстө борборлоштурууга, аны аста-секин Иракка кошуу менен «Түшүмдүү толгон ай» деген планды ишке ашырууга аракет кыла баштады. Чындап эле, Сирияда шайлоолор болуп өттү. Мамлекет үчүн конституция түзүлдү. Элдик партия менен улуттук партия бийликти ээледи жана өз программаларында Ирак менен биригүүнү жарыя кылышты. Америка Англиянын урунуштарына тоскоолдук кылмакчы болду. Бирок, ал Адим Шишкалий бийлик башына келгенге чейин ыңгайлуу учур таба албады. Башында ага парда артынан өкүмдарлык кылган болсо, кийинчерээк ашкере өкүмдарлык кылды жана ал өзүн жумурият президенти деп белгиледи. Ушуну менен Сирия Америка колуна өттү. Аны 1954-жылдын февралына чейин кармап турду. Ушул жылы англис агенттери Ирак жардамы менен Шишкалийди оодарышты. Сирия дагы англичандар колуна өттү. Парламенттик башкаруу кайра тикеленди. Ушул убакта Англия «Багдад пакты» аттуу блоктун пайда кылууга аракет кыла баштады. 1855-жылдын кириши менен Англия-Америка күрөшү кескин түс алып, регион өтө оор баскычка кирди. Америка Египет аркылуу азаттык, бирдик, социализм оюндарын ойной баштады. Абдун Насир Америка тарабында Англияга каршы коркунучтуу күрөшкө кирди. Американын кеңеши менен коммунисттик лагерден чоң өлчөмдө курал сатып алды. Калкына «бул куралды (Израил)ге каршы урушуп, аны жок кылуу үчүн алып келдим» деп уктурду. Бул иш араб калкында чоң толкундоого себеп болду. Өзү араб улутчулдугу жолун тутуп, Египетти араб мамлекети деп жарыя

кылды. Муну Египеттин мамлекеттик конституциясына да жаздырды. Баарын коомдук адилет жана бирдикке чакырды. Натыйжада, араб калкы анын айланасына топтолуп, араб диярларындагы уюлдарынан бирине айланды. Бул ишке Америка Англияга сокку берүү жана калкы ичинде туруксуздукту жүзөгө келтирүү үчүн колдонгон ыкма да жардам берди. Ошол убакта Америка менен Советтер союзу ортосунда күчтүү душмандык болушуна карабастан, ал Советтер союзун тукуруу о.э. аны региондогу жана Англияга каршы эл аралык факторго айлантуу үчүн ыкмалар колдонду. Америка коммунизмге каршы күрөшүп жаткан болсо да, Египет акими Жамал Абдун Насирди социализмге жана ага даъват кылууга ишендирди. Египеттин коммунисттик лагерден куралдар сатып алышы Советтер союзунун регионго кирип келишине түрткү болду. Абдун Насирдин улутчулдукка даъват кылышы өлүп бүткөн же өлөйүн деп калган араб улутчулдугун тирилтүүдөгү негизги факторго айланды. Коомдук адилеттен келип чыгуучу социализмди кабыл алышы болсо, солчулдуктун кең кулач жайып, региондогу рай оммду ээлеп алышына таасир көрсөтүүчү фактор болуп кызмат кылды. Египеттин чет элдик союздарга, айрыкча, Багдад союзуна каршы чабуулу Абдун Насирдин Америка агенти экени жөнүндөгү шекти жоготууда чоң таасир көрсөттү. Анткени, ал Америка колонизаторлугуна да чабуул кылар эле. Ошондуктан, бүткүл араб калкында Жамал Абдун Насирдин Алла улутту колонизаторлуктан куткаруу үчүн жиберген улуу куткаруучу экенине эч шек калбады. Ошондуктан, бир топтон башка бардык адамдар аны этегинен кармашты. Бир гана топ аны ачууга аракет кылды. Бирок, эч кандай таасир көрсөтө албады. Рай оммду бүтүндөй ээледі. Натыйжада, Йордания жана Ирактагы аким сыпатындагы англис агенттери калкый башташты. Сирия жана Ливан калктары ичиндегилери болсо, жаман абалда калышты. Америкага англичандарды кууп чыгуу үчүн ыңгайлуу шарт түзүлдү. Калк анын кылып жаткан иштери регионго Британия ордуна Америка таасирин алып кирүү үчүн болуп жатканын сезбей да калды. Негизи, ал колонизаторлордун бирин экинчиси менен алмаштыруу үчүн эмес, экөөсүн тең жок кылуу үчүн аракет кылышы لازым эле.

Мына ушул убакытта Сирияда ички өнүгүүлөр жүз берди. Абдун Насирдин айланасына калкты топтошу аларга жолтоо кылды. Анткени, Ойгонуу партиясы социалисттик араб партиясы менен биригип, кошуун сабында өзүнө таандык жай ээлеген эле. Ар эки партия бирдик, азаттык, социализм ураандары менен чыгып, бийликке таасир көрсөтөр эле. Абдун Насир жана анын чакырыгы алардын калкты өз айланаларына жыюуларына, бирдик жана социализмге карай алга кадам таштагандарына мүмкүнчүлүк жаратып берди. Ушуну менен

Сирия Ойгонуу партиясы башкаруусу астындагы өкмөттөрдүн кол алдында калды. Себеби, ал партиянын жамандыгынан, адамдар арасында массалык түрдө жайылып кетишинен коркор эле. Ушуга караганда, негизи, Сирия англичандардыкы болгону менен, ага бирдик жана социализм идеологиялары өкүмдарлык кылар эле. Бул идеологиялар рай оммго өз таасирин өткөзөр эле. Кийин Абдун Насир Сувайш каналын жалпы элдик мүлккө айландырды. Натыйжада, Египетке каршы үчтүк агрессиясы жүз берди. Абдун Насирдин массага жайылуусу асмандап учту. Англия агенттеринин деми ичине тартылып, майданга чыгууга батына албай калышты.

1957-жылдын августунда бир нече офицерлер жыйылып, Сириядагы бийликтин Батыш тарапта экенин жана ага Батыш таасиринин аралашып жатканын талкууга алышты да, бийликти ээлөөгө т.а. президентти да, министрлерди да өздөрүнө моюн сундурууга жана иштерди өздөрү башкарууга токтом кылышты. Чындыгында эле, Сирияны Батыш колонизаторлугунан ажыратышты. Мындан мурун Сирия негизи англичандар тарабында болгону менен, сыртынан көбүрөөк Америкага байланган деп эсептелер эле. Анткени, андагы өкүмдар идеологиялар Абдун Насир чакырып жаткан азаттык, социализм, бирдик идеологиялары эле. Рай оммдогу чечүүчү сөз ээси – Ойгонуу партиясы болсо кудум Абдун Насирдин досу же союздашындай эле. Ошондуктан, аны Батыштан ажыратуу англичандарга каршы иш болсо да, Америкага каршы багыттандырылган аракет эсептелер эле. Англичандар аны жөн эле кабыл алышты, былк этип да койгон жок. Американын болсо жиндилиги кармады. Офицерлерге сокку берүү, Сирияны Батыш атканасына кайра тыгуу үчүн жекече түрдө иш алып барды. Натыйжада, бир канча урунууларына карабастан, баары ийгиликсиздикке учурады. Америка проблеманы чече албай, аны Абдун Насирге тапшырды. Абдун Насир Махмуд Риязды жиберди. Ал Египет менен Сирия ортосунда келишим түзүүгө аракет кыла баштады. Келишимге ылайык, Египет Сириядагы бийлик тизгинин ээлеши керек эле. Ушул жол менен Америка тизгинди колго алды. Британияны Ирак жана Ливандан айдай баштады. 1958-жыл келиши менен Ливан козголоңу, артынан Ирак козголоңу болду. Акыбетте Сирия, Ирак, Ливан жана Египет Америка колуна өттү. Англичандарга бир гана Иордания калды. Абдун Насир Иорданияда да аларды куугунтуктады. Бүткүл региондон кууп чыгарууга аз гана калган эле. Бирок, Англия да үмүтсүздүккө түшпөдү. Иорданиядагы базасынан туруп ишке киришти. 1961-жылга келип, Сирияда өз күчүнө ээ болду. Бардык саясий күчтөр, Элдик партия, Улуттук партия, Ойгонуу партиясы же «Ойгонуу жана социалисттик араб партиялары» – баары Абдун Насирге жана

бирдикке каршы бирикти. Сирия Египеттен ажыралды. Англиянын агенттери дагы бийликти башкара баштады. Америка Ирактагы Абдулкарим Касымды ага иштөөдөн баш тартып, коммунисттер тарабына өткөнү үчүн өзгөрттү. Натыйжада, Иракта ойгонуу партиясы башчылыгындагы Америка бийлиги пайда болуп, Сирия жана Иорданиядагы абалдарды өзгөртүүгө, аларды Иракка кошуп алууга аракет кыла баштады. Англия мындан чоочуп, Дамасктагы агенттери аркылуу жасалма революция уюштурду. Алар ойгонуу партиясын бийлик үчүн чүмбөт кылышты. 1971-жылы Хафиз Асад Египетке барып, төрттүк союзуна кирди, Египеттен Сирияга башкача абалда кайтты. Себеби, Египетте анын нусайрий-алавийлер мазхабынан болушуна карабастан, Сирия араб жумуриятынын президенти болуу мүмкүнчүлүгү бар экендигине ишендиришти. Мына ошондо бул иштин артында Америка бар экендиги, ырас, Америка тарабында турганда аны колдоп-кубатташы о.э. Египет да аны колдошу, Египет жана анын артындагы Америка алавий болгону үчүн жумурият президенти болуп шайланышына тосук болуп жатккан тоскоолдукту алып таштоолору айкын болду. Негизи, Сириядагы адамдар президент нусайрий болушун кабыл алышпас эле. Мусулман болушун каалар эле. Ошентип, Америка анын өз тарабына өтүшүнө ыраазылыгын билген соң, ага бардык нерсени даярдап, мүшкүлдөрүн чечип берди. Иш башталды. Хафиз жумурият президенти болушу үчүн баскычма-баскыч аракет кыла баштады. Түндүккө визит кылды. Эл менен жолугушуулар уюштурду. Калктын аким тарабында экенин, ат салышуу мүмкүнчүлүгү жоктугун көргөн соң, амалий ишке өттү. Сирия араб жумурияты президенти Хафиз Асаддын талапкерлиги коюлду. 1971-жылдын 12-марты референдум күнү кылып белгиленди. Кийин Хафиз Асад Сирия жумуриятынын президенти болду. Ушуну менен Сирия кайрадан Америка чеңгелине түшдү. Азыркы күнгө чейин ошол чеңгелде жатат.

Сириядагы Англия-Америка күрөшүнүн үлгүлөрү – көзгө көрүнгөн жактары мына ушулар. Эми башка араб мамлекеттери туурасында токтолобуз. Иордания англичандар өкүмдарлыгы астында калды. Анткени, калкынын 2/3 бөлүгү палестиналыктар болуп, көпчүлүгү БУУнун тамак-аш карточкасы жана чет элде иштөөчү перзенттеринин маянасы менен турмуш кечиришет. 1/3 болсо Чыгыш Иордания бадавийлери болуп, көпчүлүгү кошуундагы перзенттеринин айлыгы менен күн көрөт. Америка Иордания калкынан Сириядагыдай түшүмдүү жерди таппады. Ушуга ылайык, анда эл аралык күрөштү өзүндө көрсөтүүчү эч кандай саясий иш жүз бербеди. Болгону, Багдад союзуна каршы болгон демонстрациялар жана 1957-жылы Король Хусайн Абдун Насирдин малайларын өлкөдөн айдоо максатында уюштурган жасалма революциялык аракеттер мындан сырткары. Ушуга караганда,

Иорданияда күрөшкө алакадар маанилүү саясий иштер жүз берген деп болбойт. Негизи, ал Америка менен Англия ортосунда жүрүп жаткан күрөштүн эң ири майдандарынан бири. Анткени, ал укмуштуудай даражадагы жер асты жана суу асты байлыктарына ээ.

Иракта болсо, Баасчылар ордуна бийлик башына келген Абдуссалам Ариф Абдун Насирдин этегин кармаган болсо да, бирок, англичандар малайлары болгон саясатчылар жана армия офицерлери аракет кылуу үчүн ыңгайлуу учур туулганын көрүп, бир аз гана аракет менен армиянын жана экономикалык иштердин үстүнөн көзөмөл орнотушту. Жана Ирак дагы англичандар колуна өттү. Америка Абдурахман Ариф доорунда Иракты дагы колго киргизген болсо да, бирок, англичандардын малайлары баасчылар жана башкалар 1968-жылы бийликти ээлешти. Иракта англис таасири 2003-жылдын 9-апрелине чейин т.а. Багдад да, Саддам Хусейн режими да, «Баас» бийлиги да кулап, мамлекет Америка баскынчылыгы чеңгелине түшкөнгө чейин уланылды.

Египет Абдун Насир бийлик башына келгенден баштап Американын ири базасына айланды. Азырга чейин ушундайча уланылууда. Абдун Насирдин өлүмүнөн бир аз өтүп жүз берген окуяларды айтпаганда, анда күрөшкө тиешелүү эч кандай саясий иштер жүз бербеди. Ошондо Египетти Британияга кайтаруу үчүн болгон үч элементтин баары топтолгон эле:

1. Мамлекеттеги бийлик Абдун Насир калтырып кеткен боштукту толтуруу биякта турсун, ал тургай, өзүн коргоого да алы келбей турган даражада күчсүз эле;

2. Египетте кошуун жана калк арасында согушка, орустарды (коммунисттерди) кууп чыгууга, толук азаттыкка чакыруучу кыймылдар пайда болгон эле;

3. Англия менен Египет ортосундагы алакалар тикеленген эле. Алар Англиянын тышкы иштер министри Дуглас Хоумдун Египетке Абдун Насирдин жаназасына катышуу шылтоосунда кылган визити менен башталды. Бир нече англичандар Ливия аркылуу арты-артынан келишти. Кийинчерээк бул иш Мухаммад Хасанайн Хайкалдын визити эле эмес, расмий меморандумдар аркылуу ачыктан-ачык Египет менен Англия ортосундагы алакаларды бекемдөөнү талап кылуу менен расмий түс алды. Анвар Садат өз бийлигинин биринчи доорунда калкып турганына караганда, Египеттин Англия колуна кайтышы аракет маселеси эмес, заман маселеси болуп калган эле. Бирок, Америка ушуга карабастан, аны бийликте бекемдей алды. 1973-жылы жасалма согуш уюштурду. Мындан максат, (Израил) менен тынч-таттуу болушуна шарт даярдоо эле. Садаттан каарман жасады. Ага тизгинди алуу мүмкүнчүлүгүн берди. Ушуну менен эл аралык күрөш Египеттин

ичинде эле жашыруун калып кетти жана Египет азырга чейин Американын ири жана маанилүү базасы болууда уланып жатат.

Эми, Түндүк Африка мамлекеттерине токтолобуз. Марокко эгемендүү болгон убакытта – Мухаммад V заманында Америка өкүмдарлыгы астына кирди. Алжир Ахмад ибн Баллонун «мархаматы» менен америкалашты. Бирок, бул абал узакка уланта албады. Мухаммад V өлгөн соң, бийликти уулу Хасан ээлеп, англичандар тарабына өттү. Ибн Баллого каршы англичандар падыша Хасан жана Мухаммад Хайзар аркылуу ынкылап уюштурушту. Аларга Тохир Зубайрий жана Абу Мидянды да тартышты. Натыйжада, бул экөөсү козголоң көтөрүп, Ахмад ибн Баллонун кулатышты. Алжирден Америка чыгарып жиберилип, анын ордуна англичан таасири киргизилди. Америка Ливияга да, Туниске да кире албады. Бир да саясий иш кыла албады. Аларда Англия таасири туруктуу калды. Ушуга ылайык, бул эки мамлекет Англия-Америка күрөшүндө катышпады. Яман жана Булуң мамлекеттеринин Саудиядан башка баарысы англичан таасирине моюн сунат. Алардын арасында Яманда гана тааныш маанидеги күрөш бар. Андагы англичан таасири Америка кысымдарына, тартышууларына учурап турат. Саудиядагы король үй-бүлөсүнүн айрым мүчөлөрүн Америка өзүнө тарта алды. Король үй-бүлөсүндө англичандардын да адамдары бар. Бул жерде Америка-Англия күрөшү үй-бүлө мүчөлөрү аркылуу кечет. Мисалы, Фахд ибн Абдул Азиздин өкмөт башына келиши менен Саудия Америка саясатына карап жүрө баштады. Абал өзгөрүп, англичан адамдарынын бирөө жарымы, мисалы, азыркы так мураскору Абдулла өкмөт башына келсе, Хижаз менен Нажд Британия таасирине кайтат. Америка 2001-жылкы 11-сентябрь окуяларынан кийин үй-бүлө мүчөлөрүнүн экиленишинен коркпостон, Саудиядагы таасирин амалдагы бийлик формасына өзгөртүү киргизүү менен бекемдөөгө урунуп жатат. Кабарларга караганда, бул иш Вашингтондогу саясатчылар тарабынан үйрөнүлүп жатат.

Араб диярларындагы Америка-Англия күрөшү өткөн кылымдын 50-60-жылдарында күчүнө чыкты. Палестина проблемасы бул күрөштүн мазмун-маңызы эле. Британиялыктар **1964**-жылы региондун келгинди чет элдик мамлекетти сиңире албашына, Палестинада жөөт мамлекетин тикелөө ийгиликсиз чыгышына, Ливан мамлекети көрүнүшүндөгү илманий мамлекет тикелөө абзелирэктигине ишенич пайда кылышты. **1939**-жылы чыгарган Ак китеп долбоорун кайра жандандырып, проблеманы чечүүгө негиз кылып алды. Жөөт жетекчилери сүйлөшүүлөр алып барып, ушул пикирге канааттанышты. Тунис акими Хабиб Буркиба Египет, Иордания, Ливан, Кувейт жана Саудияга визит жасап, ушул Британия долбоорун араб жетекчилерине жана айрым палестиналыктарга сунуш кылды. Баарынын ыраазылыгы

алынган соң, Британия аны аткарууга уруна баштады. Бирок, Америка өзүнүн агенти Абдун Насир аркылуу кескин каршылык көрсөтүп, долбоорду ийгиликсиздикке учурата алды.

Ушулардан көрүнүп тургандай, Жакынкы Чыгыш маселеси эл аралык жактан регион калкы менен колонизатор мамлекеттер ортосундагы күрөш маселесине айланып кетүү ыктымалы бар. Америка да колонизаторлукту кууп, Кошмо штаттарды тикелегенде ушундай болгон эле. Кытай Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин япон колонизаторлугун жана чет эл таасирин кууп чыгарып, дүйнөдө өз ордуна ээ болгон коммунисттик мамлекетти тикелегенде да ушундай абал жүз берген эле. Эл аралык жана жергиликтүү мүмкүнчүлүктөр туулуп, чет элдик таасирден азат болууга, өзүнүн эл аралык салмакка ээ болгон мамлекетин курууга шайланган ар кандай колония диярда ушундай абал жүз бериши табигый. Бирок, миң бир эки өкүнүчтүүсү, Жакынкы Чыгыш маселесинде мындай абал жүз бербеди. Анын эл аралык маселеси Америка менен Британия ортосунда регионду колония жана кул кылуу үчүн кечип жаткан кескин күрөш болуп гана калды. Натыйжада, ушундай бекем жаңы тосуктар пайда болуп, регион калкы азаттык жөнүндө а түгүл ойлоого да батына албай калды. Америка менен Британия ортосундагы күрөш өткөн кылымдын 70-80-жылдарына карата жумшагыраак түстө улантыла берди.

Өткөн кылымдын 90-жылдары башында Советтер союзу кулап, Америка Иракты басып алууга, Кувейт жана Булуң регионунан өкүмүн өткөзүүгө жетишкен соң, дүйнөдөгү күч тең салмактуулуктары өзгөрдү. Америка региондун жаңы картасын сыза баштады. Анда британиялыктар экинчи даражалуу оюнчуга айланышты. Кайрадан Америка менен ат салышууга күчтөрү жетпеди. Кадыр-баркы түшүп кетти. Алсыз айла-амалдар жана тыңчылык менен иш жүргүзүүгө мажбур болушту. Негизи, бир тыйынга арзыбаган пландарын өткөзүү үчүн Европа союзуна таянуудан башка чара таба алышпады. Мисалга Осло аккордун (келишимин) алайлы, ушул аркылуу алар Америкага оролуп алмакчы болду. Бирок, Америка аларды өз максатына кызмат кылуучу багыттарга буруп жибере алды. Мунун үстүнө Британия илманий мамлекет туурасындагы долбоорунун ийгиликсиздигин моюнга алып, анын бүткөнүн жарыя кылды. Жана жөөт мамлекетинин жанында Палестина араб мамлекетин тикелөө жөнүндөгү америкача долбоорду кабыл алды. 1988-жылы Алжирде болуп өткөн Палестина улуттук конференциясында Палестина азаттык уюмунун башчысы Арафат илманий мамлекет идеологиясынан баш тартты жана ушул сааттан баштап бардык эл аралык конференцияларда эки мамлекеттик идеясын кабыл алышын расмий түрдө жарыя кылды. Падыша Хусайн да, Али Мазаз да Иордан дарыясынын Батыш жээги менен Чыгыш

жээгин мыйзамдык жана идарий ажыратууну жарыя кылууга мажбур болушту. Палестина мамлекети тикеленишинин зарылдыгын тан алышты.

Ошентип, илманий мамлекет планы иш жүзүндө да, расмий түрдө да кыйрады. (Израил) жанында Палестина мамлекетин куруудан турган Америка долбоорунан башка долбоор калбады. Бул долбоор БУУ да, Европа союзу да, Россия да, Америка да кабыл алган эл аралык талапка айланды. Буштун «Жол картасы» аттуу карашын сунуш кылуу аркылуу (Израил) жанына Палестина мамлекетин тикелөө пикирин колдоо үчүн эл аралык төрттүк түзүлдү. Азыркы Америка «Жол картасын» колдонуу маселесине олуттуу карап жатканы жок. Анткени, 2004-жыл ал үчүн шайлоолор жылы. Картадан максат, регионду чалгытуу гана. Америка тээ кызыкчылыктарын жүзөгө чыгаруучу ыңгайлуу учур келгенге чейин план артынан план түзүп, регионду чалгытууга адаттанып калган, ыңгайлуу учур келгенде, жөөттөр Америкага моюн сунушат. Талап кылса, пландарын ишке ашырып беришет. Америка аларга бир ишти олуттуу буюрса, андан баш тарта алышпайт. Анткени, алар Американын өз кызыкчылыктарын көздөө менен бирге жөөт мамлекетинин кызыкчылыктарын да коргошун жакшы билет.

Британия Палестина мамлекети маселесинде Америкага жан тартууга кандай мажбур болсо, Иракты басып алуу жана өз агенти Саддам Хусайнды кулатуу маселесинде да ага жан тартууга ушундай мажбур болду. Анткени, ал Америка деми менен болсо да, өзүнүн ири мамлекеттигин кармап калуучу айрым утуктарды сактап калуу үмүтүндө эле.

О.э. Америка Булуң мамлекеттеринин баарындагы, Яман жана Иорданиядагы Британия таасиринин жанына өзүнүн чоң таасирин да киргизип алды. Ошол эле учурда, Түндүк Африка жана Түркиядагы Британия жана Франция таасирлери менен ат салышуунун өтөсүнөн чыкты. Ушуну менен Америка 24 мамлекеттен көбүрөөк Жакынкы Чыгыш региону мамлекеттери үстүнөн чыныгы көзөмөлчүгө айланды. Британия болсо айрым күкүмдөргө жетишүү үчүн Американын артынан жүгүрүүгө, парда артынан ага каршы иш кылууга мажбур болду. Кудум илгерки убакыттардагыдай, Америка пландары менен ат салышуучу өз пландарын ачыкчасына сунуш кылууга батына албай калды. Ушуга ылайык, бул эки мамлекет ортосундагы ашкере күрөш өткөн кылымдын акырларында аягына жетип, шерикчилик, келишүүчүлүк ыкмасына өтүлдү деп айтууга болот. Америка региондогу башкы командачы катары келишимдин чоң кожосу болсо, Британия анын шооласында калуу үчүн акчач жардамчынын милдетин өтөр эле. Британия эле эмес, бүткүл Европа союзунун кудурети регион үчүн чечүүчү пландар

түзүүгө алсыздык кылат. Ошондуктан, Британия да, Европа союзу мамлекеттери да Америка долбоолорун шап жутуп жиберешүүдө. Британия да, Европа союзу да Америкасыз эч нерсе кыла албай жатат. Ушуга карабастан, региондогу Британиянын ролу бүттү деп болбойт. Британиянын өзүн улуу, ири мамлекет деп сезиши дагы деле бар. Саясий айлакерлиги жок болуп кетпеди. Калган каткан агенттери али да тирүү. Бир сөз менен айтканда, Британиянын кубаты жашыруун түстө кез-кези менен аракет кылууну улантат.

Франция Марокко жана Мавританиядагы таасирининен бүтүндөй айрылгандан кийин Алжир, Тунис жана Ливанда француз сакофаты менен сакофаттанган бир нече окумуштуулардын бар экендигин бетке кармап, бул мамлекеттерде өз таасирине ээ болуу үчүн тынымсыз күрөшүп келе жатат.

(Израил) өзгөчө кичи Буш кеңсесиндеги жаңы демөөрчүлөр доорунда өз саясаттарын Америка кызыкчылыктары менен тыгыз байлап, аларды кызуу коргоочу толкунду жаратты. Өз кезегинде Америка да анын региондогу регионалдык ири мамлекеттик макамын коргоду. (Израил)ди коргоону өзүн коргоо деп билди. Ушуну менен (Израил) атасынын кучагындагы эрке тайга айланды.

Араб диярларынын акимдери Америкага кызмат кылууда кулдук чегарасына чейин барды. Ушуну менен өз калктарынын да ишенимине жетише албады, кожолорунун көңүлүн да ала албады. Жан тарта берип, жан тарта берип кордук иримине чөгүп кетишти. Кудум Саддам сыяктуу, душман колундагы алмаштыруу оңой болгон куралдарга айланышты. Саддамдын башына түшкөн иш алардын да башына түшүшү ыктымалдан куру эмес. Кыскасы, алар өз калктарына таяна албастан, тиги кожолорунун ырайымына карап калышты. Мурункудан да беш бетер абалга түшүштү. Анткени, алар эки от арасында калышты: калктар оту, кожолор оту. Калктар балкасы менен кожолор дөшүсүнүн ортосунда калышты. Кыскасы, Жакынкы Чыгыш региону ар ирмемде жарылышы мүмкүн болгон регион эсептелет. Анда чыныгы исламий мамлекет туулушу чындыкка жакыныраак. Бул иш үчүн анда жетиштүү жөндөм бар. Белгилери да жаркын түстө көрүнүп турат.

3. Ыраакы Чыгыш маселеси

Ыраакы Чыгыштагы абал Жакынкы Чыгыш маселесинен айырмаланат. Туура, ал да стратегиялык маселе, колонизаторлук маселеси. Бирок, андагы абал бүтүндөй башкача. Эгер азыркы заманда Индия жарым аралынын өзү бир маселени түзүшү мүмкүн деп этибар кыла турган болсок, Ыраакы Чыгышта беш калк калат. Алар: Кытай, Япония, Корея, Индо-Кытай жана Индонезия калктары. Ар бир калктын өз проблемасы бар. Ыраакы Чыгыш проблемаларынын тафсилатына киришүүдөн мурун ага жалпы аныктама беребиз. Бул маселе

стратегиялык жактан АКШ жана Россия үчүн маанилүү эсептелет. Тынч океан жагынан АКШ чегинде деп этибар кылынат. Анда Америкага кооп салышы мүмкүн болгон эки чоң күч бар. Алар: Кытай жана Япония. Бул эки күч Россияга да коркунуч туудурушу мүмкүн. Ушул жактан Ыраакы Чыгыш маселеси стратегиялык маселе эсептелет. Ошондуктан, Америка тээ экинчи дүйнөлүк согушта Перл Харбор портунда Япония тарабынан соккуга учураганга чейин Ыраакы Чыгыштан жай алууга, өз күчүнө ээ болууга өч болуп келген. Ушул соккудан кийин болсо, Ыраакы Чыгыш ал үчүн стратегиялык жактан маанилүү регионго айланды. Ошондуктан, Американын аскердик кемелери жана самолёттору бул региондо эртели-кеч тынбай ызгый турган болду. Филиппин Экинчи дүйнөлүк согуштан мурунураактан азырга чейин Америка базасы эсептелет. Өзүн андагы жашыруун коркунучтан коргоо үчүн бул регионго өтө чоң этибар берет. Россияны болсо, коңшу болгондугу үчүн АКШга окшоп бул региондон океандар ажыратып турбайт. Ал Кытай менен болгон чегераларын бекемдеген болсо да, регионго каршы аскердик этият чараларын көрбөйт. Ар дайым Япония менен достук мамиледе болууга урунат.

Колонизаторлук жааты илгери Англия, Франция, Голландия жана Португалия менен чектелген. Анткени, Америка XIX кылымдагы колонизаторлук толкуну көтөрүлгөн убакта, Филиппинди ээлеп, колония же жарым колония кылган болсо да, жаңы ааламдан тышкарыдагы колонизаторлукта катышпады. Ушуга ылайык, Ыраакы Чыгышты биринчи болуп колония кылган мамлекеттер Англия, Франция жана Голландия болуп, Португалия да кичине бир бөлүгүнө шерикчилик кылган деп айтуу мүмкүн. Англия түштүк-чыгыш Кытай жээгиндеги Гонконг аралын, Малайяны, Сингапурду, Борнео аралынын түндүк бөлүгүн, Бирманы, Индия менен бирге Цейлонду колония кылды. Анын бардык саясаты ушул колонияларды сактап калуу негизине курулган. Эки гигант союзунан мурун батыш лагерь бир бирдик болгон кккезде Ыраакы Чыгыш жаатындагы Британия саясаты Америка саясатынан айырмаланат. Негизи, ал Америкага, колонияларды сактап калуу үчүн анын жардамына муктаж эле. Британия Кытайга өз соодасы үчүн базар деп карады. Ушуга караганда, анын Чыгыш лагерь тарапталыгын өзүнүн Ыраакы Чыгыштагы вужуду үчүн коркунучтуу деп билбес эле. Ушундан көрүнүп тургандай, ал Кытайга чабуул кылуу, региондо аны менен кагылышуу үчүн негиз таба албады. Региондун тынч, туруктуу турушуна аракет кылды. Себеби, анда жүз бере турган ар кандай аракет анын колониялары силкинүүгө түшүшүнө себеп болор эле.

Ошондуктан, Англия Индонезиянын Голландияны айдап чыгарууга болгон күрөшүнө каршы турду. Коммунисттик Кытай менен болсо

мамилесин жакшылап, аны тан алып, соода алакаларын орнотту. Ыраакы Чыгыш саясатында Америкага каршы турду. Булардын баары колонияларды сактап калуу жолунда кылынып жаткан иштер эле. Анткени, бул колониялар ал үчүн товарларын сатуу базарлары эле эмес, балким, Британиянын бир өзү пайдалана турган чийки сырьёлорго бай өлкөлөр эле. Илгертен Британия ал жерлерде орношуп калган эле, аларды эксплуатация кылар эле. Ошондуктан, Ыраакы Чыгыштагы позициясы кантип болбосун региондогу таасирин жана колонизаторлугун сактап калууга каратылган эле.

Франция Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин Индо-Кытайды т.а. Вьетнам, Лаос жана Камбоджаны кайтарып алды. Алар Франциянын эң чоң жана бай колониялары эле. Чийки сырьёго бай болушканы себептүү Франциянын киреше майданы эсептелишер эле. Бирок, Франция колониясын сактап кала албады. Аны бир тараптан Кытай, экинчи тараптан Америка ээлеп алды. Франция чыгып кетүүгө мажбур болду. Кытай Вьетнамдагы мурдагы азаттык кыймылын вужудка келтирди жана колдоп-кубаттады. Ал «Вьетнам элдик азаттык кыймылы» эле. Бул козголоң Францияны жеңе алды. Аскердик жактан да, саясий жактан да сынып, колониядан бүтүндөй чыгып кетүүгө мажбур болду. Америка Индо-Кытай колониясын Франциядан тартып алмакчы болор эле, сыртынан Францияга жардам бергендей болуп көрүнсө да, жашырынча ага каршы козголоңго үндөр эле. Ал абалды ушундай бир абалга келтирди деп кой, Франция Батыш лагеринин, айрыкча, Американын ырайымы менен калууга үмүт байлоо менен козголоңду бастыруудан үмүттү үзүү арасында калды. Жана акыры Женева конференциясы чакырылып, Индо-Кытай маселеси карап чыгылды. Натыйжада, Франция андан чыгып кетти. Анын Лаос, Түштүк Вьетнам жана Камбоджадагы ордуна Америка, Түндүк Вьетнамдагы ордуна болсо, Кытай кирип келди. Башкача айтканда, Түндүк Вьетнам мамлекети артынан мамлекет эгемендешти. Кийинчерек Түштүк Вьетнамды да кошуп алды. Ушуну менен Франция бул региондон биротоло айдап чыгарылды.

Америка индонезиялыктарды Голландияга каршы козголоң көтөрүүгө үндөдү. Алар дахшаттуу козголоң көтөрүштү. Советтер союзу менен Америка бири-бирине карама-каршы болууларына карабастан, ар экөөсү тең козголоңду колдоп-кубаттады. Англия индонезиялыктарга каршы Голландия тарабында турду. Акыры индонезиялыктар Голландия үстүнөн аскердик жактан жеңишке жетишишти. Маселе БУУга көтөрүлдү. Америка да аны кубаттады. БУУ Индонезия эгемендүү болду деп токтом чыгарды. Ушуну менен Голландия Индонезиядан чыгып кетти. Анын Батыш Ирианадан башка эч нерсеси калбады. Индонезия Американын колдоосу менен аны кууй

берди. Акыры Ирианадан да чыгарып жиберилди. Ушуну менен Голландия бүткүл региондон чыгып кетти. Анын эч кандай колонизаторлугу калбады.

Португалия Индиядагы Гоаны колония кылган эле. Индия Голландиянын региондон чыгарып жиберилгенин көргөн соң, Португалияны чыгарууга бел байлады. Англия жана Американын үндөөсү менен Гоаны басып алып, Португалияны андан айдады. Гоа Индиянын бир бөлүгүнө айланды.

Ошентип региондо Англия жана Америкадан башка колонизатор мамлекет калбады. Эки гигант (АКШ жана мурунку Советтер союзу) келишүүдөн мурун Англия өзүнүн региондо калышынан көңүлү ток эле. Келишүүдөн кийин болсо, эл аралык абал өзгөрүп, Англия колонияларын ойлоп тынчсыздана баштады. Алар үчүн коркунуч туулган эле. Анткени, Америка колонизаторлуктун жаңыча ыкмасын колдонуп, Англияны региондон чыгаруу, анын ордун өзү ээлөө аракетинде болду. Жаңы ыкма «колонизаторлукту түгөтүү», «элдерге эгемендүүлүк берүү» урааны астында өтөр эле. Аны БУУ кабыл алган эле. Кыскасы, калктарга эгемендүүлүгүн берүү үчүн Англияга басым өткөзө баштады. Англия буга каршы айла иштетип, түндүк Борнео аралы, Сирван, Сабох менен Малайя жана Сингапур ортосунда союз түздү. Натыйжада, Малайзия аттуу союздук мамлекет дүйнөгө келди. Ушуну менен колонизатордук формасын өзгөртүп, диярларды колония кылууну уланта берди. Эч канча өтпөй, Америка ага каршы Индонезияны козгоду. Индонезия Түндүк Борнео аралын талап кылып, Борнео, Малайя жана Сингапурга козголоңчулар аркылуу чабуул уюштурду. Калкты Англияга каршы козголоңго үндөдү. Индонезия менен Малайзия ортосунда согушка окшогон абал жүзөгө келди. Ага «каршы туруу саясаты» деген наам берилди. Бир нече жылдар абал ушундайча улантылды. Эки гигант союз түзүшкөндө, дүйнөдөгү аскердик базаларды жок кылуу, Англияны Ыраакы Чыгыштан четтетүү да келишимде бар эле. Ыраакы Чыгышта Англияга каршы басым күчөдү. Англия Сингапур базасын таштап чыгууга токтомо кылды. Чыгыш Сувайстан да, Ыраакы Чыгыштан да аскердик күчтөрүн алып чыгып кетти. Индонезияда агенттери аркылуу каршы туруу саясатынын жетекчиси Сукарного каршы иш алып барды. Мына ошондо Америка Индонезия майданын Сукарнодон бошотууга жана кошуунга Сухарто башчылыгындагы башка малайларын алып келүүгө ыраазы болду. Англия Сингапур базасынан чыгып кеткенден кийин Сингапур Малайзиядан бөлүнүп чыкты. Натыйжада, Малайзия Түндүк Бернео, Сирван, Сабох жана Малайядан турган болуп калды.

Мына ушул жараяндардан кийин регион бир аз тынчыды. Бардык иштер Кытайга сокку берүү үчүн каратылды. Британияны региондон

изин да калтырбастан чыгарып жиберүү эки гиганттын Ыраакы Чыгыш жөнүндөгү планына киргизилген болсо керек. Алардын Кытай делосу жабылгандан кийин англичан вужудун жоюу үчүн аракет кылуулары күтүлүп жаткан эле. Бирок, окуялардын тездешүүсү Американын Вьетнам согушу бүтөр замат Советтер союзу менен эскалацияга (мамилелерин чиелештирүүгө) кайтышы, Кытайдын гиганттар талаптарына баш ийиши, Американын Малайзияга экономикалык долбоорлор жана регионалдык уюмдар киргизүү менен Англиянын Малайзиядагы ордун ээлеп алышы мүмкүн деп ойлошу бул иштин алдын алды. Ушуга ылайык, Британия дагы эле Ыраакы Чыгыштагы таасиринен айрылбай, андан кеңири пайдаланып келүүдө.

Египет, Иордания, Ирак жана башкаларды Англия менен байлаган колонизаторлук келишимдерине окшош келишимдер Америка менен Филиппинди байлап турар эле. Филиппин сөз жүзүндө Америка колониясы болбосо да, иш жүзүндө колония эле. Америка Голландияны Индонезиядан чыгарып жиберүүгө жетишкенден кийин, анын ордун ээлөөгө аракет кылды. Бирок, индонезиялыктар узак жылдар ага каршы турушту. Биринчи колонизаторлукту чыгарып жиберип, экинчисин киргизүүнү каалашпады. Натыйжада, Америка Индонезияга каршы тоскоолдуктар коё баштады. Ага каршы козголоңдор уюштурду. Англиянын агенттер аркылуу бул өлкөгө сызылып киришине каршылык билдирбеди. Кытайлыктарды Индонезияга көчүүгө үндөдү. О.э. ага коммунизмди да киргизүүгө чакырды. Ушул кысымдар акыбетинде Индонезия акимдери басымга моюн сунуп, Американын карыздарын жана аскердик жардамдарын кабыл алышты. Ушуну менен Индонезия Америка таасири астына кирди, Сукарно заманынан баштап Америкага көз каранды мамлекеттерден эсептеле баштады. Эки гигант (АКШ жана мурунку Советтер союзу) келишүүсүнөн кийин Американын Индонезиядагы орду бекемделди. Мамлекеттин өзүнө да, кошуунга да, экономикалык иштерге да өкүмдарлык кыла баштады. Бүгүнгө чейин ушундайча улантылууда. Америка Индонезия менен бирге Индо-Кытайдын да чоң бөлүгүн, Корея согушунан кийин Түштүк Кореяны да ээлеп алды. Ал дагы деле Британияны Ыраакы Чыгыштагы колонияларынан чыгарып жиберип, аларды өзү ээлөөгө аракет кылып жатат. Ушул иштин үстүнөн чыкса, Ыраакы Чыгыш маселеси эл аралык маселелигин жоготуп, Америкага караштуу эгинзарга айланат.

Жалпысынан алганда, Ыраакы Чыгыштагы абал мына ушундай. Эми анын калктары жөнүндө токтолобуз. Бул калктар Жакынкы Чыгыш калктарынан пикирий деңгээл жагынан кыйла төмөн. Бирок, Экинчи дүйнөлүк согуштан мурунураак жана согуш аалдында дүйнөдө кең таркалган колонизаторлуктан азат болуу пикири ушул региондун

калктарына Жакынкы Чыгыш калктарына карата көбүрөөк таасир өткөздү. Анткени, бул пикирди коммунисттер алып келишти. Ал коммунизмдин капитализмге каршы элементтеринин бири. Ошондуктан, бул пикир Советтер союзунан Кытай аркылуу Ыраакы Чыгыш калктарына күчтүү түрдө агылып кирип, аларды козгоду.

Экинчи дүйнөлүк согуштан мурда жана андан кийин Индо-Кытай калкынын Францияга каршы козголушу, Индонезия калкынын Голландияга каршы козголушу мына ушундан. Коммунисттик идеялогияны кабыл алган Корея калкынын да бул иште өз таасири болду. Ал тургай, Малайя, Түндүк Борнео, Сингапур калктары англичандарга каршы көтөрүлүштү. Бул козголоңдор натыйжасында Индонезия эгемендүүлүккө жетишип, Голландияны кууп чыгарды. Түндүк Вьетнам күчтүү мамлекет деген наам алды. Англия Малайзия союзун түзүүгө мажбур болду. Булардын баары регионго зордук-зомбулук кылуучу колонизаторчулуктан азат болуу пикиринин жемиши.

Америка да, Британия да муну жакшы билишер эле. Ошондуктан, экөөсү тең региондогу таасирин илгерки колонизаторлук түсүндө эмес, экономикалык, саясий, сакофий, мамилелер о.э. келишимдер көрүнүшүндө көрсөтүүгө аракет кылды. Анткени, ал сыртынан колонизаторлук тапшырмалары эмес, эл аралык мамилелер болуп көрүнсүн.

Ыраакы Чыгыш маселеси жөнүндө дагы эки пикир калды:

1. АКШнын Түндүк Корея айланасында иш козгоп, аны ядролук куралсыздандырууга урунушу;

2. Региондо, айрыкча, Индонезия менен Малайзияда Исламдын кең таркалып жатканы.

Түндүк Корея темасын Америка Кытай чегинде кескин маселени пайда кылуу үчүн козгоду. Американын региондо алып барып жаткан бекем саясаты Кытайды күчтүү мамлекеттер, же болбосо, кескин проблемалар менен ороп коюу. Анткени, ал өзү менен өзү убара болуп, тышкарыга умтулбасын. Америка кызыкчылыктарына каршы, таасир үчүн ат салышпасын. Эгер Америка Кытайдын айланасында күчтүү мамлекеттерди пайда кылуу үчүн кудум Вьетнамдай кылып Кореяны кайрадан бириктире алуу мүмкүнчүлүгүн таап алганында, Индияны Кытайга каршы койгону сыяктуу дароо ишке киришкен болор эле.

Ошондуктан, Американын бул маселени эч тынчтыптоо үчүн аракет кылууда улана бериши күтүлүүдө. Бир гана шарт менен: Проблема бир гана Америкага тиешелүү болбой, Кытайды да алек кылсын. Ушуга ылайык, Корея маселесине регион мамлекеттерин шерик кылууга өч болду. Алтылык көрүнүшүндөгү учурашуулар түздү. Алар: Америка,

Түндүк Корея, Кытай, Россия, Япония жана Түштүк Кореялар болуп эсептелет.

Кытай ичкерисинде же чегинде курч-кескин проблемаларды келтирип чыгаруу – Америка саясатынын туруктуу багыты. Бул иш үчүн ыңгайлуу учур күтөт. Кээде Индия аркылуу, кээде ичкериде адам укуктары шылтоосу менен, кээде чегаралаш аймактагы Корея менен аба ырайын булуттандыруу жардамында иш көрөт. Кыскасы, ар бир ыңгайлуу учурду өткөрүп жибербей, андан пайдаланат. Азыркы учурда Америка үчүн убакытты созуу мезгили келди. Анткени, ал Афганистандан бошогондон кийин Иракка чабуул кылып, ага өз таасирин өткөрүүнү пландаштырып турат. Иракка каршы шылтоосу эки мусулман өлкө – Ирак жана Ирандын массалык кыргын куралдарына ээ болгондугу үчүн айыпталып жаткандыктары. Америка жапырт кыргын куралдары мусулмандардын колунда болсо аларга каршы чыгып, башкалардын колунда болсо үнчүкпай кете бере тургандай көрүнүп калбашы үчүн, Буш Түндүк Корея куралдары маселесин козгоону оңтойлуу мүмкүнчүлүк деп тапты да, аны да Иран жана Ирак менен бирге карасанатайлык огу катарына койду. 2002-жылдын январында бул жөнүндө билдирүү берди. Мындан көздөлгөн максат, Иракка мусулман өлкө болуп туруп кыргын куралдарына ээ болгондугу үчүн кол салып жатат деген айыпты өзүнөн алып таштоо эле. Америка, а түгүл, коммунисттик мамлекеттерди Иран жана Ирак менен бирге карасанатайлык огуна коёт. Максаты болсо бир гана Иракка кол салуу. Буштун карасанатайлык огу жөнүндө айткан сөзүнөн эки апта өтүп, Колин Пауэлл конгресске Иран жана Түндүк Корея жөнүндө мындай деген эле: «Бул мамлекеттерге каршы согуш баштоо үчүн эч кандай план жок... Бизде Түндүк Кореяга каршы согушуу же Иран менен чатакташуу үчүн эч кандай план жок».

Ушуга караганда, Американын Түндүк Кореядагы массалык кыргын куралдары маселесин чечүү үчүн куралдуу аракеттерге чейин жетип барышы күтүлгөнү жок.

Исламдын кең кулач жайып жаткандыгы ири мамлекеттерди, айрыкча, Американы жана бүткүл батышты кабатырга салып жатат. Алар Исламдагы исламий ойгонуудан кооптонушууда. Анткени, бул аймакта 250 миллиондон ашуун мусулман жашайт. Мисалы, калкынын саны боюнча дүйнөдө Кытай, Индия жана Америкадан кийинки төртүнчү орунда туруучу Индонезия эң ири исламий өлкө.

Индонезия менен Малайзия региондо башка ири күчтөрдөн калышпай турган сокку бере алуучу күчтү түзө алышат. Эгер алар Исламды мабда жана турмуш түзүмү катары кабыл алышса, ушундай болушу табигый. Ошол эле учурда, алардын Ислам ааламынын калган

жайлары менен алака байлоо мүмкүнчүлүктөрү да бар. Анткени, аларда байланыш технологиясы жаатында илимий өнүгүү бар.

Бул да Ыраакы Чыгыштын эл аралык проблемалыгын тастыктоочу себептердин бири.

4. Орто Азия маселеси

Орто Азия маселеси Ыраакы жана Жакынкы Чыгыш маселесинен айырмаланат. Бул регион географиялык жактан Жакынкы Чыгыш менен туташкан болсо да, аны Ыраакы Чыгыштан ажыратуу мүмкүн болбосо да, колонизаторлук жана таасир түрүнө карай, күрөш жана анын максаттары түрүнө карай айырмаланат. О.э. Орто Азия Советтер союзу кулаганга чейин анын бир бөлүгү болгон. Орто Азия жана Кавказ үстүндөгү күрөш союз кулагандан кийин башталган. Ошондуктан да, бул күрөш Жакынкы жана Ыраакы Чыгыштагыдан айырмаланат. Эми күрөштөн көздөлгөн максаттардагы айырмага токтоло турган болсок, Американын максаты Россияны анын таасири астындагы региондордон чыгарып жиберип, анын турмуштук кызыкчылыктары майданын кыскартып жиберүү. Бул иш аны Кавказ жана Орто Азия мамлекеттеринен чыгарып жиберүү менен ишке ашат.

Ушуга караганда, бул маселе Советтер союзу таркап кеткенден кийин – 1991-жылы жүзөгө келди. Союз кулаган соң, жаңы он беш жумурият түзүлдү. Алардан бешөөсү Орто Азияда жайгашкан болуп, калкынын көпчүлүгү мусулмандардан турат. Алар: Өзбекистан, Казакстан, Түркмөнстан, Кыргызстан жана Тажикстандар. Алардын эң чоң жана этибарлуусу – Өзбекистан. Алдыңкы төртөөсү түркчөгө жакын тилдерде сүйлөшөт. Бешинчиси Тажикстан – перс тилинде сүйлөшөт.

Бул беш жумурият географиялык жактан да, адамдары жагынан да өз ара байланыштуулукту түзөт. Кытай менен туташкан исламий бөлүгү Түркистан делет. (Чыгыш Түркистан – Кытайдын бир бөлүгү, Батыш Түркистан – Орто Азиянын бир бөлүгү). Бул беш жумурият Каспий деңизинин түндүк-чыгышында жайгашкан. Чыгышы Кытай менен, түндүгү Россия менен, батышы Каспий деңизи менен, түштүгү Афганистан жана Иран менен чегаралаш. Чыгыш Түркистандын бир бөлүгүн Кытай ээлеген.

Күрөш тафсилаттарына киришүүдөн мурун Орто Азия жана Кавказдын стратегиялык маанисине бир назар таштайлы. Стратегиялык жактан регион Россиянын Азия ичиндеги, ал тургай, Жакынкы Чыгыштагы уландысы эсептелет. Аны Россиядан эч кандай табийгый чек – деңиздер да, океандар да ажыратпайт. Кытайга карата да ушундай. Ал Кытайдын арка дарбазасы эсептелет. Регион калкынын көпчүлүгү мусулман экендигине этибар каратыла турган болсо, Кытай алардын Кытай ичиндеги т.а. Чыгыш Түркистандагы мусулмандарга

таасир көрсөтүшүнөн кооптонот. Мына ушундай стратегиялык мааниге ээлиги себептүү, Американын пландары Советтер Союзу кулагандан бери регионго кирип барууга, бир жактан Россиянын, экинчи жактан Кытайдын таасирин ага жолотпоого каратылды.

Америка айрым максаттарын ишке ашырууга жетишти. Каримов ага корлорчо моюн сунган соң, Өзбекистанда аскердик базалар курду. «Терроризмге каршы күрөш» аты менен Тажикстан менен аскердик механизм тикеледи. Кыргызстан менен экономикалык жана маданий кызматташтыкты жолго койду. Бул иштерин Казакстанга чейин улантууга урунуп жатат. Региондогу калган мамлекеттерди да Россиядан тартып алуу үчүн тынымсыз аракет кылып жатат. Кавказда Шеварнадзени кулатып, Тбилисиге өзүнө жан тартуучу өкмөттү алып келди. Бул нерсе Россияга кооп салуучу күчтүү сокку болду. Мындан максат, Грузияда өзүнө жан тартуучу өкмөттү жүзөгө келтирүү аркылуу, Түркиядагы Атлантика союзу базалары менен Россиянын чек аралары ортосундагы тосукту алып таштоо эле.

Эми колонизаторлук жагына токтоло турган болсок, Орто Азия, айрыкча, Каспий деңизи региону нефтиге бай. Региондун өзү алтын сыяктуу кымбат баалуу кендерге толо. Ал Жакынкы Чыгыш сыяктуу дүйнөдөгү табигый кендерге бай регион эсептелет. Аны көрүп америкалык капиталисттердин шилекейи агат да, регионго инвестиция алып кирүү шылтоосу менен ири-ири компанияларды киргизишке бар күчтөрүн сарпташат. Жакынкы Чыгышка карата кандай иш тутушса, ага карата да дал ошондой иш тутушат. Кыскасы, колонизаторлук жагы Орто Азия башына жаап жаткан балээлердин, анын үстүндө алып барылып жаткан күрөштүн негизги себептеринен эсептелет.

Орто Азия жана Кавказды колония кылуу XVIII кылымдан – Европа империясынын эң чирик доорунан башталган. Россия Орто Азия жана Кавказдын учу-кыйырсyz майдандарын Осмоний жана Сафавий мамлекеттен ажыратып алып, мажбурлап падышалык Россияга кошкон. Большевиктер козголоңунан кийин, Россия Орто Азия жана Кавказды темир тор артында кармоону уланткан. Башка мамлекеттердин кол тийгизишине эч кандай мүмкүнчүлүк калтырбаган. Советтер союзу кулап, Россия алсыраган соң, Америка регионго кирүү үчүн эле эмес, андан орус таасирин чыгарып жиберүү үчүн арты-артынан урунуулар кылып жатат. Себеби, ал өзүн Советтер союзу кулагандан кийинки дүйнөнүн жалгыз мураскору деп билип жатат. Мурун да – Советтер Союзу бар убакта, экинчи дүйнөлүк согуштан кийин, өзүн Батыш колонизаторлугунун мураскору эсептеген эле. Америка текеберлик жана менменсинүү баткагына батты. Дүйнөгө кожоюндук кылууга мен гана акылуумун деген ойго кетти. Ошон үчүн, дүйнөнүн бардык мамлекеттерин өзүнө моюн сундурууга аракет кылып

жатат. Ири мамлекеттерди, алардын катарында Россияны колонияларынан, таасири өтө турган жайларынан кууп жатат.

Россия Советтер Союзунун Орто Азия жана Кавказдагы мураскору болууга аракет кылды. Союз кулагандан кийин, андагы жумурияттардын структурасын кайрадан тикелөөгө шашылды. Эгемендүү мамлекеттер шериктештигин (КМШ) тикеледи. Советтер союзунун мурдагы мамлекеттерин бириктирди. Россиянын союзга тиешелүү формасын сактап калды. Максаты, Чеченистан, Ингушетия, Дагестан сыяктуу Кавказдын учу-кыйырсыз жерлерин өз өкүмү астында алып калуу эле.

Американын Өзбекистан жана Грузиядагы аракеттери, Орто Азияга жана коңшу болгон Афганистанды басып алышы ийгиликтүү чыкканына, Азиядагы стратегиялык союздаштар стратегиясын жарыя кылганына, Пакистандын да стратегиялык союздаш деп жарыя кылынганына, Иракты басып алгандан кийин Орто Азиядагы позициясын бекемдөө үчүн даярдык кылып койгонуна, Орто Азия жана Кавказдагы нефть жана башка кендерди казып алууну Америка компанияларынын узун колдору ээлегенине карабастан, таасир үстүндө жүрүп жаткан саясий күрөш али башталгыч доорунда деп, анын Америка пайдасына чечилишине анча-мынча убакыт бар деп этибар кылынат. Анткени, регион Америка үчүн өтө маанилүү болсо да, Россиянын дем ала турган өпкөсү, дүйнөнүн башка региондоруна өтө турган дарбазасы да. Ушуга ылайык, андан чыгып кетүү оңой болбойт. Кыскасы, Россиянын бүткүл регионду бошотуп бериши жакын ортодо күтүлүп жаткан иш эмес.

Американын Орто Азиядагы стратегиясын түшүнүү үчүн Америка жооптууларынын, регион жана анын айланасындагы малайларынын билдирүүлөрүнө бир аз назар таштоо лазым.

2004-жылдын башында Первез Мушарраф мамлекетин үч регион: Орто Азия, Түштүк Азия (Индия), Батыш Азия (Жакынкы Чыгыш) ортосундагы соода жолдору жана энергия түтүктөрү үчүн өткөөл жайга айландыруу сунушу менен чыкты. Пакистандын ортодо жайгашканынан пайдаланып ушундай кылды. Исламабад Араб деңизинен Афган жерине чейин созулган Америка моделиндеги заманбап жол тармагына байланган үлкөн порттор тизмегин курду.

Пауэлл 2004-жылдын 27-мартында Америка орун басарлар кеңешине караштуу аскердик аракеттер боюнча комиссияга берген билдирүүсүндө мына ушул долбоорлордон цитата келтирип, мындай деди: «Кавказ, Орто Азия, Батыш Азия жана Түштүк Азия региону соода жана байланыш тармагына уланса, үлкөн мүмкүнчүлүктөрдү берет. Бирок, бул иш тынчтык жана коопсуздукка жетише алсак гана ишке ашат... Пакистан бул жөнүндө ойлоп, өз структурасы жана

портторун (...) кайра тикеледи. Саудиялык жана япониялык шериктерибиз менен Афганистандагы жол тармактарын курууну уланта беребиз».

Америка дипломатиясынын аракеттери регионду аскердик, саясий же экономикалык союздар түзүүгө ишендирүүгө каратылган. Пакистан-Афганистан чек арасынан башталып, Тегеран жана Кабулду да аралап өтөт. Муну менен өз борборундагы стратегиялык союздаштар картасын кайра түзүүгө жол ачып жатат. Исламабаддагы саясий иштер Вашингтон менен Исламабад аскердик мекемелеринин терроризмге каршы күрөштөн тышкары дагы бир союзга кирүүлөрүнүн ыктымалы бар экендигин башарат кылып жатат. Америка Европа «НАТО»су аркылуу башкара турган Азия «НАТО»сун түзүшү жөнүндө кеп жүрүп жатат. Ал Вашингтондун региондогу салттуу түрдөгү союздаштарынан тышкары, Өзбекистан, Казакстан, Түркменистан жана Азербайжандагы жаңы союздаштарын да өз ичине алат. Мындан максат, энергия алып өтүү түтүктөрү тармагын коопсуздук жана аскердик жактан коргоочу, ошол эле учурда, ар кандай Кытай же орус көзөмөлү баш көтөрүшүнүн алдын алуучу регионалдык түзүмдү тикелөө.

О.э. Вашингтон менен Москванын мурдагы союз жумурияттарына тиешелүү проблемалар жаатындагы позициялары ортосунда кагылышуу жүзөгө келди. Америка мамлекеттик катчысы Колин Пауэллдин 2004-жылы 26-январда Москвага жасаган визити учурунда ушул иш айкындашты. Американын Москвадагы элчиси визиттен бир аз мурунураак Пауэллдин ниети орус тарабы менен мурдагы союз республикаларына тиешелүү маселелерди талкуулоо деп, визиттин негизги максаттарынын бири орус жана Америка тараптарынын мурдагы союз космосунда «учурашуу чекитин» издөөдөн тургандыгына шилтеме жасап өттү. Элчи бул регион туурасында эки тарап ортосундагы мамилелерди турукташтырууга тоскоолдук кылуучу «белгилүү бир проблемалар» бар экендигин тан алды. Ошол эле учурда, Москва эки тарап ортосунда региондогу таасирди бөлүштүрүп алуу «келишими»нин бар экендигин четке какты. Америка булактары эки мамлекеттин ушул туурасындагы мамилелерине тоскоолдук кылуучу «проблемалар»га ишара кылып өттү. Ушул жааттагы талкуунун чокусу Батыш массалык маалымат каражаттары «Россия менен Америка мурдагы союздун аймагындагы таасирди бөлүштүрүп алууга каратылган келишим түзүштү» деген маалыматтарды тараткан убакытка туура келди. Орус аналитиктери Москвадагы Америка элчисинин сөзүн эки тарап ортосундагы союзга ишара деп эсептешти.

Маалым болгондой, Москва КМШдагы Америка таасиринин артып баратканына тынчсыздануусун билдирген эле. Айрыкча, Орто Азия жана Грузия жумурияттарындагы Америка аскердик вужудуна

алакадар жаат аны көбүрөөк ташбиштендирет. Муну үстүнө Америка Грузия сыяктуу мамлекеттердин ички абалдарын жоюуга түздөн-түз киришүүдө.

Пауэллдин сапары учурунда орус саясатчылары Америка министри менен ушул жөнүндө талкуу кылууну каалашты. Россия парламентиндеги тышкы иштер комитетинин башчысы Константин Косачёв региондогу Америка аскердик вужуду маселесин визит иштери жадыбалына киргизүүгө чакырды. Ушулардан көрүнүп тургандай, Америка дагы деле Орто Азия жана Кавказ жаатында жолдун башында турат. Американын пландары али бир да кадам баскан жок. Мунун тамыры региондун жакынкы күнгө чейин Советтер союзунун монополиясы эсептелгенине барып такалат. Регион үстүндөгү күрөштүн Россиянын зарыл кызыкчылыктарына жана Кытай регионуна тиешелүү жааттарына кооп салышы анын Америка үчүн стратегиялык мааниге ээ экендигинде. Анткени, ал ушул күрөш аркылуу Россиянын таасирин жексен кылып, Кытайды чектөө аркылуу, дүйнөдөгү улуу жана жалгыз кубатын сактап калуу жөнүндөгү планын ишке ашырат. Тыянактап айтканда, бул маселе эл аралык маанилүү маселелерден болуп, анын үстүндөгү күрөш регионалдык чекти аттап өтөт.

Бул регионду регионалдык жактан да, эл аралык жактан да таасир күчүнө ээ болгон мамлекеттердин көңүл борборуна алып чыккан жана эл аралык маселеге айландырган дагы бир фактор бар. Ал региондун Исламына кайтып жатканы. Коммунизм доорунда 70 жылдай динге бүтүндөй тыюу салынган эле. Ошондуктан, болсо керек, адамдар Исламга этибар тарта турган даражада ашыгышты. Ибадаттар менен эле чектелбестен, укмуштуудай даражада Ислам бийлигине – Халифалык түзүмүнө умтула башташты. **«Хизбут-Тахрир» ХАЛИФАЛЫК**ка даъват кылар экен, бир нече жылдар ичинде алардан миң-миңдеген эркек жана аялдарды өз ичине алды. Алардын ыйманы ажайып. Ар кандай кыйынчылыкты жеңип өтүп жатат. Алланын жолунда жаман атты кылуучунун жаман атты кылышынан коркпой жатышат.

Бирок, эски доор акимдери үмөтүн өз аслине ушунчалык шаңдуу кайтышына кубанышкан жок. Ислам саясатынын бийлик үстүнө келишине тоскоолдук кылуу үчүн орустардан, америкалыктардан, британиялыктардан, ал тургай, жөөттөрдөн жардам алып, өз калктарына зулум өткөрүштү. Жергиликтүү разведка аппараты менен Россия, Америка жана Британия разведка аппараттары бул өлкөлөрдөгү Исламий өсүп-өнүгүүнү токтотуу үчүн биргеликте иш алып барып, зулум, зордукчулук, чалгытып жолдон адаштыруу, илманийликти жакшы көрсөтүү, өзгөрмөлүүлүк ыкмаларды колдонушту. Бирок, калктын жүрөгүнөн орун алган Ислам күндөн-күнгө

күчөп барууда. Мындай шайтаний ыкмалар адамдарды ыйман-этикаттарынан эч качан кайтара албайт. Жүрөктөрдөгү Исламдын дилдерде жалындап жатканын Батыш түшүндү. Үчүнчү дүйнө боюнча америкалык адис Робет Д. Каплан мындай дейт: «Азиянын ортолорунда... Дүйнөнүн мына ушул бөлүгүндө жакынкы күндө Ислам мазлумдарды, кордолгондорду бүтүндөй колдоп-куббаттагандыгы үчүн эң жагымдуу тарапка айланат. Бүткүл ааламга кең кулач жайып жаткан бул дин ат салышууга даяр турган жападан-жалгыз дин».

Регион Исламдын маанилүү чептеринин бирине айланды. Ал Түштүк-Чыгыш Азиядагы Индонезия жана Малайзиядан тартып, Жакынкы Чыгыш регионунан чейин керилген Ислам жаасынын бир учун түзөт. Региондун географиялык жактан Пакистан жана Иран менен мамиле байлоо мүмкүнчүлүгүнө ээлиги орустар жана америкалыктарга бул учу-кыйырсыз региондо улуу жана ядролук куралга ээ Ислам мамлекети тикеленип калуу коркунучун тудурууда. Афганистандын Америка тарабынан басып алынышы себептеринин бири регион үстүнөн көзөмөлдү күчөтүү эле. Айрыкча, андагы кубулма акимдер кыйроого жүз тутуп турган убакта ушундай кылуудан башка арга калбаган эле.

Бул өлкөлөрдөгү Исламий өсүүдөн келип чыгып жактан коркунуч себептүү Россия да, Кытай да, аны өздөрүнөн жоготуу үчүн мезгилдүү конференциялар уюштурушту. Алардын эң этибарлуусу Шанхай кызматташтык уюму болуп, андагы башкы маселе Исламий фундаментализмдин, Исламий кыймылдардын коркунучу болду.

Кыскасы, региондогу мол байлыктар, алардын Россия жана Кытай үчүн, Америка табити үчүн стратегиялык мааниге ээлиги, тез темпте өнүгүп жаткан Исламий ойгонуу Орто Азияны маанилүү эл аралык проблемага айлантууда.

5. Индия жарым аралы маселеси

Индия жарым аралы маселеси илгерки маселе. Бирок, ал эч качан бүгүнкүдөй көзгө көрүнөрлүк болбогон, дүйнөнүн негизги маселелеринен эсептелбеген. Аны ушул абалга келтирген үч фактор бар: Кашмир маселесинен кайнап чыккан Исламий ойгонуу; региондо Кытай күчүнүн ашып баратканы; Индия менен Пакистандын ядролук мамлекеттердин катарына кошулушу.

Исламий ойгонуунун алдын алуу оңой иш болбой калды. Афганистандын Америка жактан басып алынышы себептеринин бири Кашмир мусулмандарын колдоп-кубаттоочу Исламий кыймылдарга сокку берүү үчүн кресттүүлөр жүрүшүн баштоо эле. Айрыкча, 1999-жылы мусулмандардын күчү өзүн көрсөткөн эле. Исламий лашкерлер Пакистан-Индия чегарасында Кашмир дабандарында жайгашкан Каргилге кол салып, индустар кошуунун жеңип, Кашмирди азат

кылууларына бир сөөм калган эле. Бирок, Пакистандын мурунку премьер-министри Навоз Шариф жана ошол убактагы штаб башчы Первез Мушараф кыянат кылып, Американын буйругу менен согуштагы кошуунду алып чыгып кетишкен эле.

Мына ушул окуянын өзү эле америкалыктарга коркуу салган эле. Натыйжада, алар региондогу мусулмандардын күчү менен жакшылап эсептеше турган болуп калган эле. Ошондуктан, өз агенти – Пакистандын азыркы президенти Первез Мушаррафка мамлекеттеги Исламий лагерлерди жок кыласың деп басым өткөзүштү. Кашмирде Индияга каршы күрөшкөн согушкерлер ошол жерлерден чыккан, алар террористер деген шылтоону бетке кармашты.

Ушуну менен бирге, Америка Первез Мушаррафка экинчи жолу басым өткөзүп, аны Исламий Кашмирди саясий колдоодон баш тартууга мажбур кылды. Малай бул сапар да кулдук кылып, өзүнүн «Кашмир калкы өз тагдырын өзү белгилеши жөнүндөгү укуктардан баш тарткандыгын» жарыя кылды. Кашмир проблемасын эки жактуу негизде чечүү үчүн Исламабадда Индия мамлекети менен Пакистан мамлекети ортосунда сүйлөшүүлөр башталды. Мындан максат, Пакистан өкмөтүнө Кашмирде индустардын акысы бар экендигин тан алдыруу эле. Сүйлөшүүлөр Кашмирден индус баскынчылыгын кууп чыгаруу эмес, дал ушул ишти мыйзамдаштыруу үчүн алып барылды.

Американын Первез Мушаррафка Кашмир маселесинде басым өткөрүүдөн максаты, Пакистанда үлкөндөшүп бара жаткан Исламий кубатка сокку берүү эле эмес, региондо тең салмактуулукту жүзөгө келтирүү да эле. Анткени, муну менен Индия Пакистан согушу менен убара болуп калып, натыйжада, Кытай региондогу жалгыз күчкө айланбасын. Индия Пакистан тарабындагы батыш чек арасынан бейпил болуп, Кытайга тең келип турсун. Ошондуктан, Түштүк Азия мамлекеттеринин «SARC» уюмуна Индия менен Пакистан кошулду жана Кытайга каршы тура ала турган чоң күч жүзөгө келди. Эгер Индия менен Пакистан ортосундагы күрөш улана бергенде, айрыкча, Кытайдын өтө чоң экономикалык күчкө, дүйнөдөгү эң ири демографиялык кубатка ээлигин, Коопсуздук кеңешинде туруктуу орду бар экендигин, өзүнүн илгертен ядролук мамлекеттигин этибарга ала турган болсок, Индия ага тең келе албас эле. Кытай кандай болгондо да улуу күч болуп эсептелет. Ал Россияга окшоп ката кетирген жок. Ички биримдикти сактап калды. Мао Цзе Дун Кытайын заманбапташтырган күчтүү жетекчи Ден Сяопин мындай дейт: «Горбачёв жол койгон эң чоң ката – Россиянын экономикасын жаңылабай туруп, саясий эркиндикке уруксат берип жибергендиги».

Ошентип, Америка Кытай кубаты менен эсептеше турган болуп калды. Региондо ага тең келе ала турган бир кубатты пайда кылып,

аны ошону менен убара кылып коймокчу болду. Арийне, Индия-Пакистан согушун бүтүрүп, Кытайга жүздөнүүнү каалады. Пакистандын да, Индиянын да ядролук куралдарга ээ болууларына унчукпай карап турушу, анын өзүндө жетишпей жаткан курал технологиясын колго киргизишине ыңгайлуулук туудуруп бериши мына ушундан. Мунун далили, Америка (Израил)ге өнүккөн заманбап радарлуу (Фалкон) самолётторун Кытайга сатуусуна тыюу салды, Индияга сатуусуна болсо уруксат берди. Мындан сырткары, Американын өзү Индия менен стратегиялык кызматташтык келишимдерин түздү б.а. Индия менен – мейли, ал аскерий жана англо-саксон мамлекет болбосо да – кудум (Израил) сыяктуу мамиле кыла баштады.

Бул маселедеги эң көзгө көрүнгөн жактар мына ушулар: Исламга тиешелүү, Кытайга тиешелүү жана ядрого тиешелүү өнүгүү. Ошондуктан, Америка региондогу стратегиясын Исламга жана Кытайга тиешелүү өнүгүүнү чектөө о.э. анда тынчтык орнотуу менен Кытай кубатына тең келе алуучу чоң күчтү жаратып, тең салмактуулукту жүзөгө келтирүү негизине курду.

6. Африка маселеси

Африка маселеси жаңы маселе. Ал эл аралык майданда 1960-жылдан кийин жүзөгө келди. Бул маселе колонизаторлуктан башка нерсе эмес. Эмнеге дегенде, Африка пикирий калак, ошол эле учурда, ири өлчөмдөгү чийки сырьёлорго, өсүмдүк жана айбанаттар дүйнөсү байлыгына ээ континент. Колонизатор мамлекеттер XVIII кылымдын акыры жана XIX кылымдын башында колонизаторлукка жутунганда Африка континенти да алар басып алган жайларга кирди. Ар бир мамлекет континенттен күчү жетишинче жерлерди колония кылып ала берди. Аны колония кылуу үстүндө мамлекеттер аралык кагылышуулар жүзөгө келбеди. Ошондуктан, колонизатор мамлекеттердин көпчүлүгү ошол жерден өрүү тапты. Бүткүл континент Европанын колониясына айланды. Ал жерде Англия, Франция, Испания, Голландия, Германия, Италия, Португалия, Бельгиялардын колониялары бар. Англия арстан үлүшүнө ээ. Кийинки Франция, кийин Бельгия, кийин Португалия. Ушул сегиз колонизатор мамлекеттер Экинчи дүйнөлүк согуштун акырына чейин Африкадагы колонияларга өкүмдарлык кылып келишти. БУУ уставы түзүлгөн соң, ага Африкадагы колонизаторлукту түгөтүүгө тиешелүү пункттар киргизилди. Бул иш баскычма-баскыч ишке ашырыла турган болду. Ошондуктан, ири мамлекеттер Африкадагы колонизаторлукту жоюу жөнүндөгү талкууларга 1960-жылдан кийин гана киришишти. Мындан мурун болсо, айрым колониялар, мисалы Италия колониясы колонизаторлукту түгөтүүнүн башталышы катарында васийлик (опекун) астына коюлду. Ушул максаттагы саясий иштер да пайда болду. Алардан эң этибарлуусу оң

нейтралитет (бейтараптык) идеясы жана бул нейтралитет жана кошулбастык саясатына тиешелүү бир нече конференциялар өткөзүлдү. Оң нейтралитет идеясы негизи англичандардыкы болуп, аны Британия премьер-министри Черчилл өзүнүн агенти Неруга берген жана аны Индиянын саясаты деп жарыя кылышын, дагы Азия мамлекеттери ортосунда ага амал кылынышын талап кылган. Англичандардын бул идеясын Неруга берүүдөгү сыр ушундан турат, алар өздөрүнүн Ыраакы Чыгыш жана бүткүл Азиядагы колонияларына Америка жана Советтер союзу жактан коркунуч туулуп жатканын көрүшкөн. Советтер союзу мамлекет калкын колонизаторлуктан азат болууга үндөсө, айрыкча, Индонезияда жүз берген окуя мунун жаркын мисалы, Америка Англияга колонияларыңа эгемендүүлүгүн бересиң деп басым өткөздү. Кийин аны бул ишке карыздар берүү жана адистер жиберүү аркылуу сүйрөдү. Эгемендүүлүк идеясын Англия илгертен колонизаторлук ыкманы алмаштырууда колдонуп келет. Ушуга ылайык, айрым колонияларга эркиндик берип, аларды мамлекеттерге айландырды жана алардан Британия шериктештигин түздү. Ушул себептен улам, эгемендүүлүк идеясына анчалык чоң маани бербеди. Аны макулдап, изинен бара берди. Анткени, ал аркылуу колонизаторлукту кандай бекемдөөнү жакшы билер эле. Бирок, ал Американын эгемендүү мамлекеттерге карыздар, жардамдар, адистер аркылуу өкүмдар болуп алышынан коркор эле. Ушуга ылайык, Америка жана Советтер союзуна каршы туруу үчүн оң нейтралитет идеясын ойлоп таап, аны Неруга берди. Неру оң нейтралитетти иш жүзүндө колдонуп, этибарды тарта турган даражада иш алып барды. Советтер союзу бул идеянын маңызын чакты. Ошондуктан, аны макулдады, андан пайдаланууга аракет кылды. Анткени, кайсы бир эгемендүү мамлекеттин бейтарап турушу аны Батыштан ажыратып алууга үмүт туулду деген маанини түшүндүрөт. Америка саясатчылары бул жөнүндө түрдүү пикирде болушту. Айрымдары бейтарап мамлекеттерге карыздар, белектер берүү мүмкүнчүлүгү болушу этибары менен аны макулдашса, дагы башкалары коммунизмдин бул мамлекеттерге кирип келишине мүмкүнчүлүк жаратып берет деген пикирге барып, ага каршы чыгар эле. Эмнеси болгондо да, Неру оң нейтралитетке чакыра баштады. Аны материалдык иштерде көрсөтүү үчүн Кытай менен байланып, аны бейтарап мамлекеттер конференцияларын түзүүгө чакырды. Кытай буга дароо ыраазы болду. Конференцияны даярдоо комиссиясы түзүлдү. Комиссия колонизаторлуктан кутулуп, эгемендүү болгон айрым мамлекеттер менен байланып, аларды оң нейтралитетке чакырды. Комиссиянын ичинде Индонезия да бар эле. Ошол учурда Америкага али кошулбаган эле. Бул иш коммунизм тарабына өтүү эсептелбес бекен деген кабатыр

да жок эмес эле. Американын пикири менен таанышмакчы болуп, караса, өкмөт үстүндөгү Эйзенхауэр бейтараптык идеясын макулдап турат. Ошондон кийин ал да бул ишке берилип кетип, конференцияны Индонезияда – Бандунгда өткөрүү сунушу менен чыкты. Комиссия бул сунушка ыраазы болду. Конференция 1954-жылы Бандунгда болуп өттү. Советтер союзу да, Кытай да, Англия да, Америка да андан пайдаланып калуу менен алек болушту. Конференция азаттыкка үндөөчү чечимдер чыгарып, Советтер союзу, Кытай жана Американы кубандырган болсо, Англияны капа кылды. Анткени, ал жалаң оң нейтралитеттин өзүн гана талкуу кылууну же оң нейтралитет маселеси азаттык маселесин басып кетишин каалаган эле. Мунун үстүнө Америка конференциядан өтө өнүмдүү пайдаланды. Тито да, Сукарно да, Абдун Насир да конференцияны жана идеяны кызуу кабыл алып, идеянын чыныгы негиздөөчүсү Британия агенти Неруга жабышып алышты да, бул ишти колониялыктан азат болууга чакыруу жана колонизатор мамлекеттерге чабуул кылуу үчүн курал катары колдонушту. Бар күчтөрүн биринчи даражада Африкага сапарбар кылышты. 1960-жыл келиши менен идея Африкада өз ролун ойной баштады. Американын ал жерде өз агенттери бар эле. Мына ошол күндөн баштап күрөш Африкага көчтү. Америка колонизатор мамлекеттерди Африкадан чыгарып жиберип, алардын ордун өзү ээлеши үчүн олуттуу аракет алып барды. Колонизатор мамлекеттерге колонияларына эгемендүүлүктү берүүлөрү үчүн басым өткөздү. Андан мурун, 1954-жылы Алжирде козголоң отун жакмакчы болду. Ал жерде да агенттер табылып, Египет жана Араб диярлары козголоңду колдошту. Бул козголоңдун колонизатор мамлекеттердин өз колонияларынан баш тартуусунда өтө чоң таасири болду. Бирок, Англия эгемендүүлүк берүү деген сөздүн маанисинен кабардар эле. Ошондуктан, бир нече колонияларына кыска мөөнөттүү эгемендик берди. Натыйжада Зензибар, Танганьика, Нигерия, Уганда, Түндүк Родезия, Түштүк Родезия, Нисланд жана башка мамлекеттер пайда болду. Франция бир аз экиленди. Дүйнөдөгү абал тез түстө өзгөрүп жатканын көргөн де Голл Англиянын изинен барып, бир канча мамлекеттерге эгемендик берди. Ушуну менен Марокко, Тунис, Алжир, Сенегал, Габон жана башка мамлекеттер дүйнөгө келди. Бельгия Конгону колония кылар эле. Конго Африканын казынасы эле. Анда ядролук бомбалар жасоодо иштетиле турган уран заты көп өлчөмдө бар эле. Ошондуктан, Конгого эгемендигин берүү оңой болбоду. Айрыкча, Конгонун вилайттарынын бири Катангадагы шахталардан пайдалануучу компаниялар Англияга моюн сунар эле. Кыскасы, Конгого эгемендүүлүгүн берүү чоң проблеманы келтирип чыгарар эле. Бирок, Америка Бельгияга катуу басым өткөздү жана ал Конгого

эгемендүүлүгүн берүүгө мажбур болду. Ушуну менен ал да эгемендүү мамлекетке айланды. Мына ошондо Англиянын жини козуду. Агенти Моис Чомбиге буюруп, Катанганын эгемендигин жарыя кылдырды. Америка бул маселени БУУга ашырды. Натыйжада, Катанганы кайтаруу үчүн эл аралык күч жиберилди. Ошол убактагы башкы катчы Гомер Шульц иштен кетти. Англия фитнес уюштуруп, аны өлтүрүп жиберди. Ушуну менен Америка-Англия ортосундагы күрөш кескин түс алды жана бир нече жылдарга, тээ Америка диярларды колго алып, өзүнө көз каранды мамлекетти тикелеп, Чомбини айдап чыгарганга чейин улантылды. Ушуну менен Конго маселеси бир аз мөөнөткө болсо да тынчды. Ушул арада Англия Түндүк Родезия, Түштүк Родезия жана Нисланддан кабатырга түшүп калды да, союзду майдалап, Нисландга эгемендүүлүгүн берди жана ал Малави деп аталды. Түндүк Родезияга да эгемендүүлүгүн берди жана ал Замбия наамын алды. Түштүк Родезияны болсо колонизаторлуктун калышын камсыздай турган абалда кармап турууга аракет кылды. Америка адеп куугунтуктай берген соң, кийинирээк анын да эгемендигин берди жана ал Зимбабве деп аталды.

Америка Африканын чоң көлдөр боюндагы мамлекеттерин: Уганда, Руанда жана Брундини Франциядан тартып алууга жетишти. Бирок, токсонунчу жылдардын акырларында Чадды тартып алууда ийгиликсиздикке учурады. Франция агенти Идрис Даби күчтөрү Хусайн Хибрий күчтөрүнөн үстөм келген эле. Хусайн Хибрий ким тарабына өтүү туурасында туруксуз эле. Мурда Франция тарабында болсо, кийин аны Америка өзүнө оодуруп алган эле. Натыйжада, Франция өз агенти Идрис Дабини колдоп, өкмөттү алышына мүмкүнчүлүк жаратып берген эле.

Полковник Идрис Даби Хибрийдин адамдарынан болуп, анын күчтүү союздашы эле. 1989-жылдын апрелине чейин Чад куралдуу күчтөрүнүн башкы командачысы мансабын ээлеп келген. 1983-жылы Фяларгу согуштарында Хибрийдин күчтөрүнө командачылык кылып, Ливия кошуунун Чаддан кууп чыгарган адам мына ушул полковник эле. 1989-жылдын апрелинде мансабынан алып ташталган чоң, уруучулук ихтилафтары Дабини союздашы Хасан Жомустун ийгиликсиз чыккан төңкөрүштүк кыймылына кошулушуна алып барган эле. Ушундан кийин Суданга качып, куткаруучу улуттук кыймылды түздү. Президент Хибрийге каршы болгон эки уруу – Загова жана Хижаралар менен союз түздү. Бул уруулар Чад-Судан чек арасындагы региондордо жайлашкан эле. Полковник Даби Франция менен күчтүү алакада болгон. Ал Франция аскердик мекемесинин перзенти. 1958-жылы Париждеги аскердик мектепте таалим алган. Ушуга ылайык, Дабинин Хибрий үстүнөн жеңиши эгер ушуну менен Франция Американын чегара

билбес таасир жолун тосуп, демилге тизгинин кайрадан өз колуна ала турган болсо, Америка таасиринин сынышы, Франция таасиринин күчөшү эсептелет.

АКШда бийликке жаңы жетекчилер келип, Африка континентин басып алуу үчүн жаңыча ыкмаларды колдоно башташты. Жергиликтүү согуштар чыгаруу, проблемалар пайда кылуу, төңкөрүш кыймылдарын кубаттоо, ушул аркылуу Европа мамлекеттеринин агенттерин кууп чыгып, Америка агенттерин өкмөт башына алып келүү менен эле чектелбестен, Африканын коргоо жана тышкы иштер башкаруусу саясатындагы абалына түздөн-түз аскердик аралашууга өтүштү.

Тездик менен терроризмге каршы күрөш наамы астында бир нече Түндүк, Батыш жана Борбордук Африка мамлекеттери менен мамилелерди жолго коюуга, келишимдер түзүүгө киришишти. Бул нерсе Американын түздөн-түз аскердик аралашуусу келечекте Африка үстүндөгү күрөштө негизги ролду ойнойт деген маанини түшүндүрөт. Ушуга караганда, Африканы чуулгандуу келечек күтүүдө деп айтууга болот. Америка козголоң кыймылдарын колдоо үчүн Африканын түндүгүндө да, батышында да, ортосунда да аскердик базаларды курду жана курууда. Мындан көздөлгөн максат, жергиликтүү өкмөттөргө басым өткөзүү аркылуу Европа мамлекеттерин, айрыкча, Англияны региондон чыгарып жиберүү. Бирок, Африкада Европа кызыкчылыктары аралашып кеткени себептүү, келерки баскыч кандуу жана какшаткыч кечет. Айрыкча, бул региондо материалдык пайдадан, табигый байлыктарды талаштан башка эч нерсенин этибары жок. Кыскасы, Африкадагы күрөш колонизатор мамлекеттер ортосундагы күрөш. Ушуга караганда, анын маселеси, эл аралык маселе. Ал дагы деле эл аралык маселе болуп калып жатат.

Ошентип, ири мамлекеттер ортосунда Африка континенти үстүндөгү күрөш XX кылымдын алтымышынчы жылдарынан баштап күч алды. Колонизатор Европа мамлекеттери менен бирге Америка жана Советтер союзунун да таасири жүзөгө келди. Советтер союзу алсыздыгы жана байыртан калган колонизаторлук мурасына ээ болбогону себептүү, континенттен чыгып кетүүгө мажбур болду. Өткөн кылымдын сексенинчи жылдарында Анголадан чыгып кетти. О.э. башка кичи Европа мамлекеттери да чыгып кетишти. Британия жана Франциядан башка мамлекет калбады. Бул эки мамлекет Британия шериктештиги жана Франция франкофониясы саясында өз таасирлерин сактап калышты. Америка Африканы алуу үчүн алар менен кызуу күрөшкө кирди. Бул нерсе Британия менен Францияны өз ара позицияларын ылайыкташтырууга, тышкы иштер министрлери үчүн Африка континентинин түрдүү мамлекеттерине ортоктош визиттер уюштурууга чакырды. Африкада бул үч мамлекет

ортосундагы күрөш дале улантылып жатат. Ал ал жыйырмадан ашык жарандык согуштарда өз көрүнүшүн тапкан. Эң көзгө көрүнгөндөрү Сьерра-Леоне, Либерия, Пил сөөгү жээги (Кот д'Ивуар), Сомали, Уганда, Конго, Руанда, Брунди жана Суданда болду.

Бул багы кара континент колонизаторлук күрөштөрүнүн кесепетинен кандуу, куралдуу кагылышууларга дуушар болду. Алардын акыркы жылдардагы саны 26га жетти. Аларга отуздан ашык мамлекеттер катышты. Уюштурулган согуштар континенттин карызы 370 миллиарддан да ашып кетишине өз салымын кошту. Бул болсо, континенттеги жалпы улуттук кирешенин 65%тин түзөт. Он тогуз мамлекетте 30 миллиондон көбүрөөк мина көмүлдү. Бул өлчөм бүткүл дүйнөдөгү жерге көмүлгөн миналардын чейрегинен да көп.

Ушуну да айтып өтүү максатка ылайык, Африка үстүндө жүрүп жаткан Батыш колонизатор мамлекеттеринин ортосундагы бул күрөш кээде келишимдер, шартнаамаларда гана өз көрүнүшүн табат. Мисалы, Судан түштүгүн түндүгүнөн ажыратууга Америка менен Британия келишишкен. Пил сөөгү жээги туурасында болсо, Америка Франция менен келишим түзгөн. Бирок, баары бир экономикалык жана саясий атаандаштык бул мамлекеттер ортосундагы негизги белги болуп калат.

Ошентип, колониялар үстүндөгү күрөш Африкага көчтү жана анын маселеси эл аралык маселеге айланды. Ал дагы деле эл аралык бойдон калып келе жатат. Анткени, Англия, Америка жана Франция оболу «Африка конференциясы», кийинирээк болсо, «Африка союзу» наамы астында бүткүл континентти бириктирүүгө келишип алышкан болушса да, бул конференция жана союз ичиндеги күрөш, айрыкча, Америка менен Англия ортосунда токтогон жок. Дүйнөнүн Чыгыш жана Батыш лагерлерге бөлүнүшү да, Американын Европа мамлекеттерин, айрыкча, Англияны өз колонияларынан чыгарып жибереши да акырына жеткен соң, Кошмо штаттар Африка мамлекеттерине терроризмге каршы күрөш наамы астында сызылып кире баштады. Мындан максат, жергиликтүү кошуун менен алака байлоо, континенттин түндүгүндө да, батышында да, ортосунда да аскердик базалар куруу жана ушул аркылуу козголоңчул кыймылдарды колдоп, бардык Европа мамлекеттерин, айрыкча, Англияны чыгарып жиберүү үчүн жергиликтүү өкмөттөргө басым өткөзүү эле. Африкада Европа кызыкчылыктары сиңишип кеткендиги себептүү, келерки баскыч мурункусунан айырмаланып, кандуу жана ырайымсыз болот. Анткени, Африкадагы материалдык пайда жана табигый байлыктардан башка нерсенин эч кандай этибары жок.

Кыскасы, Африка маселеси – эл аралык маселе.

Саясий иштерди өзүндө камтыган ири маселелер мына ушулар, мындан саясий иштер мына ушул маселелерде гана камтылган экен

деген маани чыкпайт. Болгону, мамлекеттер ортосундагы күрөштүн эң көзгө көрүнгөн жааттары мына ушул маселелер демекчибиз.

Тынчтык абалдарындагы мамлекеттер аралык күрөш саясий иштер аркылуу болот. Аскердик иштер аларга кошулушу да, кошулбашы да мүмкүн. Мисалы, Вьетнамда, жакында Жакынкы Чыгышта, Кувейт, Ирак жана Афганистанда аскердик иштер аралашкан болсо да, өтмүштө Африкада, Родезияда, Түштүк Африкада, азыркы учурда Тунис жана Ливияда аралашпаган. Бул күрөштүн проблемалар себептүү жүз бериши жана айтылып өткөн алты проблеманын мамлекеттер арасында кагылышууларды келтирип чыгаруучу эң маанилүү маселелерден эсептелишинен келип чыгып, аларды саясий иштерге мисал түрүндө келтирдик. Негизи, саясий иштер бул проблемаларсыз деле, бул күрөшсүз деле боло берет. Ырас, бири-бири менен ат салышуучу, бири-бирине куулук-шумдук иштетүүчү ири мамлекеттер жашап турат экен, алардын бири-бирине каршы саясий иштерди ишке ашырбай ылажысы жок. Алардан көздөлө турган максаттар башка мамлекеттерди илиндирүү үчүн коюлган тузак болушу да, башка мамлекеттерди алсыратуу болушу да, өзүн-өзү күчөтүшү да жана башка нерсе үчүн да болушу мүмкүн. Буга мисалдар аябагандай арбын. Мисалы, куралсыздануу максатын алалы. Бул пикир Улуттар лигасына киргизилгенде, аны Англия Францияны күчсүздөндүрүү үчүн курал катары колдонду. Ушул идеяларды аткарасың деп, ага басым өткөзө баштады. Өзүн куралдарын азайткандай кылып көрсөттү. Франция ишенип, дароо иш жүзүндө куралдарын азайтты. Куралдануу ишин чектеди. Бул Англиянын Франциянын өзүнө карата да, Германияга карата да ойлоп тапкан айласы эле. Ошондуктан, Экинчи дүйнөлүк согушта Германияга туруштук бере албады. Тез жана шерменделерче багынып берди. Бул иште куралданууну азайтуу идеясын кабыл алганы өз таасирин көрсөттү.

Дагы бир мисал. Экинчи дүйнөлүк согуш жүрүп жаткан убакта Советтер союзу Кытайда иш алып барып, бекем коммунисттик партияны пайда кылды жана Кытайдагы бийликти алуу үчүн аны колдоп-кубаттады. Америка мавжуд бийликти колдор эле. Кийин Чан Кай Шини колдой баштады. Аны алгач коммунисттерге шерик кылды. Ал тургай, алар коммунисттердин бир күчүнө айланды. Ушуну менен алар да өз салмагына ээ болушту. Кийин андан бөлүнүп, ага каршы согуша башташты. Америка Чан Кай Шини сыртынан колдоп, ага белгилүү бир өлчөмдө каражат жана курал жагынан жардам берип турса да, жашыруун түрдө коммунисттик партияны колдоп-кубаттап, Чан Кай Шинин ишмердүүлүгүн чектер эле. Бул жашыруун жана борборлоштурулган кадамдар коммунисттердин жеңишине, Кытайдагы

бийликти ээлешине алып келди. Алар Чан Кай Шини Формоза (азыркы Тайван) аралына сүргүн кылышты. Чан Кай Ши бул ишти талдап көрүп, айран калар эле. Американын Кытайды коммунисттик мамлекетке айлантуу үчүн иштегенин элестете албас эле. Ал Американы наадан, абалды биле албаган деп эсептеди. Бирок, бир аз убакыт өтүп, Американын Кытайды коммунисттик мамлекетке айлантуу үчүн план түзгөнү ачылды. Мындан көздөлгөн максат, аны Советтер союзуна каршы коюу жана коммунисттик лагерди майдалап таштоо эле. Американын планы жыйырма жылдан кийин болсо да ийгиликке жетишти. Мына ушул Америка ишке ашырган саясий иш. Ал эл аралык мааниге ээ болгон улуу тузактардан эсептелет.

Дагы бир мисал. Экинчи дүйнөлүк согуштан Европа Советтер союзунун коркутуусуна учурап, кыйрап, жакыр болуп чыкты жана өзүн Америка кучагына таштады. Мага жардам бер деп жалынды. Америка дароо ага жардам колун созду. Маршалл планын түздү. Америка жардамдары Европага агып келе баштады. Алар экономикага тиешелүү сырьёлор, куралдар жана адистерден турган эле. Алар аркылуу компанияларга шериктер да кирип келди. Интеллигенттер Америкага көчүүгө үгүттөлдү. Европанын экономикасы Американын экономикасы менен тыгыз байланды. Бир нече он жыл өтпөстөн Европа Америкага көз каранды болду калды, анын канаты астына кирди. Европа экономикасы Америка компанияларынын мүлкүнө айланды. Демек, Американын Европага жардам бериши, аны өзүнө илинтүү үчүн интеллигенттерин тартып алуу, экономикасына шерик болуу үчүн коюлган тузак болгон.

Дагы бир мисал. Германия экинчи дүйнөлүк согуштан жарааттанып, өнөр жайлары ойрон болуп чыкты. Америка дароо ага жардам колун созду. Ал мамлекеттердин өнөр жайларын жүзөгө келтирүүдөгү маанилүү чекитти жакшы билер эле. Ар кандай мамлекет аскердик өнөр жайды өз өнөр жайына негиз кылып алмайынча, эл аралык маанидеги өнөр жайлашкан мамлекет боло албайт. Германия ушул негиздеги өнөр жайга кайтып алса, тез жана ири мамлекетке айланышы турган иш эле. Ошондуктан, Америка Германиядан көрө чапчандык кылып, анын өнөр жайы үчүн бир программа кабыл алды. Ага ылайык, Германия өнөр жайы аскердик эмес, экономикалык негизге, аскердик өнөр жай негизине эмес, өнүгүү негизине курулду. Ушул себептүү Америка компаниялары Германияга киргизилди. Өнөр жай Американын акчалары менен тикеленди. Ушуну менен Германия аскердик мамлекет катары соккуга учурады. Анда үлкөн ишканалар курулду. Экономикалык жактан Экинчи дүйнөлүк согуштан мурунку абалындагысынан да байып кетти. Дүйнөгө өз өнөр жайын өтө тез тикелеп алган болуп көрүндү. Негизи болсо, ал бул өнөр жай менен өз

бутуна өзү балта чапкан эле. Эгер ал өз өнөр жайын кайра карап чыгып, түп-тамыры менен тегиздеп, кайрадан аскердик өнөр жай негизине курбай турган болсо, эч качан бутка тура албайт. Эгер Америка компаниялары, Америка каражаттары мамлекеттен чыгарып жиберилбесе, эч качан экономикасы өнүкпөйт. Демек, Американын Германияга көрсөткөн бул жардамы саясий иш болуп, эл аралык мааниге ээ болгон тузактардан эсептелет. Ооба, ал Германиянын колунан кармап калуунун ордуна аны чуңкурга түрттү.

Дагы бир мисал, Куба жетекчиси Кастро коммунисттик лагер менен байланып, Советтер союзунан жардам сурады, негизи, Монро доктринасы бардык мамлекеттерге Америкага чабуул кылуу жөнүндө ойлоого да тыюу салар эле. Советтер союзу Кастрога куралдан жардам бере баштаганда Америка үнчүкпады. Негизи, бул иш эл аралык үрптө Америкага түздөн-түз курал менен кол салуу болуп саналар эле. Американын үнчүкпоосу коркконунан, же Кубанын бир нече кадам гана нарыда экендигин билбегенинен эмес, Советтер союзун жаңы дүйнөгө карай сүйрөө, анын майданын өзү коргой албай турган даражада кеңейтүү жана ушул аркылуу анын позициясын алсыратуу, Американын олжосуна айлантуу үчүн ойлоп табылган айла-амалдарынан турган эле. Ошондуктан, көптөгөн саясатчылар, а түгүл, айрым орус саясатчылары да Советтер союзунун Кубадагы ишин акмакчылык деп билишти. Эгер эки гигант ортосундагы Вена келишими болбогондо, Советтер союзунун Америкада кулач жайышы өз башына балээ болор эле.

Америка тынчсызданды, эгер орустар акылын жыйыштырып алып, Кубага жайгаштырган ядролук ракеталарын алып чыгып кетпегенде, согруш башталып кетишине бир сөөм калган эле деш орунсуз. Анткени, Кеннединин Кубадагы ракеталар себептүү Россияга кооп салышы жана Хрущёвдун аларды алып чыгып кетиши эки тарап келишип алып кылган жасама операция эле. Анткени, Түркиядагы Америка ядролук базасын жана Кубадагы ядролук базаны жок кылуу Хрущев менен Кеннеди ортосундагы келишимдер катарына кирет. Америка Түркиядагы базасын беймарал жок кыла алар эле. Түркия мындан таасирленбес эле. Бул иш Түркия менен Америка ортосундагы түшүнбөстүктү жүзөгө келтирбес эле. Кубадагы ядролук базаны Россиянын каалоосу менен жок кылышы болсо, Кубаны коргоодон баш тартуу дегени эле. Бул нерсе бардык коммунисттик мамлекеттерди, айрыкча, Кубаны тынчсыздандырар эле. Россия менен Кубанын ортосунда түшүнбөөчүлүктү жүзөгө келтирер эле.

Базаны Советтер союзунун башка коммунисттик мамлекеттер менен болгон мамилелерине таасир өткөзбөй турган түстө алып таштоо үчүн бир ыкма керек болду. Ушуга негизделип, Американын эл аралык курч

кырдаалды жасалма түрдө жүзөгө келтирүүсү аркылуу аны жок кылууга келишип алышты. Кеннеди бул ыкма үчүн өз пайдасына ыңгайлуу учурду белгиледи. Ал Англиянын Египет кошуунуна каршы Яманга кирүү үчүн Адан жана Байханда күчтөрдү топтоп жатканын жана иш жүзүндө Египет кошууну менен кагылышып жатканын, ага Байхандан туруп чабуул кылууга урунуп жатканын көргөн соң, Кубадагы ядролук ракеталар маселесин козгоду. Эл аралык курч кырдаалды жүзөгө келтирди. Ал тургай, Англия менен Франция да дүйнөлүк согуш болуп кетишинен коркуп калышты. Мына ошондо Англия Яманга аралашуудан чегинди. Хрущёв эгер Америка базасын Түркиядан алып чыгып кетсе, ал да базасын алып чыгып кетүүгө даяр экенин билдирип, өзүн чегинип жаткандай көрсөттү. Кеннеди да өзүн бул маселени карап чыга тургандай көрсөттү. Түркиядан ядролук база алып ташталды. Маселенин вокыйсы мына ушул. Ал Советтер союзу өз базасын Кубадан жок кылышын актоо үчүн жана Англияны коркутуучу ыкма катары колдонуу үчүн ойлоп табылган иш.

Американын Советтер союзу Кубада аскердик база курганына унчукпаганы бир алдоо жана эл аралык тузак экендигине далил – Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин Грецияда коммунисттер козголоң көтөргөн убакта болгон окуя. Тито Сталинге Грецияга каршы Югославияга киришин жана Грецияда коммунисттик мамлекет куруп, аны коммунисттик лагерге кошуп алышын сунуш кылды. Бирок, Сталин бул сунуштагы коркунучту идирек кылып, Титого ачыктан-ачык мындай деди: «Сен биздин Жер Ортолук деңизинде дүйнөдөгү эң күчтүү жана эң бай мамлекетке каршы база курушубузду каалайсыңбы?! Биз бул базаны коргой алмак белек? Колубуздан келген нерсе, болгону, Америкага бир аз ташбиш арттыруу гана болот. Грецияны Америкадан тартып алуу үчүн болсо, бизге жол жок. Биз эч качан мындай иштер туурасында пикир жүргүзбөйбүз».

Дагы бир мисал. Экинчи дүйнөлүк согушта Гитлер Түркиянын согушка Англия т.а. союздаштар тарабында туруп киришинен коркту. Ал Түркиядагы өкүмдар «Элдик партия» аттуу Мустафа Камал тобу англичандарга жан тарта турган, анын урматын тан ала турган топ экендигин, англичандар аларды өз тарабында туруп согушка киргизүүлөрү оңой болушун билер эле. Ошондуктан, Түркиянын Германияга каршы согушка киришинен коркуп, аны бейтарап калтырмакчы болду. Анткени, Түркиянын ага каршы согушка кириши үч жактама зыяндуу эле. Биринчиден, Түркия калкы каарман калк. Ал англичандардан да, француздардан да, орустардан да эр жүрөк. Союздаштар тарабында туруп согушка кириши алар үчүн өз салмагына ээ болгон күчтү жүзөгө келтирет. Экинчиден, түрк калкы мусулман болуп, анын согушка кириши араб болобу, башка болобу, бардык

мусулмандардын туйгуларын Германияга каршы козгойт, бул иш бүткүл дүйнөлүк үгүткө таасир көрсөтөт. Үчүнчүдөн, Түркия эң жакшы стратегиялык жайда турат. Эгер ал бейтарап калса, түндүк-батыш фронтко коргон болуп, союздаштардын Европага киришин тосот. Арка чабуулдан коргоочу ишеничтүү калкан болот. Ошондуктан, Гитлер Түркияны бейтарап калтырууга өч болду. Эң айлакер адамдардан Франц фон Папенди Германиянын Түркиядагы элчиси кылып жиберди. Муну менен ал Түркияны бейтарап калтыруу, союздаштар тарабында туруп согушка кирүүгө жол койбоо жөнүндөгү тапшырманы аткарсын. Анткени, анын союздаштарга каршы согушка киришинен үмүт жок. Гитлерди Түркиянын союздаштар тарабында туруп Германияга каршы согушка кирбөөсү кепилдиги ойлондуруп эле.

Бул милдетти өтөө үчүн эң чебер кишилердин бирин жиберди. Бирок, ал максатын жашыруу үчүн фон Папенге Түркияны Германия тарабына тартуу, Германия тарабында туруп, союздаштарга каршы согушка кирүүгө ынандыруу жөнүндө тапшырма берди. Ушул себептен улам, өз кезегинде союздаштар Түркиянын бейтарап калышына өч болушту. Алардын элчилери бул иш менен олуттуу алектене баштады. Фон Папен өзүн Түркияны Германия тарабына оодуруп жаткандай кылып көрсөттү. Натыйжада, союздаштар Түркиянын бейтарап калышына жабышып калышты. Мына ушул саясий оюндагы Фон Папендин чеберчилиги себептүү Гитлер бүткүл согуш учурунда Түркиянын бейтарап калышына жетишти. Негизи, союздаштар үчүн Түркияны өз тараптарына оодуруп алып, ал аркылуу Германияга каршы чабуул кылуулары оңой эле. Бирок, алар ушул фронттун да ачылып кетишинен коркуп, мындай кылышпады. Мындай саясий иш согуш абалында өз таасир күчүнө ээ болгон иштер катарына кирет.

Эл аралык күрөш жана эл аралык турмушта мамлекеттер бири-бирине каршы тузак, башкалардын күчүн кесүү, саясий айлалар катары колдоно турган эл аралык иштерге мисалдар мына ушулар. Бул иштер бүткүл эл аралык турмушта учурагандай, ушул алты маселеде камтылган күрөштө да бар. Алар адатта эки мамлекет ортосундагы, атаандаш мамлекеттер ортосундагы бир чекит менен чектелет. Эгер жалпы түстө жүзөгө келсе, эл аралык таасири дагы да артат. Ушуга ылайык, саясатчы маанилүү маселелер жана алардагы саясий иштер менен гана чектелбестен, ар тараптуу назар таштап, ар бир ири мамлекет тарабынан жүз берип жаткан ар бир саясий ишти күзөтүп барышы керек. Этибарды ушуга каратуу керек, саясатчы саясий иштерди көрүп чыгып жатканда, жалпылыктан жана абстракттуулуктан сактансын. Ар бир ишти өз шарттары менен байласын. Алардан айры абалда көрүп чыкпасын. Теманы жалпылаштырбасын. Конкреттүү бир ишти башка иштерге

салыштырбасын. Иштерди логикалуу түрдө тартиптештирип, логикалык тыянактар чыгарбасын. Саясатчы үчүн логика жана салыштыруудан коркунучтуураак нерсе жок. Ошондуктан, саясатчы алардан сактанышы керек. Себеби, турмуш иштери түрдүү-түмөн, бири-бирине окшобойт. Ар бир иштин өз шарттары бар. Ошондуктан, ал ишти ага тиешелүү саясий маалыматтар менен байлашы лазым. Аны өз шарттарында көрүп чыгышы керек. Мына ошондо гана аны туурараак айырмалай алат. Буга мисалдар өтө көп. Эл аралык турмушта ири мамлекеттердин саясий иштеринде жүз берип жаткан күндөлүк окуялар ар бир иштин мамлекет саясатына, эл аралык абалга же мамлекеттер абалдарына байланыштуулугун, ар бир иштин өзүнө гана таандык шарттары бар экендигин көрсөтүүчү мисалдарга толо. 1969-жылы апрелде Түндүк Корея Ыраакы Чыгышта Американын разведка самолётун уруп түшүрдү. Америка бир калкып, Улуттук коопсуздук кеңешин жыйды. Президент Никсон АКШнын самолёт үчүн өч алуу ниети жоктугун билдирди. Бар сөз ушул. Разведка самолёттору да, разведка кемелери да өзүн тышкы чабуулдан коргой турган жабдуулар менен сактала турган болду. Негизи, Түндүк Корея 1968-жылы разведка кемесин туткунга алган эле. Америка бир титиреп, Улуттук коопсуздук кеңешин жыйган эле. Президент Жонсон Тынч океандагы жетинчи флотту Кореяга карай аракеттендирерин айтып, коркуткан эле. Америка коркутуулар жана нерв бузуулар таасир этпей жатканын көрүп, сүйлөшүү жана эки жүздүүлүк жолуна өткөн соң, кеме экипажы азат кылынды. Бул эки окуя бир түрдөгү окуя. Ар экөөсүндө тең Кореядай кичи мамлекет АКШдай чоң мамлекеттин самолётун уруп түшүрүп, самолёт экипажын өлтүрүп, кеме экипажын да туткунга алып, ага каршылык кылды. Ко-ош, эмнеге бул эки окуяга карата тутулган позициялар түрдүүчө болду? Шахстар себептүүбү? Болушу мүмкүн. Коркутуулар пайда бербегендиги үчүнбү? Болушу мүмкүн. Аныгыраагы, кеме окуясы учурундагы шарт жөнөкөй же жарым жөнөкөй болгон. Кытай сакофий ынкылап менен алек болгон. Ошондуктан, коркутуунун коркунучка алып баруу ыктымалы болбогон. Самолёт окуясы учурундагы шарт болсо адаттан сырт болгон. Себеби, Советтер союзу үлкөн аба жана кургактык күчтөрүн Европанын ортосуна, деңиз күчтөрүн болсо Жер Ортолук деңизине жыйып жаткан эле. Кытай сакофий ынкылаптан чыгып, дүйнөгө өзүн көрсөтүгө умтулуп жаткан эле. Ушул себептүү, Советтер союзу менен кагылышып жаткан эле. Эгер Никсон Кореяга кооп салганда, Кытайдын ага радия билдирүү ыктымалы бар эле. Бул нерсе кескиндиктин күчөшүнө жана кагылышууга алып барар эле. Аны Англия чыгыш лагерине каршы үгүт алып баруу үчүн курал катары колдонушу мүмкүн болор эле, ушуга

караганда, Американын коркутпаганы жана нерв бузарлык кылбаганы туурараак эле. Никсондун унчукпаганынын себеби мына ушунда.

Мисалы, Никсон президент болору менен дароо Европага келди. Ал создаштарына кайтып, Советтер союзу менен Жакынкы Чыгыш маселеси жүзөсүнөн байлануудан мурун, алардын пикирин билмекчи болгонун айтты. Эгер себеп болушуна ылайыгыраак башка шарттар болбогондо, анын сөзүнө ишенүү мүмкүн эле. Тереңирээк назар ташталса, Англия Европа мамлекеттерин Жакынкы Чыгыш маселесинде өз айланасына жыюу үчүн алар менен алака орнотуп, аларды кокус чыгыш лагерге каршы дүйнөлүк согуш болуп калса, Россияга каршы өз тарабында турууга канааттандырмакчы болгондугу маалым болот. Бул абдан кооптуу абал. Дал ошондуктан, Никсон президент болор замат Европа мамлекеттерине келди. Мындан көздөлгөн максат, аларды Англиядан ажыратып жиберүү эле.

Дагы бир мисал. Советтер союзу 1968-жылдын акырларында Чехословакияга чабуул кылды. Румыниядан башка бардык Варшава союздаштары анда катышты. Союз кошууну коммунизмди, коммунисттик мамлекетти, коммунисттик партияны ыктымалы бар Батыш кол салуусунан коргоо шылтоосу менен Чехословакияга кирип барды. Ыктымал, ушундай болгондур. Бирок, окуя жүз берген абалдар коммунисттик партиядан да, коммунизмди коргоодон да маанилүүрөөк эле. Айрыкча, бул иште коммунисттик партия жетекчилеринин коммунизмди түшүндүрүүдөгү ижтихаддарынан башка эч нерсе болбогондугу эсепке алынса, абал андан көрө коркунучтуураак эле. Шарттар терең күзөтүлсө, төмөндөгү нерсе маалым болот, Египет жээктериндеги Россия (союз) флоту Англия тарабынан коркунучка учурай баштаган эле. Анткени, Англия өз күчтөрүн Жер Ортолук деңизинде топтоп жаткан. (Израил) Египетке чабуул кылып калышы да мүмкүн эле. Натыйжада, Советтер союзу коммунизмди коргоо шылтоосу менен аралашууга мажбур болмок. Мына ошондо Англия Советтер союзуна сокку берүү үчүн колго курал алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болмок. Ушуга ылайык, согуш үчүн даярдык көрүү, жардамчы күчтөрдү даярдоо керек эле.

Согуш абалында Советтер союзунан жардамчы күчтөрдү Гибралтар аркылуу алып келүү, жол узактыгынан тышкары, мүмкүнчүлүксүз иш да эле. Ошондуктан, Жер Ортолук деңизинин Египетке жакын жайында эшик ачуу керек болду. Ушул максатта Советтер союзу 2 миллион аскер, 3 миң самолёт жана ядролук куралдарды борбордук Европага жыйды. Варшава союздаштарын согушка катышууга даярдады. Союз Англияга кооп салуу үчүн чоң өлчөмдөгү күч менен Европанын ортосунда жайгашкан Чехословакияга ачыктан-ачык кирип барды. Мындан максат, эгер Советтер союзу менен Англия ортосунда

согуш чыккыдай болсо, Югославия менен Албанияны жарып өтүп, Жер Ортолук деңизине чыгуу эле. Чехословакияга кирүү коммунисттик мамлекетти коргоо шылтоосу менен болсо да, андан көздөлгөн максат, Англияга кооп салуу, согушка даярдык көрүү, Варшава союзун согушка даярдоо болгон.

Саясий иштер мына ушундай түстө өзөгү менен бааланат, өз шарттары таразасына коюлат. Өтүп кеткен эмес, дал ушул жүз берген күндүн өзүнөн келип чыгып түшүнүлөт. Бир күндөгү, а түгүл, бир сааттагы өзгөрүүлөр жана өнүгүүлөр эсепке алынат. Киши бир саат да, бир нече секунд да замандан аркада калбасын, заман менен жанаша жүрсүн. Иштерге акыркы ирмемден келип чыгып баа берсин.

Дүйнөнүн ири маселелери мына ушулар. Эл аралык саясатка таасир көрсөтүүчү ири мамлекеттер мына ошолор. Саясий иштерди өзөгү менен байлоонун, өз шарттары таразасына коюунун, тез өзгөрүүчү, аракеттенүүчү окуяларга жүз берген күндөн, ал тургай, ушул сааттан келип чыгып баа берүүнүн калыптары мына ушулар.

ДҮЙНӨ БАКТЫСЫЗДЫГЫНЫН СЕБЕПТЕРИ

Ири мамлекеттер дүйнөгө өкүмдарлык кыла баштагандан бери алардын айынан дүйнөнүн бактысыздыкка жүз тутканы шексиз. Дүйнө алар пайда кылган «эл аралык үй-бүлө», «эл аралык коомчулук» айынан бактысыз, капиталисттик мабда дүйнөгө келгенден бери колонизаторлук айынан бактысыз. «Эл аралык коомчулук», «эл аралык үй-бүлө» аттуу алдамчылыктар жашап турганда, ири мамлекеттердин дүйнөнү талашып-тартышуусу бар турганда, формасы канчалык өзгөрбөсүн, колонизаторлук бар болуп турганда, дүйнө бактысыз бойдон кала берет. Аны ондоо үчүн ушул үч проблеманы чечүү керек, аныгыраагы, ушул үч факторду жоготуу шарт: эл аралык үй-бүлө жомогун; ири мамлекеттер өкүмдарлыгын; колонизаторлук жана монополияны.

Эл аралык үй-бүлө негизи туура эмес негизге курулган. Ал Батыш Европадагы христиан мамлекеттери үй-бүлөсү негизинде тикеленген. Максаты Ислам мамлекетине каршы туруучу лагерди түзүү эле. Кийин ага Чыгыш Европадагы христиан мамлекеттер кошулду. Ушуну менен ал Европадагы христиан мамлекеттер үй-бүлөсүнө айланды. XVI кылымдардан т.а. Ислам мамлекети Европаны сапырып жибере турган күчкө ээ болгон убактан баштап, XIX кылымдын экинчи жарымына чейин б.а. Ислам мамлекети күчсүздөнүп, «кесел адамга» айланган кезине – 1856-жылга чейин ушундай болуп келди. Кийин Ислам мамлекетинин мүлкүн бөлүштүрүп алуу үстүндө тил бириктирүү башталды. Ушул үч кылымга жакын мөөнөт учурунда эл аралык үй-бүлө дегени «христиан үй-бүлө» жана «Исламий мамлекетке душмандык» дегени эле.

Ал христиан мамлекеттердин гана үй-бүлөсү болушуна, Европадагы христиан мамлекеттерге гана чектелишине, христиан болбогон мамлекеттерди өзүнө кошпошуна карабастан, өзүн «эл аралык үй-бүлө», «эл аралык коомчулук» деп атар эле. Эл аралык сыпатын жалгыз өзү ээлер эле. Эл аралык иштер талкуусун жалгыз өзү алып барар эле. Башкаларды аралаштырбас эле. Эч болбогондо өздөрүн «христиан үй бүлө» деп атап, Исламга каршы жамаат дегендерине бир аз чыдаса болор эле. Бирок, алар өздөрүнө эл аралык сыпатты беришти, аны түбөлүктөштүрүүгө аракет кылышты. Эл аралык үй-бүлө түшүнүгү христиан мамлекеттер негизинде белгиленди.

Ушул үй-бүлө кайсы нерсени эл аралык иш жана эл аралык маселе деп билсе, ошол нерсе эл аралык иш жана эл аралык маселе деп эсептеле турган болду. Аны тартипке салуу жана түбөлүктөштүрүү үчүн салттуу түрдөгү эрежелер иштелип чыкты. Кийинчерээк алар эл аралык мыйзам деп аталды. Алар христиан мамлекеттери ортосунда түзүлгөн келишимдерге, христиан жамааттагы ырасымдарга таянышты

жана алардан эрежелер жасап, аларды эл аралык эрежелерге, кийинчерээк болсо, эл аралык мыйзамга айландырышты.

Демек, Эл аралык үй-бүлө негизи Европа христиандык эл аралык үй-бүлөсү негизине курулган. Эл аралык мыйзам негизи – христиан мамлекеттер ара түзгөн келишимдер жана Европа христиан жамааттарындагы ырасымдар. Европа христиан мамлекеттеринин өзүнө гана эл аралык үй-бүлө наамын берүү жасалмалуулук жана көз боёмочулук. Анткени, дүйнө Европа эл аралык үй-бүлөсүнөн эле турбайт да. Христиан мамлекеттериндеги ырасымдар жана келишимдердин өзүнө эл аралык мыйзам наамын берүү да алдоо жана жасалмалуулук. Анткени, эл аралык мыйзам болушуна жарактуу пикирлер христиан мамлекеттеринин ырасым жана келишимдери эле эмес, балким, бүткүл дүйнөдөгү бардык жамааттардын ырасым жана алар ортосунда түзүлгөн келишимдер жыйнагы болуп саналат. Ошондуктан, эл аралык үй-бүлө түшүнүгү да, эл аралык мыйзам түшүнүгү да түп-тамырынан бери ката. Эгер бул мамлекеттер дүйнөнүн башка мамлекеттерин тан алганда, ишти бир жактуу кылса болор эле. Бирок, вокый ушуну көрсөттү, алар өздөрүнөн башка эч кимди тан алышпас эле. Башкасын өздөрүнө кошпос эле. XIX кылымдын экинчи жарымына келип, жарым христиан болбогон мамлекеттерди да эл аралык үй-бүлөгө кабыл ала башташты. Ошондо да өздөрүнүн Европа христиан мамлекеттери экендиктеринен келип чыгып түзгөн салттуу түрдөгү эрежелеринен башкасын кабыл алышпады. Ошондуктан, Осмоний мамлекетке «эл аралык иштеринде Исламды өкүм чыгаруучу кылып албайсың» деп шарт коюшту. Ушул шартты кабыл алып, Европа христиан мамлекеттеринин салттуу эрежелерине моюн сунганда гана, аны үй-бүлөгө киргизүүгө ыраазы болушту. Демек, бул үй-бүлө айрым мамлекеттердин ага киришине ыраазы болсо да, эл аралык мамилелерде өз ырасым жана эрежелеринен башкасынын болушуна таптакыр жол койбоду. Биринчи дүйнөлүк согуш бүткөнгө чейин, Ислам мамлекети кеткенге чейин абал ушундайча улантылды. Ырас, эл аралык үй-бүлөнүн жана эл аралык эрежелердин жүзөгө келишине себеп болгон душман кулаган соң, эми аны оңдоо да мүмкүн эле. Бирок, иш тетири жүрдү. Мамлекеттер эл аралык үй-бүлө, Эл аралык эрежелер негизин бекем кармашты. Эл аралык үй-бүлөнү көрсөтүүчү эл аралык уюм түзүүгө келишишти. Ал бардык мамлекеттердики эмес, белгилүү бир мамлекеттердики болушу керек эле. Ага айрым христиан болбогон жана Европадан тышкарыда жайгашкан мамлекеттер да кабыл алынды. Бирок, баар бир Европа христиан мамлекеттеринин салттуу түрдөгү эрежелеринен башкасы кабыл алынбады. Башка мамлекеттердеги ырасым жана пикирлер этибарга алынбады. Мындан тышкары, эл аралык үй-бүлөнүн мааниси «Европа христиан

мамлекеттери» дегени болуп, Улуттар лигасына кирген мамлекеттер эл аралык христиан үй-бүлөгө кабыл алынган эле. Кийин БУУ түзүлдү. Алгач ага Германияга каршы согушка кирген христиан мамлекеттер жана алардын тобелери мүчө кылынды. Бирок, Америка өз таасирин дүйнөгө өткөзүү, бүткүл дүйнөнү өз канаты астына алуу максатында БУУга мүчөлүктү кеңейтип, бардык мамлекеттерге ага кирүү мүмкүнчүлүгүн берди. Ошондо да, Америка жана башка христиан мамлекеттер эл аралык мыйзамга жана БУУ түзүмүнө бир да эреженин сызылып киришине жол коюшпады. Христиан мамлекеттердин эрежелери эл аралык мыйзамдын негизи болуп кала берди. Эл аралык мыйзам БУУ түзүмүнүн дал өзү. Ал тургай, Россия башчылыгындагы Чыгыш лагер да капиталисттик түзүмгө жана христиан мамлекеттердин эрежелерине тескери болгон коммунисттик этикатты кабыл алганына карабастан, эл аралык түзүмдүн бир да жерин өзгөртө албады, бир да пикирин ага киргизе албады. Ошондуктан, бүткүл дүйнөдөгү жамааттарга христиан мамлекеттер же капиталисттик мамлекеттердин салттуу түрдөгү эрежелери гана өкүмдар болуп калды, башка мамлекеттердеги ырасымдар жана пикирлер дубал артында калды. Ошол эле учурда, эл аралык үй-бүлөнүн мааниси, мейли, ага көптөгөн мамлекеттер кабыл алынган болсо да, турмуш чындыгында христиан мамлекеттер, башкача айтканда, капиталисттик мамлекеттер үй-бүлөсүнө айланды. Эми ушундай болгон соң, эл аралык үй-бүлө түшүнүгүн да, эл аралык мыйзам маанисин да кайра карап чыгуу керек.

«Өлгөндүн үстүнө тепкен» нерсе ушул болду, кийинчерээк, эл аралык мыйзамга айланган ошол салтта болгондой кылып, моралдык факторго коюп беришпеди. Тескерисинче, аларды кабыл алган-албаган бардык мамлекеттерге курал күчү менен аткартышты. Ири мамлекеттер илгери өздөрүн эл аралык коомчулуктагы коопсуздукту жана тартипти сактоочу уюм эсептеп, тынчтыкка кооп салуучу же тартипти бузуучу шарпа көрүнгүдөй болсо, башка мамлекеттердин иштерине да аралаша беришер эле. Бул ири мамлекеттерди башка мамлекеттердин ишине аралашуудан ошол мамлекеттин күч-кудурети гана жана ири мамлекеттердин бул күч-кудуретке тең келе албашы гана тыйып коё алар эле. Бул аралашууну, туураарагы, алар кабыл алган салттуу түрдөгү эрежелердин аткарылышын кайтаруу ошол мамлекеттин күчтүү же күчсүздүгүнө карап болор эле. Биринчи дүйнөлүк согуштан мурун Европа христиан мамлекеттери баары биргеликте же жалгыз-жалгыздан өздөрүн-өздөрү эл аралык түзүмдү аткаруучу дүйнөнүн эл аралык полициясы деп эсептер эле. Улуттар лигасы түзүлгөндөн кийин да абал ушундайча улантыла берди. БУУ түзүлгөн соң, капиталисттик мамлекеттер өздөрүн дүйнөнүн мыйзам

жана түзүмүн аткаруучу эл аралык полициясы кылып белгилешти. Америка жана Британиянын 1958-жылдагы Жакынкы Чыгышка аралашуулары, Америка кошуунунун Ливанга, Британия кошуунунун Иорданияга жайгаштырылышы, алардын 2003-жылдагы Иракка кылган баскыны ушуга бир мисалдан башка нерсе эмес. Бул иш кандай гана жийиркеничтүү. Дүйнө Европа түшүнүгүндөгү эл аралык үй-бүлө айынан, эл аралык мыйзам айынан не деген гана көргүлүктөрдү көрбөй жатат. Эми ушундай болгон соң, дүйнөнү бактысыздыктан куткаруу үчүн бул маселени чечүү лазым.

Эми бул маселени чечүүгө токтоло турган болсок, эл аралык коомдо эл аралык жамаатты жаратуу шарт болуп калса, эл аралык коомду жөнөкөй коомго салыштырбоо лазым болот. Жөнөкөй коом даттанууларды кабыл ала турган, даабаларды көрүп чыга турган, келишпөчүлүктөрдү жоё турган вужудка ээ болушу шарт. Ошондуктан, ар бир коомдун мамлекети, султаны, мыйзамы, мажбурий аткарылышы болуш керек. Эл аралык коом болсо адамдардан эмес, өз ара мамилеге киришүүчү топтомдордон турат. Ар бир топтом эгемендүүлүккө жана мутлак тандоо укугуна ээ. Ага карата болгон ар кандай тышкы мажбурлоо андан эгемендүүлүктү тартып алуу дегени. Бул кулдуктун дал өзү болуп, колонизаторлукта, зордукчулукта өз көрүнүшүн табат. Бул топтомго же бул мамлекетке өз токтомун аткарууга тыюу салуу аны кишендөө, иштен чыгаруу, жараксыз абалга келтирүү дегени. Ошондуктан, топтомдор үстүнөн бир күч топтомунун салтанатындай салтанат болуп вужудка келиши мүмкүн эмес. Башкача айтканда, эл аралык коомдун иштерди башкаруу укугуна ээ болгон бийлик астындагы бир топтомго айланышы туура болбойт. Т.а. бир нече мамлекеттерге өкүмдарлык кылуучу бүткүл дүйнөлүк мамлекеттин жүзөгө келиши мүмкүн эмес. Бир нече топтомдор үстүнөн башкаруу укугуна ээ болгон бүткүл дүйнөлүк мамлекеттин болушу да жайыз эмес. Балким, топтомдор өз вужудуна, башкаруу жана тандоо укугуна ээ болгон топтомдор болуп калышы керек. Кокус, бул топтомдордон эл аралык жамаат түзүү шарт болуп калса, ал бүткүл дүйнөлүк мамлекет болбошу керек. Бул жамаат өз ыктыяры менен каалоочулар тарабынан негизделиши керек. Аны белгилүү бир түшүнүктөргө ээ болгон, же башкалардан үстөм туруучу кубатка ээ болгон бир белгилүү мамлекет түзбөшү керек. Балким, аны бардык каалоочулар ыктыярдуу түрдө негиздешет. Бул иште алардын түшүнүктөрүнө, күч-кубаттарына жана өз таасирлерине каралбайт. Негиздөөгө катышпаган ар кандай мамлекетке каалаган убакта эл аралык жамаатта катышуу эркиндиги берилет жана ал негиздөөчүлөр кандай укук жана милдеттенмелерге ээ болсо, ушундай укук жана милдеттенмелерге ээ болот. Ошол эле учурда, баарына каалаган убакта эл аралык жамаатты таштоо

эркиндиги берилет. Эч кимге токтом мажбурлап аткарылбайт. Мына ошондо көз боёмочулук менен эл аралык үй-бүлө наамын алган жасалма уюм эмес, жасалмалуулук менен БУУ намын алган бүткүл дүйнөлүк мамлекет эмес, чыныгы эл аралык жамаат дүйнөгө келет.

Үй-бүлө жөнүндөгү сөздөр мына ушул. Эми мыйзам жаатына токтоло турган болсок, эл аралык жамаат үчүн да, дүйнө мамлекеттери үчүн да эл аралык мыйзам болушу мүмкүн эмес. Эл аралык жамааттын көзөмөл иштерин тартипке салып туруучу, иш жүргүзүү ыкмаларын көрсөтүүчү аткаруу мыйзамы гана болушу мүмкүн. Ал да көпчүлүктүн пикири менен шарттуу түрдө кабыл алынышы, окуялар жана окуялар талабы менен көпчүлүктүн ага өзгөртүүлөр киргизиши жайыз.

Эл аралык мыйзам деген нерсенин болушу да, түзүлүшү да жайыз эмес. Анткени, мыйзам – султандын буйругу. Дүйнөлүк мамлекет да, дүйнө султаны да болбойт. Себеби, мындай болушу мүмкүн эмес. Анын болушу согуштар жана кандуу кагылышуулар дегени. Ошондуктан, дүйнөлүк мамлекеттин же дүйнөлү бийликтин болушу дурус эмес. Демек, эл аралык мыйзам болбойт, түзүлбөйт. Мунун үч себеби бар: Биринчиден, мыйзам султандын буйругу. Дүйнөдөгү бардык мамлекеттердин да, эл аралык коомчулуктун да султаны бирөө эмес. Ушундай болгон соң, эл аралык мыйзам деген нерсенин өзү болбогур нерсе. Экинчиден, мыйзамды аткаруу важып. Бул үчүн салтанат (бийлик) керек. Дүйнөдөгү бардык мамлекеттерге өз буйруктарын күч менен аткарта турган бүткүл дүйнөлүк салтанаттын болсо болушу мүмкүн эмес. Анткени, ал согуштарга жана кандуу кагылышууларга алып барат. Үчүнчүдөн, мыйзам мамилелерди тартипке салат. Эл аралык мамилелер топтомдор арасында ыктыярдуу түрдө жүзөгө келет. Ар эки же андан артык мамлекет өз ара мамилелерин пайдаларынан келип чыгып жана өз ыктыярлары менен тартиптештирет. Бул мамилелер башка бир, эки же андан артык мамлекеттер ортосундагы мамилелерден айырмаланат. Мамилелерди тартипке салуучу фактор мыйзам эмес, келишим. Иш жүзүндөгү мамилелер жалаң гана келишимдер менен тартипке түшөт. Демек, бардык мамлекеттер ортосундагы мамилелерди тартипке салуучу эл аралык мыйзам болбойт. Мындай мыйзамдын болушу мүмкүн да эмес.

Ал тургай, Батыштагы көпчүлүк адамдар жалпы эл аралык мыйзам болушун, мамлекеттердин ага моюн сунушун жана мажбурлуу түрдө аткарышын инкар кылат. Эл аралык мыйзам пикири туулгандан тартып, Батыш мыйзам таануучуларынын ортосунда анын маани-маңызы туурасында келишпөөчүлүк жүрүп калды. Көпчүлүк анын мажбурлоочу күчүнө шектенүү менен карады. Мисалы, Германиядагы Кант жана Гегель, Англиядагы Гоббс жана Остин о.э. бул экөөнүн издештери жалпы эл аралык мыйзамдын болушун четке кагышты.

Батыш мыйзам таануучуларынын көпчүлүгү ушул пикирге барды. Ал тургай, аны болсун деген тарапкерлер да аткарылышы важып болгон мыйзам катары эмес, ага амал кылбаган адам эч кандай мыйзамдык жоопкерчиликке тартылбай турган адеп нормасы катары болушун айтышат. Ал тургай, эл аралык мыйзамдын мыйзамдуулук мазмунун түшүндүрмөлөө үчүн шылтоо таап жаткандардын түшүндүрмөлөрү да эл аралык мыйзамдын болбошуна, нары барса эл аралык үрп болушуна далалат кылат. Ушуга караганда, Батыш ойчулдары арасында жалпы эл аралык мыйзамдын болушуна тарапкерлер азчылыкты түзөт. Эл аралык үрптөн башкасынын болушун далилдөө болсо мүмкүн эмес.

Топтомдор ортосунда өз ара келишип алынган үрптөр – бар нерсе. Байыртадан бардык топтомдор ортосунда болгон жалпы үрп мына ушулардын катарына кирет. Мамлекеттер аралык элчини өлтүрбөө, консулдарды этият кылуу сыяктуу. Белгилүү бир топтомдор ортосундагы өзгөчө үрп да мына ушулардын катарына кирет. Мисалы, арабтарда эч кимди Байтул Харамды зыярат кылуудан тоспоо адат болгон. Бул үрптөрдүн бар экендигинде шек жок. Бирок, алар мыйзам эмес. Бар-жогу бардык же айрым топтомдор тарабынан кайталанып тура турган белгилүү бир окуялар себептүү шарттуу түрдө келишип алынган нормалар гана. Ушуга караганда, эл аралык үрп – бар нерсе. Жалпы эл аралык мыйзам болсо түбү жок нерсе. Эми, эл аралык мыйзамды адамдарга күч менен мажбурлап аткаруу маселеси калды. Мунун ылажысы жок. Себеби, аткаруу үчүн дүйнөлүк салтанат, дүйнөлүк мамлекет керек болот. Бул нерсе болушу мүмкүн болбогон иш. Дүйнөлүк мамлекет түбү жок нерсе. Эгер мыйзамды аткартуу эки же андан артык ири мамлекеттер топтому тарабынан болсо, ал мыйзамды аткаруу эмес, кол салуу болуп эсептелет. Анткени, эки же андан ашык мамлекеттердин бири мыйзамды бузса, калгандары аны мажбурлап аткарта албайт. Себеби, мындай кылуу согуш дегени. Эгер эки же андан ашык мамлекеттердин экөөсү же баары мыйзамды бузушса, аларга ким аны аткартат? Табигый түрдө, эч ким. Кыскасы, күчтүү мамлекеттердин мыйзамды кичи же күчсүз мамлекеттерге аткартышы эл аралык мыйзамды аткаруу эмес, кол салуучулук эсептелет. Мына ушулардан ачык көрүнүп тургандай, жалпы эл аралык мыйзамды бардык мамлекеттерге аткартуу – түбү жок нерсе. Эл аралык мыйзамды күч менен аткаруу пикирин ойго да албоо керек. Анткени, ал кол салуучулуктан башка нерсе эмес.

Мына ушулардан көрүнүп тургандай, эл аралык мыйзамдын болушу маани-маңыз жагынан мүмкүн эмес. Мамлекеттер ортосунда келишимдер, ушул келишимдерге тиешелүү топтомдор ортосундагы согуш жана тынчтык мамилелерине тиешелүү үрптөр гана болот. Ушуга ылайык, эгер эл аралык жамаатты жүзөгө келтирүү шарт болуп

калса, анын көзөмөл мыйзамы гана болот. Анын иши эл аралык үрптөргө жана аларга амал кылынуу-кылынбоо жараянына көз-кулак болуп туруудан турат. Эл аралык келишимдер, алардын түзүлүшү, аткарылышы, талданышы сыяктуулар да ушулардын катарына кирет. Муну менен эл аралык үрптөр, эл аралык жамаатты түзүүчү эл аралык коомчулукта пайда болгон үрптөр гана алынат. Бул үрптөр мамлекеттер чыгарган токтомдор менен пайда болбойт. Мындай кылуу ката жана өтө зыяндуу. Алар мамлекеттердин аларга баш ийүүлөрү себептүү жүзөгө келет. Т.а. алар узак мөөнөт кабыл алынып, орношуп калган үрптөр. Мамлекеттер ички түрткү менен аларга амал кылуу важып деп ишенишет. Мамлекеттердин аларга ээрчиши үрпкө кирген норма, багыт же түшүнүктүн кайталана беришинин жемиши. Анткени, адамдардын шарттуу түрдө бир ишти тутуулары менен эле ал үрпкө айлана бербейт. Жалпы үрпкө айлануу үчүн кайталануу шарт. Эл аралык жамаат аны түзүүчү мамлекеттер тарабынан кылына турган эл аралык кагылышуулар жана карама-каршылыктарды көзөмөлдөгөндө мына ушул жалпы үрпкө этибар бериши керек. Демек, эл аралык кагылышуулар жок кылынып жатканда чыныгы маанидеги эл аралык үрпкө этибар каратылат. Бул эл аралык үрп күч аркылуу эмес, рай омм аркылуу, моралдык фактор аркылуу аткарылат. Себеби, эл аралык жамаатта катышуучу мамлекеттер балан норма же балан багытка карата – тээ алардын өзү үрпкө айланганга чейин – эл аралык үрп деп токтом чыгарышпайт. Токтом чыгарылган соң болсо, ушул мамлекеттер бул үрпкө моюн сунуу важып деп этикат кылышат. Ошондуктан, аны күч менен аткарууга кажет калбайт. Мындан тышкары, үрпкө баш ийбеген мамлекетке каршы рай оммдун күчү мамлекеттерди күч менен, тышкарыдан мажбурлоодон көрө көбүрөөк түстө ичкериден, өз-өзүнөн мажбурлайт. Топтомдун жалпы үрпкө баш ийбегени себептүү сынга учуроодон коркушу зордоп аткарылышынан коркушунан көрө таасирлүүрөөк болот. Ошондуктан, жамаат токтомдорун аткаруу көзөмөлү рай оммго, моралдык факторго коюп берилет. Мына ушул аны аткаруу жолу болот.

Эми дүйнөнүн ири мамлекеттери айынан тартып жаткан машаккатына келсек, бул апаат мамлекеттин ири мамлекет болушунан эмес, мына ушул ири мамлекеттин пайдаларды бөлүп алуу үстүндө уюшунан келип чыгып жатат. Балээнин башы мына ушул уюшуу болуп жатат. Ушуга караганда, аны жок кылуу үчүн этибарды мамлекеттин ири мамлекеттигине эмес, ири мамлекеттердин уюшуп жатканына каратуу лазым. Ири мамлекеттердин биринчи уюшмасы «Ыйык союз» болгон эле. Ал пайдаларды өз ара бөлүштүрүү, союздаш падышалардын таажысын коргоо, бул падышалар же алар келишип алган иштерге каршы чыгуучу ар кандай козголоң аракетин бастыруу,

дүйнөдөгү каалаган мамлекетке «тынчтыкка же түзүмгө кооп салып жатасың» деген шылтоо менен кол тийгизе алуу максатында түзүлгөн эле. Ошондуктан, бул уюшма дүйнө үчүн да, Европанын өзү үчүн да бир кырсык болду. Туура, Европа калктары анын таасир күчүн сындыра алып, козголоңдор көтөрүштү, токтомдорун бекер кылдырышты. Бирок, пайдаларды бөлүштүрүп алуу үчүн ири мамлекеттердин уюшуу пикири азырга чейин дүйнөдө өкүмдарлык кылып келе жатат. Франция козголоң көтөрүп королдукту оодарды жана республика болгонун жарыя кылды. Бельгия козголуп, Голландиядан бөлүнүп чыкты жана эгемендүү болду. Немис калкы майда мамлекетчелерге бөлүнүп жатар эле. Аларды жоюп, Германия бирдигин тикеледи. Булардын баары беш падыша уюшмасына каршы кылынган иштер эле. Кийинчерээк бул ири мамлекеттердин өздөрү түзүмдөрүн өзгөртүп, эл аралык блок пикирин бекем кармай башташты. Биринчи дүйнөлүк согушка, Экинчи дүйнөлүк согушка да алып барган фактор мына ушул блок болду.

Туура, Америка жана Советтер союзу биргеликте союз түзүп, эки лагерди т.а. капиталисттик жана коммунисттик лагерлерди жок кылып, үчүнчү дүйнөлүк согуш коркунучун жоюшту. Хрущёв менен Кеннеди 1961-жылы Венада ушул жөнүндө келишим түзүштү. Бирок, алар бул ишти жаңы уюшма аркылуу ишке ашырышты. Ошондуктан, алар ири мамлекеттердеги уюшуу пикирин чечкен эсептелишпейт. Тескерисинче, алар бул уюшманы жаңы бир уюшуу аркылуу өз пайдалары тарапка буруп, жаңы бир коркунучту пайда кылышты. Ал дүйнөнү эки гигант мамлекет ортосунда бөлүштүрүүдөн турат. Кыскасы, алар эл аралык уюшуну чечүүнүн ордуна ого бетер чиелештирип жиберешти. Бекем уюшмага айландырышты. Майда мамлекеттердин өз маселелерин чечүүдө ушул эки мамлекет ортосундагы келишимден пайдалануу мүмкүнчүлүгүнөн куру кол калтырышты. Бул эки гиганттын уюшуу акыбетинде эл аралык саясат үчүн үлкөн коркунуч туулду.

Ошентип, каерде уюшуу болсо, ошол жерде тынчтыкка жана кичине же чоң болушуна карабастан, башка мамлекеттерге коркунуч туулат. Уюшма салттуу түрдө болобу, азыркыдай түрдө болобу, айырмасы жок. Салттуу түрдөгү уюшма мамлекеттери олжолорду өз ара теңме-тең бөлүштүрүшкөн. Азыркы уюшмада болсо, биринчи ири мамлекет (АКШ) уюшмадагы башка мамлекеттерди биринчи кезекте өзүнүн кызыкчылыктарын ишке ашырууларына моюн сундурут. Олжолордун баарын же көбүрөөгүн өзү алат. Уюшманын башка мүчөлөрүнө күкүмдөр гана калат. Экинчи Булуң согушундагы эл аралык союзда ушундай болгон эле. Өткөн кылымдын 90-жылдарынын башында Ирак Кувейтти басып алды. Кийин Америка ага каршы жырткычтарча чабуул

баштады. Отузга жакын мамлекетти өз айланасында уюштурду. 2003-жылдын баштарындагы Иракка каршы чабуулунда да ушундай болду. Ар түрдүү союздар наамы астында Америка өзү менен бирге Иракка отузга жакын мамлекетти алып кирди.

Кандай көрүнүштө болбосун, бардык уюшмалар эл аралык майданга жамандыкты, зордукчулукту алып киришет. Ушуга караганда, эл аралык уюшма түшүнүгүн тез чечүү لازым. Ал жалаң гана ири мамлекеттерден түзүлөбү, майда жана ири мамлекеттерден түзүлөбү, айырмасы жок.

Ко-ош, бул иш кандай чечилет? Бул үчүн түшүнүктү түп-тамыры менен өзгөртүүдөн башка жол жок. Анткени, адамдын дүйнөдөгү иштери өзүнүн турмуш жөнүндөгү түшүнүктөрүнө карай калыптанат. Ушундай болгон соң, эң оболу эл аралык уюшуу пикириндеги ири мамлекеттер калктарынын түшүнүгүн өзгөртүү лазым. Ошондон кийин эл аралык уюшмаларды жок кылууга өтүлсө болот. Ырас, ушул түшүнүк өзгөртүлбөс экен, дүйнөнүн ири мамлекеттер айынан машакат чегиши улана берет. Улана эле бербестен, ого бетер жамандашат. Түшүнүктү өзгөртүүнүн жолу болсо, уюшмаларга каршы эл аралык рай оммду жүзөгө келтирүү. Чечүүнүн жалгыз жолу – мына ушул. Буга далил, XIX кылымда чоң-кичине бардык Европа мамлекеттери күчсүз мамлекеттерди колония кылуу менен сыймыктанышар эле. Ушул иште жиндилерче ким озор ойношор эле. Британия, Голландия, Германия, Бельгия, Франция, Испания – бардык-бардыгы колонизаторлукка башы менен сайылышкан эле. Биринчи дүйнөлүк согуштан кийин Россияда коммунисттик мамлекет тикеленген соң, колонизаторлукка каршы күрөшүү пикирин кабыл алды. Тайманбастан ага каршы чабуул баштады. Дүйнө калктарын колонизаторлорго каршы үндөдү. Экинчи дүйнөлүк согушу менен бирге дүйнөдө колонизаторлукка каршы кескин рай омм жүзөгө келди. Ошондуктан, БУУ уставына дүйнөдө колонизаторлукту түгөтүүгө тиешелүү пункттар киргизилди. Азаттык пикири кеңири жайылды. Колонизатор мамлекеттер колонизаторлуктан чегиништи. Бүткүл дүйнөлүк рай омм басымы астында колония калктарга азаттыгын жана эгемендүүлүгүн берүүгө мажбур болушту. Туура, айрым мамлекеттер муну менен колонизаторлуктун формасын гана өзгөртүштү. Эмнеси болгондо да, рай омм колонизаторлук жөнүндөгү көз карашты өзгөртө алды. Ири мамлекеттер, туурараагы, ири мамлекеттер уюшмасына карата да ушундай абал жүз берди. Ошондуктан, ири мамлекеттер уюшмасынан машакат чегип жаткан, балээлерге жолугуп жаткан калктар ири мамлекеттер блогу түшүнүгүнө каршы тээ аны жок кылышканга чейин тиш-тырмактары менен күрөшүүлөрү керек. Бирок, бул түшүнүктү бүтүндөй жок кылуу үчүн ушундай идеологиядагы күчтүү мамлекет

керек. Азыркы ири мамлекеттер өз кызыкчылыктарына кызмат кылдыруу үчүн ушул пикирди түрдүү тараптан колдоп-кубаттап тура турган болсо, анын айынан эзилип жаткан калктар күчтүү мамлекетти тикелемейинче, аны жок кыла алышпайт. Адамзатты бул балээден куткаруучу жападан-жалгыз күч Исламий мамлекет болсо ажеп эмес.

Эми калктардын байлыктарын тартып алуу, өздөрүн кор кылуу маселесине өтөбүз. Мейли, дүйнө ага каршы сезилерлик кадам таштаган болсо да, ал алсыз калктарды кыйноочу, региондун жана бүткүл дүйнөнүн туруктуулугуна кооп салуучу иштердин алдыңкы сабында турганы анык. Жылдар бою, азырга чейин колонизаторлук региону болуп келе жаткан Конго проблемасы, азыркы Жакынкы Чыгыш кризиси колонизаторлуктун туруктуулукка туудуруп жаткан коркунуч үлгүлөрүнөн башка нерсе эмес. Ошондуктан, колонизаторлук проблемасын чечүү эң зарыл.

Колонизаторлук – капиталисттик мабданын тутумдук бөлүгү, дагы да туурараагы, капитализм идеологиясын ишке ашыруунун жолу. Ушуга ылайык, аны биротоло чечүү үчүн капиталисттик мабдага каршы күрөшүп, аны кулатуу керек. Ошондуктан, бардык аракеттер капиталисттик мабданы кулатууга тартылышы керек. Коммунизм капиталисттик мабдага каршы күрөшүү жана колонизаторлукту чечүү үчүн белгилүү бир аралыкты басып өттү. Бирок, анын идеологиясы ката, аракеттери чапыра-чачты эле. Динди мамлекеттен ажыратуу этикатына каршы материалисттик өнүгүү акыйдасы менен чыкты. Бул акыйданын өзү ката, адам табиятына туура келбейт. Ошондуктан, капиталисттик коомдор аны кабыл алышпады. Капитализм идеологиясындагы адамдардын турмуш жолдоруна таасир этпеди. Себеби, материалисттик өнүгүү этикатындагы кишиге динди мамлекеттен ажыратуу идеологиясы колдонулушунун зыяны жок. Анткени, динди мамлекеттен ажыратуу этикатын Кудайдын бардыгын тан алуучу да, жокко чыгаруучу да кабыл ала берет. Себеби, ал ыйманды да, ыймансыздыкты да түшүрдүрбөйт. Болгону, мамлекет иштерине динди аралаштырбоону гана билдирет. Бул нерсе материалисттик өнүгүү этикатындагы адамдын турмуш жолуна таасир этпейт. Ушул себептен улам, коммунисттик этикат капиталисттик коомдорго таасир өткөзө албады. Аларда эч кандай өзгөрүү жасай албады. Коммунизмдин капитализмге каршы турушу Карл Маркс жана андан кийинки коммунист философтор пикирлери менен башталган. Жеке адамдар, жамааттар бул пикирлерди кабыл алышкан. Бирок, окуп үйрөнүүнүн өзү менен бүтүн баштуу калк аны кабыл кылып ала бербеген. Мунун үстүнө, аны коммунисттик мамлекет катары калыптануу жолу ката, кыялый жол болгон. Ал мамлекет күрөшүн мамлекетсиздикке алып баруучу жол деп билгени үчүн ката болуп

эсептелет. Бүткүл дүйнөлүк революция жасамакчы болгону үчүн кыялый болуп саналат. Өнөр жайы өнүккөн элдерден тартып, бүткүл дүйнөгө жаймакчы болду. Ошондуктан, Ленин аны түшүндүрмөлөө шылтоосу менен ага амал кылбоого мажбур болуп, коммунисттик мамлекетти Россияда курду. Ошол кезде Россия өнөр жайы жагынан Европадан артта калган эле. Арадан отуз жылдан көбүрөөк убакыт өтүп, Лениндин издештери эң ири колонизатор мамлекет Америка менен т.а. колонизаторлук менен келишим түзүштү. Акыбетте, коммунизм бүтүндөй кулады. Негизги коммунисттик мамлекет жок болду. Көздөгөн максаттары жокко чыкты. Ушуга ылайык, капитализмге каршы күрөшүү жана колонизаторлукту түгөтүү үчүн башка жол издөө керек. Бул ишке бир гана Ислам кудуреттүү. Колонизаторлукту жок кылуу, капитализмди кулатуунун бирден бир чарасы – бир гана ал. Бул үчүн аалам, адам жана тирүүлүк жөнүндөгү жалпы пикирди бүткүл дүйнөлүк талкуу майданына алып чыгуу жана эл аралык үрптү ыктыярдуу түрдө аткаруу негизине курулган. Эл аралык жамаат уставына киргизүү керек. Аалам, адам жана тирүүлүк жөнүндөгү жалпы пикирдин бүткүл дүйнөлүк деңгээлде талкууга алынышы түшүнүктөрдү өзгөртөт, каталарды түзөп, эл аралык үрптү оңдойт. Колонизаторлук турмуш жөнүндөгү белгилүү бир дүйнө караш болуп саналат. Ырас, ушул дүйнө караш өзгөрбөсө, ал эч качан жоголбойт. Туура, колонизаторлукка каршы дүйнөдө жүзөгө келген эл аралык рай омм ага таасир этти. Бирок, аны түгөтө албады, алсырата да албады. Анын ыкмасы гана өзгөрдү. Африка, Азия жана Латын Америкасындагы мамлекеттер көрүнүшүндө эгемендүү болушса да, чындыгында, алиге чейин колония мамлекеттер болуп келет. Бул колониялар ынкылаптар, жергиликтүү жана эл аралык согуштар менен гана азатыкка жетишет. Ырас, дүйнөдөгү ири мамлекеттер колонизаторлукту идеология катары кабыл кылышкан соң, бул идеологияны – турмуш жөнүндөгү дүйнө карашты алардын жүрөгүнөн сууруп албай туруп, колонизаторлукту жоготуп болбойт. Туура, колонизаторлукка материалдык каршылык көрсөтүү, рай оммдун дайым ага каршы турушу, ушул жолдо тынымсыз күч сарпташы керек. Бирок, ушунун өзү маселени чечпейт. Маселе чечилиши үчүн Ислам аалам, адам жана тирүүлүк жөнүндөгү жалпы пикир катары бүткүл дүйнөлүк деңгээлде талкуу майданына алып чыгылышы, бардык улут жана элдер аны алышы, бардык мамлекеттер ортосунда, айрыкча, эл аралык жамаатта колдонулушу керек. Колонизаторлукту жок кылуунун жападан-жалгыз чарасы мына ушул. Аны иш жүзүндө колдонуу эл аралык майданда күчтүү Исламий мамлекет бой кериши менен гана ишке ашат.

Жогоруда айтып өткөнүбүздөй, дүйнөнү бактысыз кылып жаткан, анын бакытка алып баруучу жолун тосуп жаткан балээ мына ушул үч нерсе жана аларды жоготуунун жолу мына ушундай. Бирок, ушул маселени чечүүнүн өзү менен согуштар жана тынчсыздыктар, эл аралык тузактар жана саясий айла-амалдар, ыглас оюндар токтоп калбайт. Болгону, ойгонуу оор болуп жаткан жамаий уйкусууроо гана жоголот. Мамлекеттердин ортосундагы күрөш табигый. Мамлекеттердин согуштар чыгарышы табигый. Алардын манёврлар жана айла-амалдар иштети да табигый. Бирок, алар айрым-айрым, өз алкагындагы иштер болот. Өткөн эки дүйнөлүк согуштай болуп бүткүл дүйнөнү согушка тартпайт. Азыркыдай болуп мамлекеттердин ойкыялы башкалардын канын соруу менен алек болбойт. Хидаят жана залалат, жакшылык жана жамандык, изгилик жана карамүртөздүк сыяктуу адам табиятындагы нерселердин анысы да, мунусу да болот. Ири мамлекеттер уюшмасы, эл аралык үй-бүлө жана колонизаторлук идеяларынын айынан болгондой болуп, бары-жокту жамандык каптап калбайт. Ошондуктан, кылымдар карытып дүйнөнү эзип келе жаткан бул жамандыкка чек коюу керек. Бул ишке кудуреттүү мамлекетти – Исламий Халифалык мамлекетин тикелөө керек.

ДҮЙНӨ САЯСАТЫНА ТААСИР ӨТКӨЗҮҮ ЖОЛУ

Адамдардын дүйнө саясатына, ал тургай, партиялардын мамлекеттер багытына таасир көрсөтүшүнө жол болсун, акыры бул багыт бир нече кылымдарга созулуп, тамыр жайып келди го, - делиши мүмкүн. Мунун жолу мындай, жеке адамдар же партиялар саясий иштерди күзөтүп, эл аралык саясатты түшүнүп барганда, мындан аклый пайда жана пикирий ар түрдүүлүктү, үйрөнүүнү жана маалымат көбөйтүүнү эмес, дүйнөнү башкарууну, ага таасир өткөзүүнү көздөшсүн. Бир сөз менен айтканда, саясатчы болууну максат кылышсын. Саясатчы акылдуулардын акылдуусу болгондо да, аклый пайданы көздөбөсүн, ойчулардын ойчулу болгондо да пикирий ар түрдүүлүккө ыктабасын. Ал акылдуу же ойчул болгону үчүн эмес, саясатчы экенинен келип чыгып, саясатты үйрөнсүн, эл аралык позиция жана эл аралык абалды түшүнсүн, эл аралык саясатты күзөтүп барсын. Дүйнөнү башкаруу үчүн, башкача айтканда, эл аралык саясатка таасир өткөзүү үчүн аракет кылсын. Бул бир тараптан. Экинчи тараптан, ал аракет кылганда, өзүн жалгыз эмес, үмөттүн бир бөлүгү деп, мамлекет ичиндеги жан деп элестетет. Ал мамлекет саясатын макулдай турган же аткара турган кишилер катарынан болбосо да, бирок, макулдоого же аткарууга умтула турган кишилерден болот, же макулдап жаткан жана аткарып жаткандарды тергейт. Ушуну менен, макулдоо же аткаруу укугуна ээ болбогон жеке адам болсо да, эл аралык деңгээлде таасир өткөзө алат. Анткени, өзүнө окшогондордон куралуучу мамлекет ошолор аркылуу таасир көрсөтөт. Туурараагы, ал жана ал сыяктуулар өз мамлекетин эл аралык саясатка жана эл аралык позицияга таасир өткөзө турган даражага алып чыгуу үчүн аракет кылышат. Саясий түшүнүктөрдүн жемиштеринен эмне максат көздөлүшүн мына ушундан билип алса болот. Көздөлгөн максат болсо, дүйнөдө жүз берип жаткан саясий иштерди идирек кылуучу саясий аң-сезимдүү адамдарды жетиштирип чыгаруу аркылуу мамлекетти эл аралык саясатка жана эл аралык абалга таасир өткөзө алуу макамына алып чыгуу. Ушуга караганда, эл аралык саясат жана эл аралык позицияга таасир өткөзүүнүн биринчи кадамы – бул саясий түшүнүктөрдү куруу. Бул имараттын биринчи кышы – адамдарды саясий иштерди күзөтүп барууга, эл аралык саясатты түшүнүүгө үндөө. Ачыгын айтканда, дүйнөлүк саясаттагы саясатчыларды жетиштирип чыгаруу. Ушундай кылынса, мамлекеттин эл аралык саясатка жана эл аралык позицияга таасир өткөзүшү өз-өзүнөн табигый түрдө пайда болот. Саясий түшүнүктөрдүн канчалык зарылдыгы, канчалык маанилүүлүгү мына ушундан көрүнүп турат. Ушуну да айтып өтүү لازым, эл аралык мамилесиз эч бир мамлекет эл аралык деңгээлге чыкпайт. Коомдогу шахс башкалар менен мамилеге

киришмейинче, өз ордун таба албайт. Анын коомдогу орду дал мына ушул мамилелерге жана адамдар ортосундагы алакаларга таасир өткөзө алуу күчүнө карап белгиленет. Кудум ушул сыяктуу, мамлекет да башка мамлекеттер менен боло турган мамилелерге карап өз ордун табат. Анын аброю ушул мамилелер жана эл аралык мамилелерге таасир өткөзө алуу күчүнө карап белгиленет. Ислам мамлекети мабдаий мамлекет. Анын асл-түпкү милдети Исламий даъватты дүйнөгө алып чыгуудан турат. Ушундай болгон соң, анын эл аралык денгээлге ээ болушу жана эл аралык мамилелерге таасир өткөзүшү шарт, дагы да турараагы, ушундай болушу анын тутумдук бөлүгү. Ошондуктан, мусулман саясатчылардын саясий түшүнүктөрү жергиликтүү же регионалдык эмес, эл аралык саясатка тиешелүү болсун. Башкача айтканда, мусулман саясатчы саясатка жергиликтүү же регионалдык жактан эмес, эл аралык жактан жандашсын жана аны ушундан келип чыгып түшүнсүн. Кыскасы, мамлекет Исламий мамлекет болушу үчүн алар толук саясий аң-сезимге ээ болуулары шарт. Өздөрүнүн исламийликтери, анын асл жана негизги милдети Исламий даъватты дүйнөгө алып чыгуу экендиги алардын саясий аң-сезимге ээ болууларын жана бул саясий аң-сезимдин толук болушун талап кылат.

САЯСИЙ АҢ-СЕЗИМ

Саясий абалдарды, саясий окуяларды, эл аралык позицияны түшүнүү, эл аралык саясатты жана саясий иштерди күзөтүп баруу – саясий аң-сезимди өркүндөтүп-жетиштирүүчү факторлордон болсо да, алар саясий аң-сезимдин өзү эмес. Саясий аң-сезим дүйнөгө маалым бир көз караштан туруп кароо. Биздин көш карашыбыз – Исламий акыйда көз карашы,

«لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ»

«Алладан башка илах жок. Мухаммад Алланын пайгамбары»

көз карашы.

«أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، فَإِذَا

قَالُوهَا عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا»

«Тээ адамдар Алладан башка илах жок, Мухаммад Алланын пайгамбары дешмейинче, алар менен согушууга буюрулдум. Ушуну айтышса, жандары жана малдарын менден сактап калышат. Акылуу түрдө боло турган абалдар мындан сырткары». Саясий аң-сезим мына ушул. Дүйнөгө белгилүү бир көз караштан туруп карабоо саясий аң-сезимдин жоктугу эмес, тайкылык. Жергиликтүү жана регионалдык майданга назар таштоо менен гана чектелүү саясий аң-сезим эмес, тайыздык. Кыскасы, саясий аң-сезим болушу үчүн эки элемент зарыл: Биринчиден, бүткүл дүйнөгө назар салуу, экинчиден, белгилүү бир көз караштан туруп назар салуу. Көз караш кандай болушунун айырмасы жок. Ал белгилүү бир мабда болушу да, бир идеология болушу да, башкасы болушу да мүмкүн. Саясий аң-сезимдин вокыйы мына ушул. Мусулмандын көз карашы Исламий акыйда экени табигый. Саясий аң-сезим мына ушул. Ырас, анын вокыйы мына ушул болгондон кийин, саясатчынын желкесине каерде болушуна карабастан, адамдын адам катарындагы турмуш жөнүндөгү түшүнүгүн калыптандыруу жолундагы күрөш милдеттенмесин жүктөшү табигый. Ушул түшүнүктү калыптандыруу саясий аң-сезимдүү адамдын биринчи орундагы милдети болуп, аны аткаруу кыйынчылыксыз, оңой болбойт.

Саясий аң-сезимдүү адам өз багытына тескери болгон бардык багыттарга, өз түшүнүктөрүнө тескери болгон бардык түшүнүктөргө каршы тынымсыз согуш кылышы, ошол эле учурда, түшүнүктөрдү борборлоштуруу жана багытын бекемдөө үчүн күрөшүшү لازым. Ал бир убакыттын өзүндө эки багытта иш алып барат. Алар бири-биринен кылча да ажыралышпайт. Анткени, алар бир нерсе. Ал бир убакыттын

өзүндө бузат да, оңдойт да. Караңгылыкты айдайт, нурду чакырат. «Ал бир от болуп, бузукулукту күйгүзөт, ар бир нур болуп, хидаят жолун жарык кылат». Түшүнүктөрдү борборлоштуруу, багыттарды бекемдөө, окуяларга пикир билдирүү, абстракттуулуктан жана логикадан качуу менен бирге, багыттарга каршы согушка кирет. Турмуш жөнүндөгү түшүнүгүнө чабуул кылуучу соккуларга каршы, төмөн кылымдардын төмөн түшүнүктөрүнө каршы, душмандардын пикирлерине, нерселер туурасында чалгытуучу жалгандарына каршы жана узакты көздөөчү улуу максаттардын утурумдук, экинчи даражалуу максаттар калыбына тыгылышына каршы күрөш алып барат. Ал эки фронтто – ички жана тышкы фронттордо согуш кылат. Эки багытта – бузуу жана түзүү багыттарында күрөшөт. Эки тармакта – саясат жана пикир тармактарында иш алып барат. Кыскасы, ал турмуштун эң улуу, эң жогорку майдандарында согуш кылат. Ошондуктан, вокый адамдар жана турмуш кыйынчылыктары менен кагылышканда аң-сезимдүүлөрдүн проблемаларга туш келиши табигый. Ички жергиликтүү тармакта болобу, эл аралык бүткүл дүйнөлүк тармакта болобу, айырмасы жок. Мына ушул туш келүүдө анын өзү көтөрүп чыккан рисалатты жана өз түшүнүгүнөн келип чыгып ааламга назар таштап жаткан көз карашты негиз кылып, хакам (өкүм чыгаруучу) кылып, максат кылып алууга кудуреттүүлүгү көрүнөт. Ушуга да этибар берүү керек, аң-сезимдүү шахс табигый же мабдаий болушуна карабастан, анык бир көз караштан карашы, белгилүү бир дити жана белгилүү бир ыктоосу бар экендиги себептүү өзүнө бекем болбосо, турмуш чындыктарына хаваи написке (көңүл кушуна) карап түс берүү, пикирлерин каалоосуна карап бурмалоо, кабарларды өзү каалап жаткан натыйжага ылайыктап түшүнүү коркунучу бар. Ошондуктан, ыктоолорунун пикирлер жана кабарларга өкүмдар болуп алышынан этият болушу керек. Адам өзүнө, хизбине же мабдасына болгон шыктануусу себептүү жалганды чын деп, чынды жалган деп ойлошу жана бурмалашы мүмкүн. Ошондуктан, аң-сезимдүү адам сүйлөнүп жаткан сөздү, кылынып жаткан ишти аныктап алышы лазым. Мисалы, вокыйларды – нерселер болобу, окуялар болобу – кандай болсо ошондой, өзү каалагандай эмес, сезим аркылуу сезсин, логикалык жактан да билсин. Пикирлерди да кандай болсо, ошондой түшүнсүн. Мээсиндеги пикирди тышкарыга алып чыгып, аны түшүндүрүп жаткан вокыйды дил көзү менен көрсүн. Кийин каалоосуна ылайыкташтырып эмес, кандай көргөн болсо, ошондой түшүнсүн. Туура, сөз мажаз, истиора, киная болушу да мүмкүн. Кээде ушундай сүйлөм болушу да мүмкүн, сүйлөм бойдон керектүү маанини берет. Аны түзүүчү сөздөр айры-айры абалда бүтүндөй башка маанини түшүндүрөт. Бирок, бул нерсе аны тышкарыга чыгуудан, кудум сөздүктөгүдөй,

сөздүктаануучулар талдаганындагыдай далалат кылып жаткан вокыйды көрүүдөн кайтарбайт. Кыскасы, саясий аң-сезимдүү адам чындык тарапкери болушу, ушул эле убакта, өзү катый ишенич пайда кылган көз карашка карап иш тутушу лазым. Ал чындыктарды кандай болсо ошондой көрүшү, ошол эле учурда өзүнүн сезимий же пикирий карашына негизделиши керек. Ушуну менен аң-сезим толук болот. Андагы тадабур ыкмалары толо болот. Ушуну да назардан качырбоо керек, андагы караш, идирек, сезүү жана түшүнүүлөр негизин ар дайым дүйнөгө маалым бир көз караштан туруп кароо түзүп барышы керек.

Ушул жерде бир суроо туулушу мүмкүн. Саясий аң-сезимдүү шахстын чындык тарапкери болушу, чындыктарды кандай болсо ошондой көрүшү менен дүйнөгө маалым бир көз караштан туруп карашы бири-бирине кандай туура келет? Мындай суроо иштерге үстүртөн кароодон туулат. Эгер терең каралса, мындай суроого кажет калбайт. Анткени, нерселердин вокыйы менен алардын үстүнөн өкүм чыгаруунун ортосунда айырма бар. Нерселердин вокыйын бардык бирдей түшүнөт. Адамдар ортосунда бул жаатта эч кандай карама-каршылык жок. Мисалы, көз менен көрүлө турган нерсени бардык көзү бар адам бирдей көрөт, болгону, чалгытылса, гипноз кылынса гана башкачараак көрүшү мүмкүн. Сезүүгө алакадар нерселерди – ачуу-таттуу сыяктуу даамга алакадар болобу, жумшак-катуу сыяктуу кармоого алакадар болобу, үндөр сыяктуу угууга алакадар болобу, жыттар сыяктуу жыттоого алакадар болобу – бардык адам бирдей сезет. Бирок, алардын үстүнөн өкүм чыгаруу жаатында адамдар ар түрдүү. Дүйнөгө маалым бир көз караштан кароо нерселер жана иштер үстүнөн өкүм чыгарууга алакадар. Чындыктарды кандай болсо ошондой көрүү болсо, сезүү жана идирек кылууга тиешелүү. Ошондуктан, чындыктарды кандай болсо ошондой көрүү, чындык тарабын алуу жана ошол эле учурда, дүйнөгө, андагы окуялар жана нерселерге белгилүү бир көз караштан туруп кароо лазым.

Ко-ош, бул нерсе дүйнө саясатына кандай туура келет? Айрым мисалдарды келтирүү саясий окуяларга белгилүү бир көз караштан туруп кароо кандай болушун көрсөтүп берет. Ошондуктан, Пайгамбар ﷺдин саясатынан, орто кылымдар саясатынан жана азыркы саясаттан айрым мисалдар келтирели. Пайгамбар ﷺдин дүйнөгө назар таштай турган белгилүү бир көз карашы даъватты жаюу болгон. Жазирадагы (Араб жарым аралындагы) эң ири мамлекет эсептелген Курайш ушул даъватка каршы туруучу күфрбашы эле. Пайгамбар ﷺ саясий жана аскердик иштерди көз алдына келтирип, Курайшты аңдуу, соода жолун тосуу жана аны менен согуш кылуу үчүн чалгынчыларды жиберди. Башка мамлекеттердин – уруулардын болсо, көрарман болуп т.а.

бейтарап туруулары менен чектелер эле. Ал кишинин саясий жана аскердик иштери дүйнөгө белгилүү бир көз караштан карашынан келип чыгар эле. Хайбардын Курайш менен Мединага бастырып барып, Мухаммад ﷺ ды кулатып, Исламды жок кылуу үчүн өз ара келишим түзүү жөнүндө сүйлөшүү алып барып жатканынан кабар тапкан соң, иштин өзөгү катары Курайш менен келишим түзүп, Хайбарды жок кылуу үчүн колун бошотту. Өз максатын ишке ашыруу жолунан баратып, мына ушул белгилүү бир көз караш менен келерки иштерине тынчтык саясатын негиз кылып алды. Ушул жолдогу бардык иштер: умрага барышы, Курайштын каршы чыгышына ыраазы болушу, анын кежирликтерине жумшак жооп кайтарышы, сахабаларына каршы чыгуулары жана башкалар мына ушул тынчтык саясатына негизделип кылган иштери эле. Душман менен алып барып жаткан саясий иштерге карашы өзгөчө көз караштан жана анын талабынан келип чыгар эле.

Пайгамбар ﷺ дын иштеринен алынган бул эки мисалдын бири жалпы, экинчиси болсо өзгөчө. Жалпысы өзгөчө назарга ылайык душманбашы эсептелүүчү ири мамлекетке каршы борборлошуу болсо, өзгөчөсү белгилүү бир максатка борборлошуп, аны өзгөчө көз карашка айландыруу. Саясий жана аскердик иштерге мына ушул көз караштан карай баштады. Саясий окуяларга өзгөчө көз караштан кароо кантип иштерди башкарышы жана ал болбогондо иштер өз мазмунун жоготушу мына ушундан көрүнүп турат.

Ири мамлекеттердин баары Берлин конференциясынан кийин Осмоний мамлекетин жок кылууну эмес, анын т.а. Ислам мамлекетинин байлыктарын талоону өздөрүнө көз караш кылып алышты. Негизи, алар эки ишти бирдей үйрөнүп, экөөсүн кылууга токтоп кылышкан эле. Бирок, аны көз караш кылып алышпаган эле. Ошондуктан, алардын бардык иштери мына ушул көз карашка ылайыкташты. Бир кылымдан көбүрөөк убакыт ичинде бири-бири менен саясий согушка киришти. Согуш Ислам мамлекетинин кулашы менен аякталган болсо да, бирок, бул иш алардын окуялар жана саясий иштерге баа бере турган өзөк эмес эле. Алар өз саясаттарына жана саясий иштер жөнүндөгү караштарына өз көз караштарынан келип чыгып баа беришер эле.

Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин Америка «Дүйнө бир компания, бул компаниядагы акциялардын эң көп бөлүгү Американыкы, ошондуктан, аны башкаруу Америка колунда болушу шарт» деди. Ушул сөздү өзүнүн көз карашы кылып алды. Бардык иштери ушул көз карашка карап калыптана баштады. Ааламда жүз берип жаткан саясий иштерге мына ушул көз караштан келип чыгып баа берүүгө өттү. Кудум ушул көз карашка негизделип Советтер союзу менен өз ара келишим түздү. Британияны да, Францияны да инкар кылды. Советтер союзу кулагандан кийин карашы өзгөрдү. Британия менен Францияны

эле эмес, бүткүл дүйнө мамлекеттерин инкар кылууга өттү. Ушунчалык өзүнөн кетип, бүткүл дүйнө мамлекеттери бир болуп түзгөн эл аралык келишимдерди тан албай турган болуп калды. Киото келишиминен чыкты. Миналарды алып таштоо, эл аралык кылмыштарды карап чыгуучу сотту түзүү жана башка келишимдерге кошулуудан баш тартты. Анын көз карашы «тынчтык негизинде мени менен келишим түзө турган калбаган, мен жападан-жалгызмын» деген пикир болуп, башка ири мамлекеттерге карата өзүн улуураак жана көзөмөлчүдөй тутат баштады.

Дүйнөдө жүз берип жаткан саясий окуяларга белгилүү бир көз караштан келип чыгып баа берүү көрүнүшү мына ушул. Бул көз караш даъватты жаюуну тышкы саясатка негиз кылып алуу сыяктуу жалпы болобу, үстүнөн жеңишке жетсек дүйнөгө чыгышыбызга жол ачыла турган белгилүү бир мамлекетке гана душмандык кылуу сыяктуу өзгөчө болобу, өзүнүн кимдигин башка мамлекеттерге үлгү кылып көрсөтүү үчүн белгилүү бир саясий согушка кирүү сыяктуу өтө өзгөчө болобу, айырмасы жок. Кыскасы, саясий иштер жана окуяларга белгилүү бир көз караштан келип чыгып баа берүү оңой иш. Бул үчүн саясат менен иш жүзүндө алектенүү гана керек. Ал тургай, саясий окуяларды терең түшүнүүнүн өзү жетиштүү. Мына ушулардан көрүнүп тургандай, саясатты күзөтүп баруу, саясий түшүнүктөрдү идирек кылуу саясий аң-сезимдин жүзөгө келишине алып барышы لازым. Саясий иш үчүн да, саясий окуяларга таасир көрсөтүү үчүн да саясий аң-сезим болушу шарт.

Ири мамлекеттерде саясий аң-сезим табигый нерсеге, саясатчылардын нанына айланган. Ушундай болгон соң, Ислам Үммөтүнүн – болочок Ислам мамлекетинин эр азаматтары эң оболу өздөрүндө саясий аң-сезимди калыптандыруулары, аны саясий иштерине негиз кылып алуулары, адамдар арасына кеңири жаюулары, коомдогу табигый нерсеге, саясатчылардын күндөлүк нанына айлантуулары зарыл. Анткени, алардын мойнуна жүктөлгөн улуу тапшырма жана негизги милдет – Исламий даъватты ааламга алып чыгуу, адамдарга хидаятты жеткизүү. Саясатчы болбостон туруп, дүйнөгө белгилүү бир көз караштан карабастан туруп, толук саясий аң-сезимге ээ болбостон туруп, бул иштин өтөсүнөн чыгып болбойт.

Саясий аң-сезим аларга оордук кылып калбашы, аны заковаттуулар (акыл жөндөмү күчтүүлөр), окумуштуулар гана өздөштүрө ала турган чоң нерсе деп ойлоп калбашы үчүн, саясий аң-сезим аларга өтө жөнөкөй кылып, бардык, ал тургай, карапайым адам да аны ээлеши мүмкүн кылып түшүндүрүлүшү керек. Анткени, саясий аң-сезим Исламдын бардыгын, же дүйнөгө кароо үчүн керек боло турган өзгөчө көз караштын баарын билүү дегени эмес. Ал бар-жогу билимдин аз же

көп болушуна карабастан, ааламга бир назар таштоо жана ушул назар таштоонун белгилүү бир көз караштан келип чыгуусу. Демек, бир саясий иш болсо да, ааламга маалым бир көз караштан каралса, ошонун өзү саясий аң-сезимди көрсөтүүгө жетиштүү.

Туура, саясий аң-сезим дүйнө жөнүндөгү, саясий окуялар жөнүндөгү, белгилүү бир көз караш жөнүндөгү билимдерге карай күчтүү же күчсүз болот. Бирок, алардын баары саясий аң-сезим эсептелет. Баары натыйжа берет, баары саясий үстүртөндүктү жок кылат. Ушуга караганда, саясий аң-сезим саясатчылар же ойчулдарга эле таандык эмес, аларга гана таандык болушу мүмкүн да эмес. Ал – баарыныкы. Баарыныкы болушу шарт дагы. Аны аалым жана уламалар кандай өздөштүрсө, катардагы карапайым адам да ушундай өздөштүрө алат. Дагы да туурараагы, бүткүл үмөт аны өздөштүрүшү шарт. Анткени, Үмөт чыныгы эркектерди жетиштирип чыгаруучу замин (жер). Бул замин саясий аң-сезимди жетиштирип чыгара турган замин болушу шарт. Муну менен анда чыныгы эркектер өсүп-өнсүн, муну менен акимдер эсепке тартылсын, муну менен чыныгы эркектердин кадырына жетилсин, муну менен тышкы кооп-коркунучка аң-сезимдүү түрдө каршы турулсун!

Саясий аң-сезимди жеке адамдарда жана бүткүл үмөттө пайда кылуунун жолу саясий маанидеги саясий сакофатташтыруу. Бул иш Исламий пикирлер жана өкүмдөрдү үйрөтүү аркылуу ишке ашабы, саясий окуяларды күзөтүү аркылуу ишке ашабы, айырмасы жок. Исламий пикирлер жана өкүмдөр жалаң эле назарий жактан эмес, вокыйларга салып үйрөтүлөт. Саясий окуялар журналист жана изилдөөчүлөр сыяктуу кабар жана маалымат жыюу үчүн эмес, белгилүү көз караштан каралып, анын үстүнөн өкүм чыгаруу үчүн, же аны башка окуялар жана пикирлерге, же анын алдындагы саясий иштерге байлоо үчүн күзөтүлөт. Мабда жана саясат менен саясий сакофатташтыруу – мына ушул. Үмөт жана шахстарда саясий аң-сезимди вужудка келтирүүнүн жолу да – мына ушул. Исламий Үмөттү даъватты ааламга алып чыгуу, адамдарга хидаятты жеткизүүдөн турган негизги милдетине үндөөчү фактор да – мына ушул. Ошондуктан, саясий аң-сезимди үмөт жана шахстарда пайда кылуунун жолу саясий сакофатташтыруу болот. Ушундан көрүнүп тургандай, Ислам үмөтүн кең көлөмдө саясий сакофатташтыруу لازым. Анткени, үмөттө саясий аң-сезимди пайда кыла турган, аны көп сандаган чебер саясатчыларды жетиштирип чыгаруучу заминге айландыра турган фактор – мына ушул.

**Жумадус-соний 1425-хижрий
Август 2004-миладий**

